1
1989

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

XINJIANG CIVILIZATION

www.uyghurkitap.com

ئۇلۇغ شائىر، مۇتەپەككۇر ئەلشىر ناۋائى (1441 — 1501)

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال

38 - يىل نەشرى   1989 - يىل 1 - سان (ئومۇمىي 176 - سان)

ABDUL CELİL TURAN
Yeni Doğan Mah. Sek. 41
No. 77/A Tel : 558 40 92
Zeytinburnu - İstanbul
www.uyghurkitap.com

بوسۇغىدا

ئىسلاھات قەدىمىنى تېزلىتىپ، ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ تېخىمۇ زور گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرەيلى .... مۇھەممەت زۇنۇن 2

ئەدەبىيات گۈلزارى

ئاپئاق ئېچىلغان سۆگەت گۈلى .... (ھېكايە) .... مۇھەممەت باغراش 16

سەنئەت سۆيگۈسى .... (شېئىر) .... مۇھەممەتجان راشىدىن 46

تارىختىن سۆز

كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ تارىخىي ئۆچېركلىرى ... نىزامىدىن ھۈسەيىن 47

دۇنياغا نەزەر

كۆز ئالدىمىزدا ئوتتۇرا ئاسىيا .... رەخىم قاسىم 37

تارىخىي خاتىرىلەر

ئەلىشىر ناۋائىنىڭ ۋاپاتى .... خاندەمىر 74

سەھنە ماتېرىياللىرى

ناخشا تېكىستلىرى .... مۇھەممەتئېلى زۇنۇن 70

تۇرسۇن نىياز، تۇرغان شاۋۇدۇن، ئەركىن نىزامى، مېھرىبانجان روزى، ياسىن مۇخپۇل

چەت ئەل ئەدەبىياتىدىن

ئەكبەر شاھنىڭ سوئالى .... (تارىخىي چۆچەك) 68

مۇقاۋىدا: تاھىر - زۆھرە (ماي بوياق) جالالىدىن بەھرام سىزغان. مۇقاۋىنىڭ 4- بېتىدە: چىن مۇھەببەت (سۇ بوياق) نىساخان روزى سىزغان. رەسسام ۋە خەتتات: ئىسمائىل ئىبراھىم

ژۇرنىلىمىزنىڭ تەھرىر ھەيئەت ئەزالىرى:

مۇھەممەت زۇنۇن، مۇھەممەت تاتلىق، ئىبراھىم پەخرىدىن، نىزامىدىن ھۈسەيىن، مۇھەممەتئېلى زۇنۇن، قۇربان مامۇت، ساتتار توختى

تەھرىر ھەيئەت مۇدىرى، باش مۇھەررىر: مۇھەممەت زۇنۇن

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: قۇربان مامۇت   مەسئۇل مۇھەررىر: ساتتار توختى

ئىسلاھات قەدىمىنى تېزلىتىپ ئەدەبىيات-سەنئەتنىڭ تېخىمۇ زور گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرەيلى

— ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى چاقىرغان مەدەنىيەت خىزمىتى يىغىنىدا سۆزلەنگەن سۆز (قىسقارتىلمىسى)

مۇھەممەت زۇنۇن

(شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى، پارتگۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى)

يولداشلار: ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى چاقىرغان ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت خىزمىتى يىغىنىنىڭ مەركىزىي تېمىسى — گوۋيۈەن تەستىقلاپ تارقاتقان مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ «سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى تېزلىتىش ۋە چوڭقۇرلاشتۇرۇش توغرىسىدىكى پىكىر»ىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى تېزلىتىش ۋە چوڭقۇرلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت.

ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى تېزلىتىش ۋە چوڭقۇرلاشتۇرۇش ئۈچۈن «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى تېزلىتىش ۋە چوڭقۇرلاشتۇرۇش توغرىسىدىكى پىكىر»ىنى ئىزچىللاشتۇرۇش توغرىسىدىكى پىكىر»نى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ پىكىر لايىھىسىگە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى دائىمىي خىزمەت يىغىنى پرىنسىپ جەھەتتىن قوشۇلدى. بۇ پىكىر لايىھىسىنى بۇ قېتىمقى يىغىننىڭ مۇزاكىرىسىگە قويۇپ ئۆزگەرتىپ چىققاندىن كېيىن، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى نامىدىن تارقىتىلىدۇ. مەن، گوۋيۈەن تەستىقلاپ تارقاتقان مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ «سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى تېزلىتىش ۋە چوڭقۇرلاشتۇرۇش توغرىسىدىكى پىكىر»ىنى قانداق ئىزچىللاشتۇرۇشنى چۆرىدىگەن ھالدا قاراشلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتمەكچىمەن.

www.uyghurkitap.com

1. ئىسلاھات — ۋەزىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئېھتىياجى

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت خىزمىتىنىڭ ۋەزىيىتى ياخشى بولدى. ئالدى بىلەن سەنئەت ئىجادىيىتى نەتىجىلىك بولدى. ھەر مىللەت سەنئەتكارلىرى ئىجاد قىلغان ھازىرقى زامان تۇرمۇشىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان مۇنەۋۋەر ئەسەرلەر مەملىكەتلىك ھەر خىل مۇسابىقىلەردە ئارقا - ئارقىدىن مۇكاپاتقا ئېرىشتى. بۇ — ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سەنئەت ئىجادىيىتى سەۋىيىسىدە ئومۇمىي گەۋدە جەھەتتە يۈكسىلىش بولغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. بولۇپمۇ دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، بەزى ئەسەرلەر، مەسىلەن، كىنو «مەمەت ھەققىدە پاراڭ»، ئۇسسۇل «توي»، «تاشۋاي»، ئۇسسۇللۇق تىياتىر «مائۇگې بىلەن گادۇمېي» ھەم بىر قىسىم ناخشا - مۇزىكىلار ۋە تىياتىرلار بىزگە ئىجادىيەتتىكى خۇشاللىنارلىق تەرەققىيات يۈزلىنىشىنى، سەنئەتكارلارنىڭ يېڭىلىق يارىتىش ئېڭىنىڭ كۈچەيگەنلىكىنى، قويۇق مىللىي ئالاھىدىلىك بىلەن دەۋر روھىنى بىرلەشتۈرۈشتەك يېڭى ئىجادىيەت يولى ئۈستىدە ئىزدىنىۋاتقانلىقىنى، مەزمۇنىدىن تارتىپ شەكلىگىچە مۇئەييەن بۆسۈش بولۇۋاتقانلىقىنى نامايەن قىلدى. بۇ — شىنجاڭ مىللىي سەنئىتىدە بىر چەك تۇرغان سوتسىيالىستىك مىللىي سەنئەت بەرپا قىلىش يولىنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلىدى. ئىككى يىلدىن بۇيان، مۇقام سەنئەت ئۆمىكى لوندوندا، قەشقەر ۋىلايەتلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ۋە كۇچا ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكى ياپونىيىدە، شىنجاڭ سېرك ئۆمىكى ياۋروپادا ئويۇن قويۇپ ھەرقايسى ئەللەر تاماشىبىنلىرىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. ئۆتكەن يىلى كۈزدە، ھەر قايسى ئەللەرنىڭ دۆلىتىمىزدە تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىلىرىنىڭ مەدەنىيەت ئەمەلدارلىرى شىنجاڭنى زىيارەت قىلغان مەزگىلدە شىنجاڭنىڭ ناخشا-ئۇسسۇل سەنئىتىنى ئالاھىدە ماختاپ، مۇقام سەنئەت ئۆمىكى بىلەن شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىنى ئۆز دۆلەتلىرىدە بېرىپ ئويۇن قويۇشقا تەكلىپ قىلىدىغانلىقلىرىنى بەس - بەس بىلەن بىلدۈرۈشتى. بۇ — ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ چەت ئەللەرگە قارىتىلغان ئويۇن قويۇش پائالىيىتىنىڭ كۈنسېرى جانلىنىۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. شۇنىڭغا ئىشەنچىمىز كامىلكى، ئۈزلۈكسىز تىرىشىدىغانلا بولساق، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مول مەزمۇنلۇق مىللىي سەنئىتى جەزمەن يېپيېڭى قىياپەت بىلەن پۈتۈن مەملىكەتكە، دۇنياغا يۈزلەنگۈسى ۋە تونۇلغۇسى.

ئەلۋەتتە، مەن سەنئەت خىزمىتىدىكى ھەممە ئىش كۆڭۈلدىكىدەك بولۇۋاتىدۇ، دەپ قارىمايمەن. سەنئەت ئىجادىيىتىدىنلا ئالساق، سۈپىتى يۇقىرى، تەسىرى بار ئېسىل سەنئەت ئەسەرلىرى تېخى ناھايىتى ئاز. پۈتكۈل سەنئەت خىزمىتىگە كەلسەك، ئۇ، نۆۋەتتە ئاپتونوم رايونىمىزدىكى سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ۋە ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ۋەزىيىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلىشالمايۋاتىدۇ، ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ مەدەنىيەت تۇرمۇشى ئېھتىياجى بىلەن سېلىشتۇرغاندىمۇ پەرق خېلى زور. بىز جاسارەت بىلەن تىرىشىپ بۇ خىل قالاق ھالەتنى ئۆزگەرتىشىمىز لازىم. بۇنىڭ ئاچقۇچى — ئىسلاھ قىلىشتا.

ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، ئېلىمىزدە ئومۇمىي خەلق مۈلۈكچىلىكىنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان، كۆپ خىل ئىقتىسادىي تەركىبلەر تەڭ

مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىن ئىبارەت يېڭى ۋەزىيەت شەكىللەندى. پىلانلىق تاۋار ئىگىلىكىمۇ ئۇچقاندەك زورايدى. بۇ ئۆزگىرىشلەر تەبىئىي ھالدا جەمئىيەتتىكى پەلسەپە كۆز قارىشى، قىممەت كۆز قارىشى، ئەخلاق ئۆلچىمى، گۈزەللىك ئېڭى، كىشىلەر بىلەن كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت قاتارلىق ئىدېئولوگىيىدىكى بىر قاتار ئۆزگىرىشلەرنىڭ پەيدا بولۇشىنى ئىلگىرى سۈردى. شۇڭا، بۇنىڭغا ماس كېلىدىغان سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىكى سەنئەتنى بەرپا قىلىش — بىز جەزمەن ئويلىنىشقا تېگىشلىك يېڭى تېما بولۇپ قالدى. بۇ يېڭى تېمىنى چۆرىدىگەن ھالدا ئىزدىنىشكە تېگىشلىك جەھەتلەر ناھايىتى كۆپ. مەسىلەن، سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىكى ئەدەبىيات — سەنئەتنىڭ خاراكتېرى، ئالاھىدىلىكى ۋە تەرەققىيات يۆنىلىشى، سوتسىيالىستىك تاۋار ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇش بىلەن ئەدەبىيات - سەنئەت تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ مۇناسىۋىتى، پارتىيىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەتكە بولغان رەھبەرلىكىدە چىڭ تۇرۇش ۋە ئۇنى ياخشىلاش، ئاز سانلىق مىللەتلەر مەدەنىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش قاتارلىقلار. مەن ئاساسلىقى تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ھەققىدە توختىلىپ ئۆتمەكچىمەن:

ھازىر يۈرگۈزۈلۈۋاتقان ئەدەبىيات - سەنئەتنى باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى 50 - يىللاردا تۇرغۇزۇلغان بولۇپ، مۇتلەق كۆپ ساندىكى سەنئەت ئۆمەكلىرىدە يولغا قويۇلۇۋاتقىنى دۆلەت ھەممىنى بىر تۇتاش ھۆددىگە ئېلىپ باشقۇرىدىغان تۈزۈلمىدىن ئىبارەت. بۇنداق بىرلا خىل مۈلۈكچىلىك تۈزۈمى ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش شەكلى، ئەينى ۋاقىتتىكى تارىخىي شارائىتتا مۇناسىپ رول ئوينىغانىدى. ئەمما، ئارىدىن ئوتتۇز نەچچە يىل ئۆتۈپ، دۆلىتىمىز غايەت زور ئۆزگىرىشلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بۈگۈنكى كۈندە ئەدەبىيات - سەنئەت تۈزۈلمىسى ئاۋۋالقى كونا پېتى تۇرۇۋەرگەچكە، ئۇنىڭ بۈگۈنكى يېڭى ئىقتىسادىي تۈزۈلمىگە ماسلىشالماسلىقتىن ئىبارەت ئىللەتلىرى ئەندى ئېنىق كۆرۈنۈشكە باشلىدى. بىرىنچىدىن، ھەممىنى بىر تۇتاش ھۆددىگە ئېلىپ باشقۇرغاندا، سەنئەت ئۆمەكلىرىدە كەسىپ ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇشتا ئۆز ئىشىغا ئۆزى خوجايىنلىق قىلىش ھوقۇقى بولمايدۇ، ھەممىنى يۇقىرى دەرىجىلىك باشقۇرۇش تارماقلىرىنىڭ تەستىقلىشىغا توغرا كېلىدۇ، راسخوتنى دۆلەت پىلانغا ئاساسەن ئايرىپ بېرىدۇ، سەنئەت ئۆمەكلىرى ھېچقانداق خىيىم - خەتەرنى ئۈستىگە ئالمايدۇ، ئىگىلىك باشقۇرۇشنىڭ ياخشى بولۇش - بولماسلىقى ئۇلارنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا تەسىر يەتكۈزمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئىگىلىك باشقۇرۇش ئاكتىپچانلىقى كۈنسايىن ئاجىزلىشىپ، «كۈتۈپ تۇرۇش، يۆلىنىۋېلىش، تەلەپ قىلىش» ئىدىيىسى بارغانسېرى ئېغىرلاشتى. ئىككىنچىدىن، تەقسىمات تۈزۈمى جەھەتتىكى ئېغىر تەڭ تەقسىماتچىلىق — تۆھپىسى بار سەنئەت خادىملىرىنىڭ ئاكتىپچانلىقىغا تەسىر يەتكۈزۈپ، ياخشىلار ئۈزۈپ چىقىپ، ناچارلىرى شاللىنىۋېتىلىدىغان رىقابەتنىڭ بولۇشىغا توسالغۇ بولدى. ئۈچىنچىدىن، كادىرلار تۈزۈمى جەھەتتىكى ئارتىسلارنىڭ باقىۋەندىلىك تۈزۈمى سەنئەت ئۆمەكلىرىدىكى ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ كىرىش - چىقىش يولىنى توسۇپ قويىدۇ. تۇراقلىق شتات ۋە خىلمۇخىل تۈزۈملەرنىڭ چەكلىمىسى ئاستىدا، قابىل كىشىلەرنىڭ بىرلىشىشىگە ئامال بولمىدى. شاللىۋېتىشكە تېگىشلىكلەر چىقىرىۋېتىلمەي، قوبۇل قىلىشقا تېگىشلىكلەر كىرەلمەي، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن، سەنئەت قوشۇنىدىكى خادىملار تەدرىجىي قېرىپ، سۈپەت كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلەپ كەتتى. ئارتۇق خادىملار بارغانسېرى كۆپىيىپ، دۆلەت بەرگەن راسخوتنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئادەم بېقىشقىلا سەرپ قىلىنىپ كەتتى. بۇنداق پايدىسىز

www.uyghurkitap.com

ئەھۋال ئاستىدا، ئىشلىرىمىزنىڭ راۋاجلىنالماسلىقى مۇقەررەر. تۆتىنچىدىن، سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ جايلاشتۇرۇلۇشى مۇۋاپىق ئەمەس. ئاھىيە، شەھەرلەر مەركەزلەشكەن رايونلاردا ۋە بەزى شەھەرلەردە سەنئەت ئۆمەكلىرى تەكرار قۇرۇلۇپ كەتكەن؛ يەنە بەزى رايونلار ياكى ئاھىيىلەردىكى سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ سەنئەت كۈچى ئاجىز، شۇ جايدا تاماشىبىنلىرى ئاز، شۇڭا ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئىقتىدارى ئىنتايىن ناچار، يەرلىك مالىيە ئۇلارنى راسخوت بىلەن قامداشقا ئامالسىز بولغاچقا، ھازىر پۇت دەسسەپ تۇرالىشى قىيىن بولماقتا. بەشىنچىدىن، ھەممىنى بىر تۇتاش ھۆددىگە ئېلىپ باشقۇرۇش — مەدەنىيەتكە مەسئۇل ھەر دەرىجىلىك تارماقلارنى تۈرلۈك كونكرېت ئۇششاق - چۈششەك ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىش بىلەن بەنت قىلىپ قويغاچقا، ئۇلار مەدەنىيەت - سەنئەت ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ئومۇمىي ستراتېگىيە جەھەتتە يېتەكچىلىك قىلىشقا يېتىشەلمەيدىغان، ئۆزىنىڭ ھۆكۈمەت تارمىقى بولۇشتەك بۇرچىنى ئوبدان ئادا قىلالمايدىغان قىلىپ قويىدى.

پاكىتلار تولۇق ئىسپاتلىدىكى، ھازىر يۈرگۈزۈلۈۋاتقان باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى سەنئەت خادىملىرىنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى بوغۇپ، سەنئەت ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى چۈشەپ قويىدى. بۇ — ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرى تەرەققىياتىنىڭ ئاستا بولۇشىدىكى ئاساسىي سەۋەب، يەنە ئەدەبىي ئىجادىيەتنى چېك تۇتماسلىقمۇ مۇھىم بىر سەۋەب، ئەلۋەتتە.

ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، شىنجاڭنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى چىقىش قىلىپ، ئومۇمىي ۋەزىيەتنى سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ئارقىلىق ئىلگىرىلەپ، ھەرقايسى جەھەتلەردە ساقلانغان تۈرلۈك مەسىلىلەرنى ئومۇملاشتۇرۇپ ھەل قىلىپ، بىر مەزگىللىك تىرىشىش ئارقىلىق سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىكى ئىقتىسادىي، سىياسىي تۈزۈلمىگە مۇناسىپ كېلىدىغان ئەدەبىيات - سەنئەتنى پەيدىنپەي بەرپا قىلىشقا بەل باغلىدى.

2. تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى

سەنئەت ئۆمەكلىرىدە ھازىر يۈرگۈزۈلۈۋاتقان باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىدىكى نۇقسان ئالدىمىزدا ئېنىق تۇرۇپتۇ. كۆز ئالدىمىزدىكى رېئاللىق — ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر دەرىجىلىك سەنئەت ئۆمەكلىرىنى ئىسلاھ قىلمىسا بولمايدىغان دەرىجىگە يەتكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. قانداق ئىسلاھ قىلىش كېرەك؟ مەن بۇ ھەقتە تۆۋەندىكى بىر نەچچە مەسىلە ئۈستىدە توختىلىمەن:

1. ئىسلاھاتنىڭ مەقسىتى

ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ. ئەدەبىيات - سەنئەتتىكى تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈلىدىغان ئۈنۈممۇ سەنئەت ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىپ، ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى ئەڭ زور دەرىجىدە قوزغاپ، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنىڭ تېخىمۇ گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت.

ئەمما، بىر مەزگىل ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكىلەرنىڭ ئىسلاھاتقا بولغان تونۇشى تازا بىردەك بولمىدى. ئىشىنىمەنكى، ئۆزلۈكسىز ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ئەمەلىيىتى ئارقىلىق، كۆپچىلىكنىڭ تونۇشى تەدرىجىي بىرلىككە كېلىدۇ. يولداش خۇچىلى ئۆتكەن يىل

5 - ئايدا ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەتلىك مەدەنىيەت خىزمىتى يىغىنىدا: «بىز سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى دۆلەت مالىيەسىدىكى قىيىنچىلىقنى كۆزدە تۇتۇپ ئېلىپ بېرىۋاتقىنىمىز يوق. ئىسلاھات دۆلەت مالىيەسىدىكى قىيىنچىلىقنى پەسەيتىش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىۋاتىدۇ دەيدىغان خاتا چۈشەنچە مائارىپ، پەن - تېخنىكا قاتارلىقلارنىڭ تۈزۈلمە ئىسلاھاتىدىمۇ مەۋجۇت. دۆلىتىمىز ناھايىتى كەمبەغەل، ئەمما ئىسلاھاتنىڭ مەقسىتى ھۆكۈمەتكە پۇل تېجەپ بېرىش ئەمەس. ئىسلاھات جەريانىدا دۆلەت راسخوتنى قىسقارتىۋەتمەيدۇ، بەلكى ئۇنى تەدرىجىي كۆپەيتىدۇ، بەزىلىرىنى ھەتتا زور دەرىجىدە كۆپەيتىدۇ» دېگەنىدى. گەپ ئىنتايىن ئېنىق بولدى. ئىسلاھاتتىن كېيىن، قوشۇن تېخىمۇ خىل، جايلاشتۇرۇلۇش مۇۋاپىق بولىدۇ، ئىگىلىك باشقۇرۇش مېخانىزمى تېخىمۇ مۇكەممەللىشىدۇ. راسخوت ئازايتىلىدۇ ئەمەس، بەلكى كۆپەيتىلىدۇ. چىقىم قىلىش قۇرۇلمىسى پەيدىنپەي ئۆزگەرتىلىپ، دۆلەتتىن بېرىلىدىغان نەق پۇل ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقىلا ئىشلىتىلىدىغان بولىدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا، ھازىر سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىدا دۆلەت باشقۇرىدىغان بىر خىللا مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى يۈرگۈزۈلۈۋاتىدۇ. ئەگەر جەمئىيەتتىكى ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى قوزغاپ، ئۇنى دۆلەت، جەمئىيەت (جۈملىدىن كوللېكتىپ ۋە شەخسلەر) بىرلىكتە باشقۇرىدىغان «قوش لىنىيىلىك تۈزۈم» گە ئۆزگەرتەلىگەن بولساق، سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ قۇرۇش كۈچى شەك - شۈبھىسىزكى، ناھايىتى زور دەرىجىدە كۈچەيگەن بولاتتى. كەڭ تاماشىبىنلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇلار سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ دۆلەت باشقۇرىدىغان ياكى كوللېكتىپ باشقۇرىدىغان ئۆمەكلىكى بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرمايدۇ، ئاساسلىقى بەدىئىي سۈپەتكە قارايدۇ. ئويۇنىنىڭ سۈپىتى يۇقىرى بولىدىكەن، شەخسلەر قۇرغان سەنئەت ئۆمىكى بولسىمۇ قارشى ئېلىنىۋېرىدۇ، شۇنداقلا تاماشىبىنلار ئارىسىدا شۆھرەت قازىنىپ، تەرەققىي قىلىپ، كۈچىيىۋېرىدۇ؛ ئەگەر ئويۇنىنىڭ سۈپىتى تۆۋەن بولىدىكەن، ئۇنىڭ دۆلەت باشقۇرىدىغان سەنئەت ئۆمىكى ياكى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك، ھەتتا مەركەز دەرىجىلىك سەنئەت ئۆمىكى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر تاماشىبىنلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشەلمەسلىكى، ئابرويى چۈشۈپ، زاۋاللىققا يۈز تۇتۇشى تەبىئىي. ياخشىلىرى ئۇزۇپ چىقىپ، ناچارلىرى شاللىنىۋېتىلىدىغان رىقابەت قانۇنىيىتىنىڭ سەنئەت ئۆمەكلىرىدە ھازىر يۈرگۈزۈلۈۋاتقان مۇلۇكچىلىك تۈزۈمىنىڭ تۈپەيلىدىن ئۆزگىرىشى مۇمكىن ئەمەس.

سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى ئىسلاھ قىلىنغاندىن كېيىن، ئارتىسلار، خىزمەتچى خادىملارنىڭ باقمۇەندىلىك تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلىدۇ. ئۆمەك باشلىقى ئاشكارا ئېلان چىقىرىش ئارقىلىق تەكلىپ قىلىنىپ، ۋەزىپە ئۆتەش مۇددىتى ئىچىدىكى نىشانلىق مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ياكى ھۆددىگەرلىك توختام تۈزۈمى يولغا قويۇلىدۇ. ئارتىسلار، خىزمەتچى خادىملارنى ئۆمەك باشلىقى مۇددەتلىك تەكلىپ قىلىدىغان ۋەزىپىگە تەكلىپ قىلىش توختام تۈزۈمى يولغا قويۇلىدۇ. تەقسىمات تۈزۈمىدە تەڭ تەقسىماتچىلىق ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ «داشقازان تامىقىنى يېيىش» كە خاتىمە بېرىلىدۇ. «ئەمگەككە قاراپ ھەق ئېلىش» تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، ئاساسلىق ئارتىسلار بىلەن ئادەتتىكى خادىملارنىڭ ھەق ئېلىش دەرىجە پەرقى چوڭايتىلىدۇ. بۇنداق قىلغاندا ئارتىسلار، خىزمەتچى خادىملاردا «خەۋپ تۇيغۇسى»

www.uyghurkitap.com

پەيدا بولۇپ، ئۆزلىرىنىڭ كەسپىي ساپاسىنى تىرىشىپ يۇقىرى كۆتۈرۈش ئارقىلىق خىزمەتنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلاشتۇرۇلغان بولىدۇ. بۇ — سەنئەت قوشۇنىدىكى ئىقتىدارلىقلارنىڭ بىرلىشىشىگە تېخىمۇ پايدىلىق.

ئاز ساندىكى، سىياسەتنىڭ ئېھتىياجى تۈپەيلىدىن دۆلەت يار-يۆلەكتە بولىدىغان سەنئەت ئۆمەكلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، بەزى سەنئەت ئۆمەكلىرى ئىگىلىكى ياخشى باشقۇرۇلمىغانلىقتىن ياكى دۆلەتتىن بېرىلىدىغان قوشۇمچە ياردەم پۇلى ئازايتىلمىغانلىقتىن، مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشقا ئامالسىز قېلىپ تارقىلىپ كېتىشى مۇمكىن، بۇنىڭدىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. ئىگىلىك باشقۇرۇشى ياخشى بولماي، ۋەيران بولغان زاۋۇتلار تاقىلىۋاتقاندا، مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش قىممىتىنى يوقاتقان ئاز ساندىكى سەنئەت ئۆمەكلىرىنى بىز نېمە ئۈچۈن قوغدىغىدەكمىز؟ ئەمما، مېنىڭچە، كۆپ ساندىكى سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ قايتا نىجادلىققا ئېرىشەلىشى تامامەن مۇمكىن. چۈنكى ئۇلار ھىمايىچىدىن ئايرىلغىنىنى بىلەن، بىرلا ۋاقىتتا يەنە نامۇۋاپىق بولغان كونا تۈزۈلمىدىن ئىبارەت «كىشەن» دىن قۇتۇلۇپ، ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولغان ئىگىلىك باشقۇرۇش ئەركىنلىكىگە ئىگە بولىدۇ. پەقەت ئۇلار ئىسلاھات ئارقىلىق ئىشنى ياخشىلاشقا ئىرادە باغلىسىلا، نۇرغۇن سەنئەت ئۆمەكلىرى ئۆز ئارا رىقابەت داۋامىدا جەزمەن ئۇزۇپ چىقالايدۇ. بۇنداق ئۆمەكلەرنى ھۆكۈمەتنىڭ مەدەنىيەتكە مەسئۇل تارماقلىرى قوللاپ - قۇۋۋەتلەيدۇ.

يۇقىرىدىكى تەدبىرلەر رىقابەت مېخانىزمىنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا كۈچلۈك تۈرتكە بولۇپ، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنىڭ گۈللەپ - ياشنىشى ئۈچۈن جۇشقۇن ھاياتىي كۈچ بېغىشلايدۇ، شۇنداقلا سەنئەتنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىگىمۇ ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇ — جەزمەن ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ، مۇنەۋۋەر، نادىر ئەسەرلەرنىڭ، ئوبدان ئىجتىمائىي ئۈنۈمنىڭ بارلىققا كېلىشى بىلەن نەتىجىلىنىدۇ. ئىسلاھاتنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەقسىتى دەل مانا شۇ.

2. ئىجتىمائىي ئۈنۈم — تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ ئەڭ ئالىي ئۆلچىمى

سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىكى ئىقتىسادىي، سىياسىي تۈزۈلمىگە مۇۋاپىق كېلىدىغان يېڭى سەنئەت ئىگىلىكىنى باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنىڭ تۇرغۇزۇلۇشىغا ئەگىشىپ، ئويۇن قويۇش - سەنئەت ئىشلىرى مۇلازىمەت شەكلىدىن تەدرىجىي ھالدا ئىگىلىك باشقۇرۇش شەكلىگە ئۆزگىرىدۇ. كۆپ ساندىكى بەدىئىي مەھسۇلاتلار ھەقلىق مۇلازىمەت شەكلى ئارقىلىق مەدەنىيەت بازارلىرىغا كىرگۈزۈلۈپ، كەڭ تاماشىبىنلارغا كۆرسىتىلىدۇ، بۇنىڭدىن ئۇنىڭ روشەن ھالدا تاۋارلىق خاراكتېرىنى كۆرۈۋېلىش مۇمكىن. ئۇنداقتا، سەنئەت ئىشلەپچىقىرىشىدا مەدەنىيەت بازىرىنىڭ ئېھتىياجىنى جەزمەن ئويلاشماي بولمايدۇ، باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، «بېلەت قىممىتى» نىڭ سەنئەت ئىشلەپچىقىرىشىغا بولغان تەسىرىنى جەزمەن ئېتىراپ قىلىش لازىم.

يەنە بىر تەرەپتىن، مەنىۋى مەھسۇلاتنىڭ خاراكتېرى ماددىي مەھسۇلاتقا ئوخشىمايدۇ، ئەلۋەتتە. بىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىمىز سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى. ئۇ خەلقنى تەربىيىلەش، خەلقنى «تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش» قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئۆزىنى تەقدىم قىلىشقا ئىلھاملاندۇرۇشتەك زور تارىخىي ۋەزىپىنى زىممىسىگە ئالغان. شۇڭا ئىجتىمائىي ئۈنۈمگە ئەھمىيەت بەرمەي، نوقۇل ھالدا ئىقتىسادىي ئۈنۈمنىلا

قوغلىشىش، ھەتتا، سەنئەتنى تاۋارلاشتۇرۇپ قويۇشمۇ سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ مېڭىشىدىكى تىگىشلىك يولى ئەمەس.

شۇڭا، بۇ، بىزدىن نوقۇل ھالدا «بېلەت قىممىتى» بىلەنلا ھېسابلىشىپ ئولتۇرماسلىقنى ھەم جەمئىيەتنىڭ مەدەنىيەتكە بولغان ئېھتىياجىنىڭ كۆپ قاتلاملىقىغىمۇ سەل قارىماسلىقنى تەلەپ قىلىدۇ. مەسىلەن، ھازىر تازا بازىرى چىقىۋاتقان ئاممىباپ ناخشا - مۇزىكىلار، دېسكو ئۇسسۇلى، چاقماق ئۇسسۇلى، ئالەم ئۇسسۇلى قاتارلىقلارنى ئالساق، بۇ ناخشا - ئۇسسۇللار ئورۇنداش جەھەتتە مەلۇم كونا رامكىلارنى بۇزۇپ تاشلىغان بولۇشى مۇمكىن. ئەمما بۇلاردا شەھۋانىلىق تەرغىب قىلىنماي، خەلققە ساغلاملىق، گۈزەللىك ۋە خۇشاللىق تۇيغۇسى بەخش ئېتەلىسىلا ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت بازارلىرىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا يول قويۇش لازىم. چۈنكى بۇنىڭدا بىر قاتلامدىكى تاماشىبىنلارنىڭ سەنئەتتىن ھوزۇرلىنىش ئېھتىياجىنى قاندۇرغىلى بولىدۇ. ئەمما، بۇ خىل قاراشنىلا تەشەببۇس قىلىپ، دورامچىلىق بىلەن سەنئەتنىڭ باشقا ھەممە شەكىللىرىنىڭ ئورنىغا دەسسىتىشكە بولمايدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ مەدەنىيەتكە مەسئۇل تارماقلىرى ھەر خىل چارە - تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، سىياسەت، قانۇن، نىزاملار ئارقىلىق تەكشەپ، سەنئەت ئىشلەپچىقىرىشنى سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت بەرپا قىلىش ئېھتىياجىنى چىقىش قىلىپ، ساغلام راۋاجلىنىشقا يېتەكلەپ، مەدەنىيەت بازارلىرىنىڭ ساغلاملىقىنى، جانلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشى لازىم.

ئومۇمەن، بىزنىڭ پرىنسىپىمىز - ئىجتىمائىي ئۈنۈمنى تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ ئەڭ ئالىي مىزانى قىلىشتا چىڭ تۇرۇشنى ئالدىنقى شەرت قىلىش ئاساسىدا، ئىجتىمائىي ئۈنۈم بىلەن ئىقتىسادىي ئۈنۈمنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلىپ، «ئىككى ئۈنۈم»نىڭ ئورگانىك بىرلىكىنى قولغا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت.

3. ئۆز - ئۆزىنى راۋاجلاندۇرۇش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىش لازىم

تۈزۈلمە ئىسلاھاتى جەريانىدا، سەنئەت ئۆمەكلىرى تەدرىجىي ھالدا سوتسىيالىستىك سەنئەت ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن مۇستەقىل شۇغۇللىنىدىغان ئەمەلىي ئىگىلىك باشقۇرۇش گەۋدىسىگە ئايلىنىدۇ. سەنئەت خادىملىرىدۇ پەيدىنپەي ئويۇن قويۇش پائالىيىتىدىن كىرگەن كىرىمنى ئاساس قىلىدىغان، مۇۋاپىق يۆتكىلىپ يۈرەلەيدىغان سوتسىيالىستىك سەنئەت خادىملىرىغا ئۆزگىرىدۇ. ئەلۋەتتە، بۇ ئۆزگىرىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا بىر قەدەر ئۇزۇن ئۆتكۈنچى جەريان كېرەك. لېكىن، ئېنىق نىشان تۇرغۇزۇلغانىكەن، چەزمەن بۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا شەرت ھازىرلاش لازىم.

بۇنىڭدا، ئالدى بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ مەدەنىيەتكە مەسئۇل تارماقلىرى ۋە ئالاقىدار تارماقلار سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ كەسپىي، كادىرلار ئىشلىرى، مالىيە جەھەتتىكى باشقۇرۇش ھوقۇقىنى ئىمكان قەدەر تۆۋەنگە چۈشۈرۈش ۋە كەڭ قويۇپ بېرىش ئارقىلىق، ئۇلارنى سىياسەتكە ۋە قانۇنغا ئاساسەن، كەسپىي ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش پائالىيەتلىرىدە تېخىمۇ كۆپ ئۆزىگە - ئۆزى خوجايىن بولۇش ھوقۇقىغا ئىگە قىلىش لازىم.

سەنئەت ئۆمەكلىرى «كۆتۈرۈپ تۇرۇش، يۆلىنىۋېلىش، تەلەپ قىلىش»تەك كونا كۆز قاراشلارنى ئۈزۈل - كېسىل ئۆزگەرتىپ، ئىچكى قىسمىدىكى رىقابەت مېخانىزمىنى ئۈزلۈكسىز، ئاكتىپ ھالدا مۇكەممەللەشتۈرۈپ، ئىجادىيەت ۋە ئويۇن قويۇش سۈپىتىنى تىرىشىپ

يۇقىرى كۆتۈرۈش ئارقىلىق، كەڭ ئاممىنىڭ ئارىسىدىكى ئابرويىنى ئۆستۈرۈش؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە ئۆز كەسپىي دائىرىسى بويىچە كۆپ خىل ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇپ مەدەنىيەت ئارقىلىق مەدەنىيەتنى تولۇقلاپ، كەسپىي ئىشلارنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن كىرىم يوللىرىنى ۋە مالىيە مەنبەسىنى پائال ئېچىپ، سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ ئۆزىنى راۋاجلاندۇرۇش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىش لازىم. بۇ يەردە، ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمەكلىرىنى ئوبدان باشقۇرۇپ، ئۇزلۇكسىز تولۇقلاپ ۋە كۈچەيتىپ، كەسپىي سەۋىيىسى ۋە سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئۇلارنى پۈتۈن ئاپتونوم رايونىمىزدىكى سەنئەت ئۆمەكلىرى ئىچىدە مۇئەييەن نىسبەتكە ئىگە قىلىشنى ئالاھىدە تەكىتلەپ ئۆتىمەن. بۇنىڭ ئىچىدىكى بەزىلىرى دۆلەتنىڭ يار - يۆلەكتە بولۇشىغا مۇھتاج. ئەمما ئۇلارنىمۇ ئىسلاھ قىلىش، كىچىك تىپتىكى بولۇش، خىل بولۇش، بىرگە ماھىر، كۆپكە قادىر بولۇش، «ئۇلانۇچىر» يولىدا مېڭىشتا چىڭ تۇرۇش، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا چوڭقۇر چۆكۈپ ئويۇن قويۇشقا رىغبەتلەندۈرۈش- ئىلھاملاندۇرۇش كېرەك.

سەنئەت خادىملىرىنىڭ مۇۋاپىق يۆتكىلىپ تۇرۇش مەسىلىسىدە، نۆۋەتتە پۈتۈن مەملىكىتىمىز ۋە ئاپتونوم رايونىمىزدا خىزمەتتىكى ئارتىسلارنىڭ سىرتقا چىقىپ شەخسلەر تەشكىللىگەن ئويۇن قويۇش تەشكىلاتلىرىغا قاتنىشىش مەسىلىسى ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرماقتا. بۇنداق مەسىلىلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىدا كۆپ تەرەپلىمە سەۋەب بار. مەسىلەن، بەزى سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇشى ياخشى ئەمەس، ئويۇن قويۇش پائالىيەتلىرى ناھايىتى ئاز، ئارتىسلار يىللاپ قىلغىلى ئىش تاپالماي بىكار يۈرگەنلىكتىن، ئۇلارنىڭ سەنئەت باھارى زايە بولۇپ كېتىۋاتىدۇ. شۇڭا، ئۇلار سىرتقا چىقىپ ئويۇن قويۇشقا قاتنىشىپ، ئۆز ئىقتىدارىنى جارى قىلدۇرۇش پۇرسىتىنى ئىزدەشكە مەجبۇر بولۇۋاتىدۇ. بۇنى ئەسلىدىكى تۈزۈلمىدە مەۋجۇت بولغان ئىللەتلەرنىڭ تەسىرى ئاستىدا كېلىپ چىققان بىر خىل ھادىسە دېيىشكە بولىدۇ. مېنىڭچە، ئۇ، سەنئەت خادىملىرىنىڭ مۇۋاپىق يۆتكىلىپ تۇرۇشىنىڭ مۇمكىن ئىكەنلىكىنى، لېكىن بۇنىڭ تېخى ئېتىراپ قىلىنىشقا ئېرىشەلمىگەنلىكىنى، شۇنىڭ ئۈچۈن تېخىچىلا قانۇنسىز تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. بۇنىڭدىن سىرت، ئۆمەكتىن ئايرىلىپ ئۆز ئالدىغا ئويۇن قويۇشقا قاتناشقان خادىملار بىر قولىدا «تۆمۈر تاۋاق»قا چىڭ ئېسىلسا، يەنە بىر قولىدا شەخسىي ئويۇن قويۇشنى تۇتۇپ يۇقىرى ئىش ھەققىگە ئىگە بولۇۋاتىدۇ. بۇ ئەلۋەتتە مۇۋاپىق ئەمەس. قانداق قىلىش كېرەك؟ مېنىڭچە، بۇنى مەمۇرىي تەدبىر قوللىنىپ، بۇيرۇق بىلەن توسقىلى بولمايدۇ. ئالدى بىلەن بۇنداق مۇۋاپىق يۆتكىلىپ يۈرۈشكە بولىدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىش، ئاندىن تەدبىر قوللىنىپ، بۇنىڭ نامۇۋاپىق قىسمىنى ئىسلاھ قىلىش كېرەك. ئۇلارنى مۇددەتلىك ھالدا مائاشىنى توختىتىپ، خىزمەت ئورنىنى ساقلاپ قالىدىغان قىلىشقا ياكى توختام تۈزۈپ سىرتقا ئارىيەت بېرىپ، ئۇلار تۇرۇشلۇق ئۆمەك ئەمگەك ھەققى ئالىدىغان قىلىشقا بولامدۇ - يوق؟ يەنە ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ مۇقىملىقىغا كاپالەتلىك قىلىش شەرتى ئاستىدا بىر قىسىم سەنئەت خادىملىرى ئارىسىدا مۇۋاپىق يۆتكىلىپ يۈرۈشنى يولغا قويۇش ئۈستىدە ئويلىنىپ بېقىشقىمۇ بولىدۇ. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى، بىز باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى ئىسلاھ قىلغاندا مۇۋاپىق ھەل قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلە بولۇپ، مەقسەت — ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ يۆتكىلىپ

يۈرۈش يولىنى راۋانلاشتۇرۇپ، سەنئەت قوشۇنىدىكى ئىقتىدارلىقلارنىڭ بىرلىشىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، سەنئەت خادىملىرىنىڭ ئەقىل - ئىدراكىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشى ئۈچۈن شەرت - شارائىت هازىرلاشتىن ئىبارەت.

4. هۆكۈمەت سەنئەت ئۆمەكلىرىگە قارىتا ۋاستىلىق باشقۇرۇشنى يولغا قويىدۇ

خېلى ئۇزۇن بىر تارىخىي مەزگىل ئىچىدە هۆكۈمەتنىڭ مەدەنىيەتكە مەسئۇل تارماقلىرى سەنئەت ئۆمەكلىرىنى هەددىدىن تاشقىرى كۆپ، هەددىدىن تاشقىرى ئىنچىكە، هەددىدىن تاشقىرى ئۆلۈك باشقۇردى. قويۇلىدىغان ئويۇن نومۇرلىرى، كادىرلارنى يۆتكەش، ئۇسكۈنە سېتىۋېلىش، راۋۇل ئورۇنلاشتۇرۇشتىن تارتىپ ئۆي تەقسىم قىلىش، خادىملار ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت قاتارلىقلارغىچە ئۇلار ئارىلاشتى. نەتىجىدە كۈنبويى ئۇششاق - چۈششەك ئىشلارغا بەنت بولۇپ قېلىپ، خىزمەتتىكى مۇهىم تەرەپنى، مەسىلەن، سىياسىي ئۆگىنىش، ئىجادىيەت، ستراتېگىيىنى تەتقىق قىلىش، رېئال ئەهۋالنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش، ئۇچۇر ئىگىلەش قاتارلىق مۇهىم هالقىلارنى بوشاشتۇرۇپ قويدى. سەنئەت ئۆمەكلىرىدە تۈزۈلمە ئىسلاهاتىنىڭ ئېلىپ بېرىلىشىغا ئەگىشىپ، هۆكۈمەتتىكى مەدەنىيەتكە مەسئۇل تارماقلارنىڭ سەنئەت ئۆمەكلىرىگە بولغان فۇنكسىيىسى ۋاستىلىق باشقۇرۇشقا ئۆزگەرتىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى — تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشنى كۈچەيتىش ئاساسىدا، ئىقتىسادىي، قانۇنىي، مەمۇرىي، جامائەت پىكرى قاتارلىق كۆپ خىل باشقۇرۇش ۋاستىلىرىنى مۇۋاپىق ئىشقا سېلىپ، سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ كەسپىي پائالىيىتى ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش پائالىيىتىگە ماكرو جەهەتتىن يېتەكچىلىك قىلىش، پىلانلاش، ماسلاشتۇرۇش، نازارەتچىلىك قىلىش، سەنئەت، ئويۇن قويۇش ئىشلىرىنىڭ ساغلام راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ۋە ئۇنىڭغا كاپالەتلىك قىلىدىغان ستراتېگىيە، پىلان، يۆنىلىش، سىياسەت ۋە قانۇن - قائىدىلەرنى تۈزۈش، شۇنداقلا دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايون چۈشۈرگەن پىلاننىڭ يېتەكچىلىكىدە كەسپىي ئىشلارنى راۋاجلاندۇرۇش، كەڭ تاماشىبىنلارنىڭ ئېهتىياجىغا ئاساسەن، سەنئەت ئۆمەكلىرىنى، سەنئەت تۈرلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىنى تەڭشەش، نۇقتىلىق سەنئەت ئەسلىهەلىرىنىڭ قۇرۇلۇشىنى ئورۇنلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت.

5. ئەدەبىيات - سەنئەت ئىسلاهاتىنى سالماقلىق، ئېهتىياتچانلىق بىلەن قەدەم - باسقۇچلۇق هالدا ئېلىپ بېرىش لازىم

سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ تۈزۈلمە ئىسلاهاتى — مۇرەككەپ، چېتىشلىق دائىرىسى بىر قەدەر كەڭ، شۇنداقلا هەر مىللەت سەنئەت خادىملىرىنىڭ جانىجان مەنپەئەتىگە بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك، ئۇنى جەمئىيەتتىكى هەرقايسى مۇناسىۋەتلىك تارماقلار بىلەن زىچ هەمكارلاشقاندىلا ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولىدۇ. شۇڭا، بىز سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ تۈزۈلمە ئىسلاهاتىنى ئېلىپ بېرىشتا، مەركەز ۋە ئاپتونوم رايوننىڭ مۇناسىۋەتلىك سىياسەت، فاڭجېنلىرى بويىچە رەھبەرلىكى بولغان هالدا تەرتىپلىك، تەدرىجىي هالدا قانات يايدۇرۇشىمىز، سالماقلىق بىلەن ئىلگىرى سۈرۈشىمىز، نۇقتا ئارقىلىق سىناق قىلىپ، ئاندىن دائىرىنى يېتەكلەشكە ماهىر بولۇشىمىز، ئۆز ئورنىمىزنىڭ ئەمەلىيىتىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان ئۆتكۈنچى چارە - تەدبىر ۋە ئۇسۇللارنى تېپىپ چىقىشىمىز، تەرتىپلىك، پىلانلىق هالدا ئىسلاهات قەدىمىنى غەلىبىلىك بېسىشىمىز لازىم.

www.uyghurkitap.com

مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى ئوتتۇرىغا قويغان ئىسلاھات لايىھەسى ماكرو جەھەتتە يەنىلا ئومۇمىي خاراكتېرلىك ئىزنا بولۇپ، ئۇنى تېخى تولۇق تاكامۇللاشتى دېگىلى بولمايدۇ. مۇكەممەل ئىسلاھات لايىھەسى ئۈزلۈكسىز ئىسلاھ قىلىش ئەمەلىيىتى جەريانىدا بارلىققا كېلىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن بىللە، مېنىڭچە، ئىسلاھاتنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە، سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش مەسىلىسىنى تىرىشىپ ئوبدان ھەل قىلىش كېرەك. ھازىرقى ئىسلاھات لايىھەسى نۆۋەتتە يۈرگۈزۈلۈۋاتقان ئەمگەك - كادىرلار ئىشلىرى تۈزۈمى، ئىش ھەققى تۈزۈمى، مالىيە تۈزۈمىگە بېرىپ تاقالدى. ئىسلاھاتنىڭ كۈنسايىن چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، ئۇ تېخىمۇ كۆپ تارماقلارغا بېرىپ تاقىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەمگەك - كادىرلار ئىشلىرى، مالىيە، پىلان، سودا - سانائەت، باج قاتارلىق تارماقلار بىلەن بىرلىكتە ئىسلاھاتقا مۇناسىپ كېلىدىغان يۈرۈشلۈك سىياسەتلەرنى تۈزۈپ چىقىش - ئىسلاھاتنى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىش-بارالماسلىقنىڭ ئاچقۇچى بولۇپ قالدى. مەسىلەن، ۋەزىپىگە تەكلىپ قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، بىر قىسىم تەكلىپ قىلىنمىغان خادىملارنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى، ئۇنىڭغا ئۇلىشىپلا ئۇلارنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇش، ئىش ھەققى تەمىناتى، ئىجتىمائىي ئىستراخوۋانىيە قاتارلىق بىر قاتار مەسىلىلەرنىڭ پەيدا بولۇشى مۇقەررەر. مانا بۇلارنى ھەل قىلىش ئۈچۈن جەزمەن يۈرۈشلۈك سىياسەت بولمىسا بولمايدۇ. سۇبيېكتىپ جەھەتتە ئىسلاھاتنى قوبۇل قىلىش ئىقتىدارى مەسىلىسى مەۋجۇت بولۇپ، بۇ، ماددىي جەھەتتىكى ۋە مەنىۋى جەھەتتىكى قوبۇل قىلىش ئىقتىدارىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىنىڭ قوللىشى بولمايدىكەن، ئىسلاھاتنى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىش مۇمكىن ئەمەس. بۇ بىزدىن ئىدىيە جەھەتتە ماھىرلىق بىلەن يېتەكلەش ھەم قولغا كەلتۈرگەن ئىسلاھات مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى تەشۋىق قىلىش ئارقىلىق، ئىسلاھات — ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىمىزغا ئېلىپ كەلگەن گۈزەل مەنزىرىنى نامايەن قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئىسلاھاتقا بولغان كۈچلۈك ئىنتىلىشىنى قوزغىشىمىزنى تەلەپ قىلىدۇ. پەقەت ئۆزىمىزنىڭ ئىسلاھات تەسەۋۋۇرىمىزنى ھەر مىللەت سەنئەت خادىملىرىنىڭ ئاڭلىق ھەرىكىتىگە ئايلاندۇرغاندىلا ئىسلاھاتنى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بارغىلى بولىدۇ. شۇڭلاشقا «تارقاق سىياسەت بەلگىلەش» روھىغا ئاساسەن، جايلاردىكى مەدەنىيەتكە مەسئۇل تارماقلارنىڭ، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى ئوتتۇرىغا قويغان ئىسلاھات لايىھەسىدىكى پرىنسىپلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە، ئۆز رايونىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى چىقىش قىلغان ھالدا ئۆزلىرىنىڭ ئەمەلىيىتىدە ھەقىقىي تۈردە يۈرگۈزۈشكە بولىدىغان لايىھەلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، پىلانلىق، قەدەم-باسقۇچلۇق، قەتئىي ھالدا ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئۆز رايونىدىكى سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى ئوبدان ئىشلىشىنى ئۈمىد قىلىمىز. ئۇسۇل جەھەتتە ھەممىنىڭ ئوخشاش بولۇشىنى تەلەپ قىلماسلىق، سۈرئەت جەھەتتە ھەممىنى بىر تاياقتا ھەيدىمەسلىك لازىم، ھەرىكەت ئېلىپ بېرىشقا تېخىمۇ بولمايدۇ.

3. ئىسلاھاتنىڭ قەدەم - باسقۇچى

شىنجاڭ كۆپ مىللەتلىك چېگرا رايون. تۈرلۈك تارىخىي شارائىت ۋە بەزىبىر سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، دېڭىز بويىدىكى رايونلارۋە ئىچكى ئۆلكىلەر بىلەن سېلىشتۇرغاندا، ئىشلەپچىقىرىش

كۆچلىرىنىڭ سەۋىيىسى ئانچە يۇقىرى ئەمەس، تاۋار ئىقتىسادى تەرەققىي قىلمىغان. تەرەققىي قىلغان رايونلار بىلەن بولغان روشەن پەرقىنى ئازايتىش ئۈچۈن، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى تەۋرەنمەستىن ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش يولىنى تاللىۋېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ بايلىق مەنبەسى جەھەتتىكى تەبىئىي ئەۋزەللىكىدىن پايدىلىنىپ، جانپىدالىق بىلەن ئىشلىگەنلىكتىن، بۇ بىر نەچچە يىلدىن بۇيانقى ئىقتىسادىي ۋەزىيەتتە كۆرۈنەرلىك ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى.

ئەدەبىيات-سەنئەت ئىشلىرىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش. بىز پەقەت ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش يولىدا ماڭغاندىلا، تەرەققىيات سۈرئىتىمىزنى تېزلىتىپ، ۋەزىيەتنىڭ ئارقىسىدا قېلىشتەك پايدىسىز ۋەزىيەتنى ئۆزگەرتەلەيمىز. شۇڭا، گوۋۇيۈەن تەستىقلاپ تارقاتقان، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى ئوتتۇرىغا قويغان ئەدەبىيات-سەنئەت ئىسلاھاتىنىڭ مەقسىتى ۋە يېتەكچى فاڭجېنى، ئىسلاھاتنىڭ ئومۇمىي گەۋدە تەسەۋۋۇرى ھەم ئىسلاھاتنىڭ قەدەم - باسقۇچى قاتارلىق پرىنسىپال پىلانلار شىنجاڭنىڭ ئەمەلىيىتىگە مۇۋاپىق كېلىدۇ. ئۇ، شىنجاڭنىڭ ئەدەبىيات-سەنئەت ئىسلاھاتىنى كۈچلۈك نەزەرىيىۋى ئاساس بىلەن تەمىنلەيدۇ.

شۇنىمۇ كۆرۈشىمىز كېرەككى، شىنجاڭنىڭمۇ ئۆزىگە خاس ئەمەلىي ئەھۋالى ۋە رايون ئالاھىدىلىكى بار. بىز ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش روھى بويىچە، ئۆز يېرىمىزنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا قاراپ ئىسلاھات لايىھىسىنى يولغا قويۇش داۋامىدا ئۆز يېرىمىزنىڭ ئەمەلىيىتى چىقىش قىلىنغان مۇناسىپ تەدبىرلەرنى قوللىنىش، بەلگىلىك ئالاھىدە سىياسەتلەرنى تۈزۈش، ئۆتكۈنچى ۋاقىتنى مۇۋاپىق ئۇزارتىش قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق ئىسلاھاتنى سالماقلىق بىلەن ئىلگىرى سۈرۈشىمىز ھەمدە مۆلچەرلىگەن ئەڭ ئاخىرقى مەقسەتكە يېتىشىمىز لازىم.

مەسىلەن: شىنجاڭ كۆپ مىللەتلىك رايون. تۇرمۇش ئادىتى، دىنىي ئېتىقاد، ئۆرپ-ئادەت، سەنئەت ئەنئەنىسى، ئېستېتىك ھەۋەس جەھەتلەردە ھەر بىر مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى بار، بۇلارغا ھۆرمەت قىلىش كېرەك. شۇڭا، بىز سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ جايلاشتۇرۇلۇشىنى ئويلاشقان چاغدا، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئۆزىگە خاس ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشنىمۇ ئويلىشىشىمىز لازىم. بەزى مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى كۆپ بولمىسىمۇ، ھۆكۈمەت يەنىلا ئۇلارنىڭ ئۆز مىللىتىنىڭ سەنئىتىنى راۋاجلاندۇرۇشىغا يار-يۆلەكتە بولۇشى كېرەك. بەزى چەت - ياقا چېگرا ناھىيىلەر قوشنا دۆلەتلەر بىلەن ئىقتىساد، مەدەنىيەت جەھەتتە ئالاقە قىلىپ تۇرىدۇ. شۇڭا، ئۇلارنىمۇ ئېتىبار بېرىش دائىرىسى ئىچىگە كىرگۈزۈش كېرەك. شىنجاڭنىڭ قاتناش لىنىيىسى ئۇزۇن، يېرى كەڭ، ئاھالىسى تارقاق ئولتۇراقلاشقان. بولۇپمۇ، چەت - ياقا، چېگرا جايلاردىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئاھالە تېخىمۇ شالاڭ، تارقاق. بۇ، سەنئەت ئۆمەكلىرىگە قىيىنچىلىق كەلتۈرىدۇ. ئەڭ گەۋدىلىك مەسىلە شۇكى، ئويۇننىڭ تەننەرخى يۇقىرى، ئۇنىڭ ئۈستىگە تاماشىبىنلارنىڭ دائىرىسى تار، ئويۇن قويۇش كىرىمى تۆۋەن. ئەلۋەتتە، بۇ ئوبيېكتىپ شارائىتلار ئۆزگىرىشچانلىققا ئىگە بولۇپ، ئىقتىسادنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ كۈندىن - كۈنگە ياخشىلىنىپ بارىدۇ. ئەمما، نۆۋەتتە بۇ پايدىسىز ئامىل سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ ئۆز - ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئىقتىدارىنى

كۆچەيتىشكە توسالغۇ بولماقتا. يۇقىرىدىكى ئەھۋاللارنى كۆزدە تۇتقاندا، شىنجاڭدىكى سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى تۆۋەندىكى ئۈچ باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىش بىر قەدەر مۇۋاپىق.

1. باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى ئىسلاھ قىلىش

بۇ باسقۇچتا، ئالدى بىلەن مەدەنىيەتكە مەسئۇل تارماقلار ۋەزىپە ئۆتەشكە تەكلىپ قىلغان ئۆمەك باشلىقلىرىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك مەسئۇل بولۇش تۈزۈمىنى ياكى مەدەنىيەتكە مەسئۇل تارماقلار ئاشكارا خېرىدار چاقىرىش ئارقىلىق بەلگىلىگەن ئۆمەك باشلىقلىرىنىڭ ھۆددىگە ئېلىش توختام تۈزۈمىنى يولغا قويۇش. مەيلى قايسى خىلدىكى ئۇسۇل قوللىنىلمىسۇن، رىقابەت مېخانىزمىنى يولغا قويۇپ سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ ئاساسلىق رەھبىرىي كادىرلىرىنى تاللاشتا، زور كۆپچىلىك ئاممىنىڭ رايىنى ئاساس قىلىپ، ئەخلاقىي پەزىلىتى، كەسپىي ئىقتىدارى، تەشكىللاتچانلىقىنى ئاساس قىلىپ تاللاش، ۋەزىپىگە تەكلىپ قىلىش، تەيىنلەش كېرەك. مەيلى قانداق شەكىل قوللىنىلمىسۇن، سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ ئاساسلىق رەھبىرىي كادىرلىرى ئېنىق بېكىتىلگەن ھامان مەدەنىيەتكە مەسئۇل تارماقلار كادىرلار ھوقۇقىنى، مالىيە ھوقۇقىنى، كەسپىي پائالىيەت ھوقۇقىنى، ئىگىلىكىنى ئۆزىگە - ئۆزى خوجايىن بولغان ھالدا باشقۇرۇش ھوقۇقىنى، ئەمگەك ھەققىنى تەقسىملەش ھوقۇقىنى ئىمكان قەدەر تۆۋەنگە چۈشۈرۈپ ۋە كەڭ قويۇپ بېرىپ، مەمۇرىي جەھەتتىن ئارىلىشىشنى ئازايتىش كېرەك.

بۇنىڭدىن باشقا، دۆلەت چۈشۈرگەن بەلگىلىك شتات سانى دائىرىسىدە ئۆمەك باشلىقىنىڭ ھۆكۈمەت تەشكىل قىلىش چارىسى يولغا قويۇلىدۇ. ئۆمەك باشلىقى تەكلىپ قىلىپ خىزمەتكە قويۇش تۈزۈمى ياكى ئويۇن قويۇش توختام تۈزۈمى ئارقىلىق مۇئاۋىن ئۆمەك باشلىقىنى، بەدىئىي يېتەكچىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تۈرلۈك سەنئەت خادىملىرىنى، رېژىسسورلارنى، ئىجادىيەت خادىملىرىنى ۋە مەمۇرىي كادىرلارنى خىزمەتكە تەكلىپ قىلىپ، مۇنەۋۋەر سەنئەتكارلارنى تايانچ قىلغان، سەنئەت ئىشلەپچىقىرىشىغا كۈچلۈك ماسلىشالايدىغان قابىل، ئىقتىدارلىق، پائالىيەتچان ئىجادىيەت، ئويۇن قويۇش ئەمەلىي گەۋدىسىنى تەشكىل قىلىدۇ. ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ ئالمىشىپ تۇرۇش يولىنى راۋانلاشتۇرۇش ئۈچۈن تەكلىپ قىلىنىدىغان خادىملارنىڭ تەكلىپ بىلەن خىزمەت ئۆتەش مۇددىتىنى ئېنىق بېكىتىش لازىم. مۇددەت توشقاندىن كېيىن ئۇنىڭ داۋاملىق تەكلىپ قىلىنىشى ياكى قىلىنماسلىقى خىزمەتتىكى تۆھپىسى ۋە ئىپادىسىگە قاراپ بېكىتىلىدۇ. ئۇدا ئۈچ قېتىمدىن ئارتۇق تەكلىپ قىلىنغانلارنى دائىملىق خادىم قىلىپ بېكىتىشكە بولىدۇ.

پارتىيە، ئىتتىپاق، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىللىرىنى قۇرۇپ ئۇلارنىڭ كاپالەتلىك، نازارەت قىلىش رولى كۈچەيتىلىدۇ. ئەمگەككە قاراپ تەقسىم قىلىش يولغا قويۇلىدۇ. دۆلەتنىڭ مائاش تۈزۈمى ئومۇمىيۈزلۈك ئىسلاھ قىلىنىشتىن ئىلگىرى، سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ تۈرلۈك چارىلەرنى قوللىنىپ، ئاساسلىق ئارتىسلار بىلەن ئادەتتىكى ئارتىسلارنىڭ ئىش ھەققى دەرىجىسى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى چوڭايتىشىغا ھەم پۈتۈن ئۆمەكنىڭ ئىقتىسادىي ئۈنۈمى

بىلەن شەھەرلەرگە بېرىلىدىغان ھەقنى باغلىشىغا، شەھەرلەرگە بېرىلىدىغان ھەق بىلەن ئۇلارنىڭ تۆھپىسىنى باغلىشىغا رۇخسەت قىلىنىدۇ.

مەدەنىيەتكە مەسئۇل تارماقلارنىڭ راسخوت ئاجرىتىشتىكى تەڭ تەقسىماتچىلىقىنى بۇزۇپ تاشلىنىپ، سەنئەت ئۆمەكلىرى كونكرېت ئەھۋالغا قاراپ ئۈچ دەرىجىگە ئايرىلىپ، بەزىلىرىدە خام چوتنى ھۆددىگە بېرىش، بەزىلىرىدە مائاشنى ھۆددىگە بېرىش، بەزىلىرىدە سان بەلگىلەپ قوشۇمچە ياردەم بېرىش چارىسى يولغا قويۇلىدۇ. ئىگىلىكنى ئالاھىدە ياخشى باشقۇرغانلار مۇكاپاتلىنىدۇ، ئىگىلىكى ياخشى باشقۇرۇلماي زىيان تارتقانلار جازالىنىدۇ.

يۇقىرىدىكى بىر قاتار ئەمەلىي تەدبىرلەر — ئىقتىدارلىقلار ئۈزۈپ چىقىپ، ناچارلىرى شاللىنىۋېتىلىدىغان، قابىللار بىرلىشىدىغان رىقابەت مېخانىزمىنى كىرگۈزۈشتىن ئىبارەت بىرلا مەقسەتنى دەۋر قىلغان ھالدا يولغا قويۇلىدۇ.

2. سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ جايلاشتۇرۇلۇشىنى تەڭشەپ، تەكلىپ قىلىنماي قالغان خادىملارنى ئورۇنلاشتۇرۇش

باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى ئىسلاھ قىلىش ئارقىلىق بىز سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ سەنئەت كۈچىنى، ئىگىلىك باشقۇرۇش چارىسىنى، تەرەققىيات ئىستىقبالىنى ھەم مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش قىممىتىنى ئاساسىي جەھەتتىن ئىگىلەشنى ئىشقا ئاشۇرالايمىز ۋە مۇشۇ ئاساستا ئۇلارنىڭ جايلاشتۇرۇلۇشىنى مۇۋاپىق تەڭشەشنى ئەمەلگە ئاشۇرالايمىز. تارقاق سىياسەت بەلگىلەش پرىنسىپى بويىچە بۇنى ھەرقايسى ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەرلەر بەلگىلەيدۇ.

بۇ باسقۇچتىكى مۇھىم بىر خىزمەت — تەكلىپ قىلىنماي قالغان خادىملارنى ئورۇنلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە بىز ئەمگەك-كادىرلار نازارىتى، مالىيە نازارىتى قاتارلىق ئالاقىدار ئورۇنلار بىلەن بىرلىكتە ئورۇنلاشتۇرۇشنىڭ سىياسەت، بەلگىلىمىلىرىنى تۈزۈپ چىقتۇق. رەسمىي ھۆججەت قىلىپ بېكىتىلگەندىن كېيىن، جايلارنىڭ بۇنى ئىزچىللاشتۇرۇشىنى سورايمىز. بۇ قېتىم ئورۇنلاشتۇرۇشقا تېگىشلىك خادىملارنىڭ سانى بىر قەدەر كۆپ، ئۇنىڭغا كېتىدىغان ۋاقىتمۇ تەبىئىي ھالدا بىر قەدەر ئۇزۇن بولىدۇ. سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ نورمال خىزمىتىگە تەسىر يەتمەسلىكى ئۈچۈن، تەكلىپ بىلەن خىزمەتكە قويۇشنى يولغا قويغان سەنئەت ئۆمەكلىرى تەكلىپ قىلىنغان خادىملار بىلەن تەكلىپ قىلىنماي قالغان خادىملارنى ئايرىپ باشقۇرۇشى لازىم.

3. «قوش لىنىيىلىك تۈزۈم»نى يولغا قويۇش

مۆلچەرىمىزچە، ئالدىنقى ئىككى باسقۇچتىكى خىزمەتنى ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇنداشقا ئىككى-ئۈچ يىلچە ۋاقىت كېتىدۇ. ئۈچىنچى باسقۇچتىكى خىزمەتلەرنى ئورۇنداشقا ئۇنىڭدىنمۇ ئۇزۇنراق ۋاقىت كېتىدۇ. چۈنكى «قوش لىنىيىلىك تۈزۈم» سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ ئۆزىدە ئۆز ئالدىغا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ئىقتىدارى بار بولۇشىلا ئەمەس، يەنە شۇنىڭغا لايىق ئىجتىمائىي مۇھىتنىڭ بولۇشىنىمۇ تەلەپ قىلىدۇ. مۇشۇ ئىككى جەھەتتىكى شەرتنى ھازىرلىغاندىلا، «قوش لىنىيىلىك تۈزۈم» مۇستەھكەملىنەلەيدۇ، تەرەققىي قىلالايدۇ، زورىيالايدۇ. بۇرۇن ئاپتونوم رايونىمىزدا شەھەرلەر ياكى كوللېكتىپلار قۇرغان سەنئەت ئۆمەكلىرى بولغانىدى، ئەمما، ئۇزۇنغىچە داۋاملاشالىغىنى ئىنتايىن ئاز. ئەلۋەتتە،

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

بۇ ھەرگىزمۇ ھازىر شەخسلەر ياكى كوللېكتىپلار قۇرغان سەنئەت ئۆمەكلىرىدىنىڭ ئۆزئۆزىنىچە مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدىغانلىقىنى چۈشەندۈرمەيدۇ. بەردىبىر سۇبيېكتىپ ۋە ئوبيېكتىپ جەھەتتىكى شەرت-شارائىت ھازىرلانمىسا، پۇرسەت پىشىپ يېتىلمىسە، لىنىيىسىنى ئۆزگەرتكىلى بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز يەنىلا بىرىنىڭ شەرتى پىشىپ يېتىلسە بىرىنىڭ لىنىيىسىنى ئۆزگەرتكىنىمىز تۈزۈك. ئۇلار بىر قەدەر ئۇزۇن ۋاقىت ياخشىلار ئۇزۇپ چىقىپ، ناچارلار شاللىنىپ قېلىپ، ئۆزئارا رىقابەت داۋامىدا چېنىقسۇن ۋە سىنالسۇن. «قوش لىنىيىلىك تۈزۈم»نىڭ تەبىئىي ھالدا شەكىللىنىشى سەنئەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىگە تېخىمۇ ئۇيغۇن دەپ قارايمىز. بۇ، بىر ئۇزۇن مۇددەتلىك نىشان.

بۇ، ئەلۋەتتە ئۆز مەيلىگە قويۇپ بېرىش كېرەك، دېگەنلىكمۇ ئەمەس. ھۆكۈمەتنىڭ مەدەنىيەتكە مەسئۇل تارماقلىرى پائال يېتەكلەپ، تۈرلۈك ئىقتىسادىي ياكى جامائەت پىكرى تەدبىرلىرىنى قوللىنىپ، لىنىيىنى ئۆزگەرتىش ئىستىقبالى بار ئورۇنلارنى كۈچلۈك قوللاپ-قۇۋۋەتلەش ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ لىنىيە ئۆزگەرتىشىنى ئىمكان قەدەر تېز ئەمەلگە ئاشۇرۇشىغا تۈرتكە بولۇشى كېرەك.

ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى شىنجاڭدىكى سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى يۇقىرىدىكى ئۈچ باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىشنى مۆلچەرلەۋاتىدۇ. ئەلۋەتتە، بۇ ئۈچ باسقۇچنىمۇ تامامەن بىر-بىرىدىن ئايرىۋەتكىلى بولمايدۇ. بىرىنچى قەدەمنى ماڭغاندا، مۇۋاپىق بولمىغانلىقى روشەن بولغان جايلاشتۇرۇشلارنى تەڭشەشكىمۇ بولىدۇ؛ تەكلىپ قىلىنماي قالغان خادىملارنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇش يولى تېپىلىپ قالسا، ئۇنى ئىككىنچى قەدەمدە ئورۇنلاشتۇرىمىز دەپ كۈتۈپ تۇرۇشنىڭ تېخىمۇ ھاجىتى يوق. ئىككىنچى باسقۇچقا كىرىشكەندە، تەكلىپ قىلىنماي قالغان خادىملار ئارىسىدىكى بەزى كىشىلەر ئۆز ئالدىغا ئىگىلىكىنى ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولغان ھالدا باشقۇرىدىغان، پايدا-زىيانىغا ئۆزى مەسئۇل بولىدىغان سەنئەت ئۆمەكلىرىنى قۇرۇشنى، ھۆددىگە ئېلىشنى ياكى ئىجارىگە ئېلىشنى خالىسا، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان لايىھىسىنى ئەمەلىيەتتە يۈرگۈزۈشكە بولىدىغان، مۇستەھكەملىنەلەيدىغان، راۋاجلىنالايدىغان بولسىلا بۇنىڭغىمۇ رۇخسەت قىلىنىدۇ. ئىسلاھات لايىھىسىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ۋە سىياسەتلەرنى يۈرۈشلەشتۈرۈشكە كەلسەك، بۇ ئىسلاھاتنىڭ بېشىدىن-ئاخىرىغىچە سىڭدۈرۈلىدىغان تېخىمۇ مۇھىم خىزمەت ھېسابلىنىدۇ.

مۇشەققەتلىك تۈزۈلمە ئىسلاھاتىدىن كېيىن، بىز ئاپتونوم رايونىمىزدا ھەر مىللەتنىڭ، سەنئەتنىڭ تۈرلۈك خىللىرىدىكى، تۈرلۈك بەدىئىي ئۇسلۇب، بەدىئىي ئېقىمدىكى ھەم ئوخشاش بولمىغان قاتلاملارنىڭ ئېھتىياجىغا مۇۋاپىق كېلىدىغان سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە، مەدەنىيەت بازىرىدا ھەممەيلەن ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىپ، ئەركىن رىقابەتلىشىدىغان، «بارچە گۈللەر تەكشى ئېچىلىدىغان، ھەممە ئېقىملار بەس-بەستە سايرايدىغان» گۈللەنگەن، ئاۋات مەنزىرىنىڭ بارلىققا كېلىدىغانلىقىغا ئىشىنىمىز.

ئاپئاق چېچىلغان سۆگەت گۈلى

(ھېكايە)

مۇھەممەت باغراش

قۇمۇش بىلەن قاشالانغان قورۇ.
كونىرىغىنىدىن ھېلىلا ئۆرۈلۈپ چۈشىدىغان-
دەك كۆرۈنىدىغان ئىككى ئېغىز كېسەك
ئۆي. بەش-ئالتە تال بادىرىغا قالايمىقان
ئارتىلغان، نېمە سەۋەبتىندۇر ئاينىيالماي
قالغان ئۈزۈم تېلى.

...تاڭ سەھەر. ئۈزۈم بارىڭىنىڭ
ئاستىدىكى سۇپىدا قورۇنىڭ خوجايىنلىرى-
ئېگىز ۋە قاتمال كەلگەن ئورا كۆز، قاڭ-
شالىق، يۈز-كۆزلىرىنى ساقال باسقان،
47 — 48 ياشلاردىكى ئەركەك بىلەن چىرايى
ئاق سۈزۈك، ئۈزۈن-ئۈزۈن قاش-كىر-
پىكلىرى قاپقارا، چىرايلىق كۆكۈچ كۆزلۈك،
40 ياشلاردىكى ياداڭغۇ ئايال ياغاچ تەگلى-
گە بېسىلغان كاۋاپ توغرامچىلىرىنى ئال-
دىراپ زىخقا ئۆتكۈزۈپ ئولتۇرىدۇ. ئايال-
نىڭ چىرايىنى ۋاقىتسىز قورۇق باسقان، لېكىن
ئۇنىڭ زىلۋا قامىتى، توغرامچىنى تەگلىدىن
ئېلىش ئۈچۈن كۆزىنى قولىدىكى زىختىن
يۆتكەپ تەگلىگە ھەر بىر قارىغىنىدا ئۈچۈپ-
ئۈچۈپ تۇرغان قاش - كىرپىكلىرى، ئۇنىڭ
چىرايلىق ئېڭىكى ۋە ئاپئاق بويىنىدا ھېلىمۇ
جىلمىيىپ تۇرغان بىر خىل نازۇكلۇق، بۇ
ئايالنىڭ ياشلىقىدا تولىمۇ گۈزەل قىز

بولغانلىقىنى كۆرسىتىپ تۇردۇ. شۇنداق، بۇ ئايالنىڭ ئاشۇ گۈزەل ياشلىقىمۇ شۇ قورۇدا ئۆتتى. ئۇنىڭ ياشلىق گۈلىنىڭ گۈزەل چېچەكلىرى ئۇ قورۇدا تاشلىنىپ ياتقان ئاشۇ بىساتلار-قول ھارۋىسىنىڭ كاردىن چىققان يەكپاي چاقى، ئۆيىنىڭ دېرىزىسىنىڭ ئۇدۇلىغا قويۇلغان، ئاپتاپتا قاغجىراپ شالاقلاپ كەتكەن كونا پوسۇندىكى ياغاچ كارىۋات، سۇپىغا سېلىنغاندىن بېرى ئالماشتۇرۇلمىغانلىقى ئۈچۈن گويا ئاشۇ توپا سۇپىنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى بولۇپ چاپلىشىپ كەتكەن كونا كىگىز، سۇپىنىڭ تۆرىگە قويۇلغان، تاختىيىنىڭ چۈشىدىغىنى چۈشۈپ، ئاجرايدىغىنى ئاجراپ قەپەزگە ئوخشاپ قالغان ئۇرۇس ساندۇقى، قورۇنىڭ بۇلۇڭىدىكى گىرۋىكى ئۇچۇپ چۈشكەن كونا تونۇر .... ئارقىلىق بويىنىنى قىسقىنىچە بېزىرىپ مۆكچىيىپ تۇرغان نەپرەتلىك، قىرچاڭغۇ، مىسكىن نامراتلىقنىڭ ئاستىغا كۆمۈلدى. خۇددى تويى بولغان كۈنى ئارزۇلۇق قىزىنىڭ بىردىنبىر تويلۇقى سۈپىتىدە ئانىسى ئۇنىڭ قولىقىغا سېلىپ قويغان مومامىراس ئالتۇن ھالقىسىنىڭ يالقۇندەك جۇلاسى، تاقاپ يۈرگىدەك رىغبىتى بولمىغاچ تالاي يىللاردىن بۇيان ئۇيۇقتا تاشلىنىپ ياتقىنى ئۈچۈن چاڭتوزاندا خىرەلەشكەندەك، ئۇنىڭ ئاشۇ گۈزەل، نەۋباھاردەك يالقۇنلۇق ياشلىقى توغرىسىدىكى ئەسلىمىلىرىمۇ ئۆزىنىڭ ئارقىسىدىن 20—25 يىلدىن بۇيان سۆرۈلۈپ، ئەگىشىپ يۈرگەن رودىپاي يوقسۇللۇقنىڭ شەپقەتسىز ئۆكچىسى ئاستىدا پۇچۇق ئەينەكنىڭ سۇنۇقىدەك ئېزىلىپ كۇكۇم-تالقان بولدى. ئۇ، مۇشۇ كۈنلەردە پەقەت شۈكرى-سانا، تائەت-ئىبادەت بىلەنلا ئۆزىگە تەسەللىي تاپىدۇ، لېكىن ئۇ ئۆزىنىڭ نېمىگە شۈكرى قىلىۋاتقىنىنى بىلمەيدۇ. ئەمما ئاشۇ ھەر كۈنلۈك ناماز-ئىبادىتىنىڭ، تۈگىمەس شۈكرى-ساناسىنىڭ ئۆزىنى ھايات، كىشىلىك تۇرمۇش ھەققىدىكى ئىزدىنىشىنىڭ قاقشىتىشىدىن، تاتلىق ئارزۇ - ئۈمىدلەرنىڭ ئاچچىق-ئاچچىق چېقىشىدىن، ئازابلىق ئارمانلارنىڭ كۆيدۈرۈپ ئۆرتىشىدىن قۇتقۇزۇپ، ئۇنى مەۋھۇم، نائېنىق، مۇئەللەق تىپتىنىچ بىر پىنھان دۇنياغا باشلاپ، ئۆزىنى خۇددى تام تۈۋىدە ئۈسۈپ قالغان يالغۇز چۆپتەك غەمسىز، ئىنتىلىشسىز، پەقەت ئۆزىنىڭ يالغۇز ئوغلى ۋە ئالدىدا ئولتۇرغان مۇنۇ تۈگمەن تېشىدەك قوپال ۋە مەھكەم، سوغۇق تەلەت، ئەمما باغرى يۇمشاق جاپاكەش ئادەم ئالدىدىكى ئانا ۋە ئايالىق بۇرچ - مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىدىن بۆلەك زىممىسىگە ھېچقانداق ئارتۇقچە يۈك ئارتىۋالمىغان، ۋۇجۇدى پەيدەك يەڭگىل، كۆڭلى كۆزىدىكى سۇدەك تىپتىنىچ بىر ئىنسانغا ئايلاندۇرالايدىغان قۇدرەت كۈچىگە چىن قەلبىدىن قايىل ۋە ئۆزىنىڭ شۇ ھالىدىن چەكسىز مەمنۇن. شۇڭا ئۇنىڭ ئىشى ھەر بىر قەدىمىدە بىر شۈكرى - سانا، ھەر كۈنلۈكى بەش ۋاخ ئىبادەت. بۇ، ئۇنىڭ مەۋجۇدلۇقىنىڭ مەزمۇنى. بىر تال ئوغلىغا ۋايىم يېيىش، ئۇنىڭ دادىسىغا ئىستائەتمەنلەرچە ساداقەت بىلەن خىزمەت قىلىش ئۇنىڭ مەۋجۇدلۇقىنىڭ قىممىتى. ئۇ ئەنە شۇنداق ياشاپ كەلدى. ئەنە شۇنداق ياشايدۇ. خۇددى قۇشتەك - تۇخۇم چىقىرىش، بالىلاش ۋە بالىسىنى بېقىشنىلا بىلىدىغان، ئەڭ ئاخىرىدا بولسا جىمىدىلا ئۆلۈپ قالىدىغان ئانا قۇشتەك... ئۇ، بۇنىڭغا چىن دىلىدىن ئىختىيار قىلىدۇ.

ھەر بىر تال توغرامچىنىڭ چوڭ-كىچىكلىكىنى كۆڭلىدە بوداپ، ھەر بىر تال

زىمىنىكى تۇغرامچىنى قايتا-قايتا ساناپ ئولتۇرغان مۇنۇ ئادەم ھەم شۇ، بىرلا پەرقى — بۇ ئادەمدە ئارزۇ-ئىنتىلىش بار، ئۇ، پۇل تېپىشنى، پۇل تېپىشنى ۋە يەنە پۇل تېپىشنىلا ئويلايدۇ. لېكىن پاقىغا قويرۇق، ئۈسكەككە مۈڭگۈز بەرمىگەن خۇدايىم بۇ ئادەمگىمۇ ناھايىتى ئاز پۇل بەردى. كېچە-كۈندۈز پۇل ۋەسۋەسىسىدە ئۇخلىيالمايدىغان بۇ بىچارە جان، پۇل تاپىدىغان يول تاپالمىدى، يول تاپالمىغاچقا پۇلمۇ تاپالمىدى. لېكىن ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ ئارزۇسىدىن ۋاز كېچەلمەيدۇ، مۇشۇ ئىزتىراپ ئىچىدە قىينىلىدۇ، بۇچۇلىدۇ، ئۆرتىنىدۇ...

ئۇنىڭمۇ قىران ياشلىقى بولغان، «مانا، مەن» دېگەن نوچىنى بىر پەشۋا بىلەن يەر قىلغان، بەلباغ چىگىپ مەيدانغا چۈشۈپ ياملىشىنى يەرگە تەگكۈزمىگەن، ئۆزىنىڭ قورقماسلىقى، مەردلىكى، باھادىرلىقى، جۇشقۇنلۇقى ۋە كىشىلەر ئاڭلاپ تېگىگە يېتەلمەيدىغان ئارزۇ-ئارمانلىرى بىلەن ئالمىكىملەرنى چۆچۈتۈپ، ئالمىكىملەرنىڭ ھەۋەس-ئىشتىياقىنى قوزغاپ، دوستىنى كۈلدۈرۈپ، دۈشمىنىنى يىغلىتىپ، خېلى يەرلەردە، خېلى يىللارغىچە ئۆزىنىڭ نام-ئاتىقى بىلەن كىشىلەرنى ئەيمەندۈرۈپ يۈرگەن ئاجايىپ ياشلىقى بولغانىدى. لېكىن چېكى يوق نامراتلىق ۋە ئارزۇ قىلغانغا بېقىپ چۆرگىلىمەيدىغان تەتۈر پەلەك، ئاخىرى بۇ ئەزىمەتنىمۇ ئېزىپ كاردىن چىقاردى، بىر پۇچۇق تەڭگىنىڭ تۆشۈكىدىن مىڭ قېتىم ئۆمىلەيدىغان ئۆلۈمتۈك قۇرت قىلىپ قويدى. ئۇنىڭ يۈرىكىدە ئەمدى لاۋۇلدايدىغىنى پۇلنىڭ ئوتى بولۇپ قالدى...

نامراتلىق بىر ئىسكەك ئىسكەنجانىنى غاجايدىغان بىر ئىسكەك ئىسكەن. بىر كېلىشىملىك

ئادەمنى تۇرغانلا بىر تەرساغا، رەھىمسىز، ئاچكۆز، ئەخمەققا ئايلاندۇرۇپ قويىدىكەن. بۇنىڭغىمۇ شۈكرى، پايتىمىسى سۆرۈلۈپ قالسىمۇ خۇدا قوشقان ئېرىم-دە، يۈز مىڭ قېتىم شۈكرى... ئەمدى ئاشۇ بالام، دادىسى ماڭغان يولدىن ماڭماس، تەقىي-تۇرقى دادىسىنى تارتقان، ئۆڭ-چىرايى مېنى تارتقان بىلەن، ئۇنىڭ مىجەز-خۇيى بىزگە ئوخشىمايدۇ. مۇشۇنىڭ ئۆزى بىر خاسىيەت، كۆزىدىن چىقىپ تۇرىدۇ... خۇدا دادىسىغا نېسىپ قىلمىغان يولنى ئوغلۇمغا بەرسۇن. ئۇنىڭ ئۇرۇق-ئەۋلادى بىز كۆرگەن خارۇ-زارلىقنى كۆرمىسۇن ئىلاھىم...

بىر چاغدا ئايال بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۇپۇق تەرەپكە قاراپ قويدى. ئاسماننىڭ بىر تەرىپى گۈل ياپراقىدەك قىزىرىشقا باشلىغانىدى. ئاپائىنىڭ مېڭىسىدە قىپقىزىل چوغدەك لاۋۇلداپ ئېچىلغان گۈللەر ئەكس ئەتتى. ئۇ نەزەرىنى ئۆيىنىڭ سۇۋاقلىرى چۈشۈپ كەتكەن تېمىنىڭ تۈۋىدىنى بويلىتىپ تىزىلغان گۈل تەشتەكلىرىگە ئاغدۇردى. قاتار تىزىلغان گۈل تەشتەكلىرىدىكى ھەر خىل گۈللەر تاڭ شەپىقىنىڭ يۇمشاق نۇرىغا كۆمۈلۈپ يالىلداپ تۇراتتى. گۈل ياپراقىدىن بالقىپ ئەتراپقا تاراۋاتقان يارقىن نۇردىن بۇ قورۇنىڭ كۆرۈمسىزلىكىگە ماس كەلمەيدىغان بىر خىل خۇشاللىق يېيىلىۋاتاتتى. ساغلام، نۇۋۇر، شوخ، جۇشقۇن چىرايلار — گۈلنىڭ چىرايلىرى. ئۇلار كۈلمەكتە، بەزىلىرى سۈزۈك كېچە ئاسمىنىدىكى كەپسىز يۇلتۇزلاردەك كۆزىنى قىسىپ، بەزىلىرى يېڭىلا توي چېيى ئىچكەن قىزدەك نازلىنىپ، بەزىلىرى ئۇزۇن ساقلانغان ئۆتكۈر مەي ئىچكەن يىگىتتەك خۇمالىنىپ، بەزىلىرى ئانىسىنىڭ

www.uyghurkitap.com

كۆكسىگە تەلپۈنۈپ تۇرغان بالىدەك ۋىلىقلاپ، بەزىلىرى بۇ ئايالنىڭ يالغۇز ئۇغلىدەك خىيالچان ھالەتتە كۈلەتتى. ئايال گۈللەرنىڭ كۈلكىسىنى ئاڭلىدى. كۈمۈش قوڭغۇراقتەك، زىلال سۇنىڭ چولدۇكلىشىدەك، قۇش چۈجىلىرىنىڭ چۇرۇقلىشىدەك، تىترەك ئاۋازدا ياڭرىغان مۇڭلۇق ناخشىدەك، چەشمە بۇلاقنىڭ شىلدىرلىشىدەك، پەرىشتىنىڭ پىچىرلىشىدەك يېقىملىق، ئىشتىشلىك، يۇمران، يۇمشاق، ئىللىق، قىزغىن كۈلكىلەرنى ئاڭلىدى. قۇۋۋەتسىز، قۇرۇغان، ھارغىن جىسمى ھوزۇرلىنىپ كەتتى. غۇنچىدەك لەۋلەرنى، مېغىزدەك ئېغىزلارنى، گۈرۈچتەك ئاپئاق ۋە ئۇششاق، پاكىز چىشلارنى، ئۇچقۇندەك، يۇلتۇزدەك، ياقۇتتەك چاقناپ تۇرغان كۆزلەرنى كۆردى. تېخى بايىلا بامدات نامىزىغا ئولتۇرغان چاغدا ئۇلۇغ ئىبادەت سائىتى ئۇنىڭغا بەخش ئەتكەن بۈيۈك رىغبەت ۋە تەسەللىدىن ئارام تاپقان ئۇنىڭ جېنى، ئەمدى شۇ گۈللەرنىڭ كەرەشمىسى ئارقىلىق ئۇنىڭ يۈرىكىگە قۇيۇلۇۋاتقان شېرىنلىكتىن كەيپلەندى، ئۆزى بىردىنلا جەننەت باغلىرىدا سەيلى قىلىپ يۈرگەن ھۆرى - غىلمانىغا ئايلىنىپ قالدى...

ئۇيغۇر گۈل خۇمارلىقى — بىر كونىلىك قورساق غېمىدە تەرگە چۆمۈپ - مۈكچىيىپ ئىشلەۋاتقان ناتىۋان خوتۇنغا دەم ئىچىدە پۈتۈن ئالەم سىغمىدىغان كۆڭۈلگە سىغدۇرۇپ بولالمىغىدەك تەسەۋۋۇر ئاتا قىلىۋەتتى. ئايالنىڭ گۈللەرگە مەھلىيا بولغان كۆزلىرى شىركەيپلىكتە قىسىلدى... ئايال بىردىنلا چۆچۈپ كۆزلىرىنى يوغان ئاچتى. ئۇنىڭ كۆزى ئەڭ چەتكە تىزىلغان، ۋايىغا يېتىپ تازا باغجانلاپ كەتكەن سۆگەت گۈلىگە مىختەك قادىلىپ قالدى. ئايالنىڭ چېھرىنى قاپلىغان بايىقى خۇشاللىقنىڭ ئورنىنى بىر خىل ۋەھىمە ئىگىلىگەنىدى. ئايال قانسىزلىنىشقا باشلىغان قۇرغاق لەۋلىرىنى دەككە - دۈككە ئىچىدە يالاپ قويدى.

— چۈنچىباي ...، — ئايال بىر ھازادىن كېيىن تەشۋىشلىك پىچىرلىدى، — ئاۋۇ تەرەپكە قارىسىلا ... — ئايال ھېلىقى سۆگەت گۈلىدىن كۆزىنى ئۈزمىگەنىدى. ئايالنىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقتى.

— ھە، نېمە بوپتۇ!

چۈنچىباي توغرامچا لىقلانغان تەگلىدىن بېشىنىمۇ كۆتۈرمەي خىرقىرىدى.

— ئاۋۇ سۆگەت گۈلى...، — ئايال سۆزىنىڭ ئاخىرىنى چىقىرالمىدى.

چۈنچىباي ئۈنچىقماي ئىشىنى قىلىۋەردى. ئۇنىڭ كۆزىگە شۇ تاپتا تەگلىدىكى توغرامچىدىن بۆلەك ھېچنەرسە كۆرۈنمەس ئىدى.

— باشقىچىلا ئېچىلىپ كېتىپتا؟!...، — ئايالنىڭ چىرايىدا چوڭقۇر ساراسىمە ئەكس ئەتتى، — ھېچقاچان... ھېچقاچان بۇنچە... بۇنداق...

— ئېچىلمىسۇن دېسەك ئۇ نېمىگىدە ئېشەك باقساق بولمامتى! — ئۇيقۇغا قانمىغان كۆزلىرىنى ئالايتتى چۈنچىباي زەردە بىلەن.

ئايال ھېلىقى سۆگەت گۈلىدىن كۆزىنى ئالماي ئورنىدىن ئاستاغىنە تۇردى ۋە تولا يۇيۇپ ئۆڭۈپ كەتكەن چىت كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىنى غىجىملاپ چىشلىدى.

— ۋاي خۇدايىمەي ...، نېمە ئىشتۇ، بۇ! ئۆتەساپا ئاپئاق ئېچىلىپ كېتىپتىيا بۇ گۈل... — ئايال يىغلامسىرىدى.

— نېمە؟ نېمە دەيسىنا؟ — چۈنچىباي چۆچۈپ كەتتى. ئۇ، ئالاقزادە بولۇپ گۈللەر تەرەپكە چەكچەيدى.

ئىككى تەشتەكتىكى سۆگەت گۈلى بىر كېچىنىڭ ئىچىدىلا خۇددى كىمدۇر بىر سۈپكۈچلىۋەتكەندەك باغجانلاپ، ئاپئاق پورەكلەپ كەتكەنىدى. بۇ ئاپئاق گۈللەر ھەممە گۈللەردىن ئېگىز ئۆسكەچكە، باشقا گۈللەرنىڭ ئۈستىگە يېپىلغان ئاق يوپۇقتەك كۆرۈنەتتى.

چۈنچىبايىنىڭ ھالقۇمى قىمىرلاپ كەتتى، ئۇمۇ خۇددى ئايالىغا ئوخشاشلا قۇرۇغان يىرىك لەۋلىرىنى يالاپ قويدى.

— ئاللاھ! نېمە كارامەتتىگۇ - بۇ، ماڭا كۆرسىتىۋاتقان، — دېدى ئايال يىغلىغاندەك ئاچچىققىنە ئېگراپ، — خۇدا ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن! تۆۋە قىلدىم... 100 مىڭ قېتىم تۆۋە...

— ئىت ژىن يېمەستە ئاغزىڭنى ئۇششۇتمەي كاۋشىگىنى ئۆتكۈز مايسەك! — چۈنچىباي بىردىنلا ئايالىغا گۆلەيدى، — ھېلى ئاشۇ گۈل-پۇللىرىڭنى چاناپ - چانىۋېتىمەن!...

چۈنچىبايىنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى. ئۇمۇ قورققانىدى. ھەممە ئۇيغۇر ئەركەكلىرىگە ئوخشاش، چۈنچىبايمۇ ئۆز قورقۇنچىنى بىگۇناھ خوتۇنىغا چالۋاقاش بىلەن قوغلىۋەتمەكچى بولۇۋاتاتتى.

ئادەتتە ئېرىنىڭ زەردە بىلەن بىر تىكىلىپ قويۇشىدىنمۇ چۆچۈيدىغان بۇ ئايالغا شۇ تاپتا ئېرىنىڭ جەھلى بىلەن ھۆرپىيىشىمۇ تەسىر قىلالمىدى. ئايال قىياپىتىنى ھېچ ئۆزگەرتمەي، تاڭنىڭ مەيىن شامىلىدا يېنىك تەۋرىنىپ تۇرغان سۆگەت گۈللىرىگە قاراپ قېتىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ چوڭ ۋە كۆكۈچ كۆزلىرى چوڭقۇر ھەسرەت - قايغۇ، ئۈمىدسىزلىك چاڭلىرى بىلەن گۇنسىزلانغانىدى. مۇشۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ قۇلىقىغا ھېچقانداق سۆز كىرمەس ۋە كۆزىگە ئاشۇ ئاق رەڭلىك غەلىتە گۈللەردىن باشقا ھېچنەرسە كۆرۈنمەس ئىدى. ياپيېشىل ياپراقلار ئارىسىدا ئاق قاردەك تاۋلىنىپ، كۆز چېقىپ تۇرغان ئاشۇ لەنىتى ئاق گۈللەر ئايالنىڭ كۆزىگە گاھ مېيىتنىڭ كېپىنىدەك، گاھ ئۆلۈۋاتقان ئادەم كۈلۈمسىرەۋاتقاندەك، جەسەت بىر مۇدھىش ئاۋازدا قاتتىق كۈلۈۋاتقاندەك كۆرۈندى... ئاق گۈل — ئاق رەڭلىك ئۆلۈم! گۈللەپ - ياشناپ تۇرغان ئۆلۈم! كۈلۈمسىرەۋاتقان، كۈلۈۋاتقان، گۈزەل، خۇش خۇي، پاكىزە، جۇشقۇن، مۇدھىش ئۆلۈم!...

ئايالنىڭ تەپەككۇرى قالايمىقانلىشىپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆرۈش سىزىقىدا — ئاشۇ ئاپئاق ئېچىلغان سۆگەت گۈللىرىنىڭ ئورنىدا — بىر - بىرىدىن دەھشەتلىك كۆرۈنۈشلەر زاھىر بولۇۋاتاتتى. ئايالنىڭ چىرايى بارغانسېرى تاتىرىپ، نېپىز لەۋلىرى قانسىزلىنىپ كەتتى. ئۇ ئىككى قولىنى مەيدىسىگە ئالغىنىچە جانسىز ھەيكەلدەك قىمىر قىلماي تۇراتتى. مۇبادا كىچىككىنە بىر تىۋىش ئاڭلانسىلا بۇ ھەيكەل «گۇپپىدە» يىقىلىدىغاندەك كۆرۈنەتتى.

چۈنچىباي گاھ ھېلىقى گۈللەرگە، گاھ ئەقلىدىن ئېزىپ قالغاندەك قورقۇنچلۇق قىياپەتتە قېتىپ تۇرۇپ قالغان خوتۇنىغا قاراپ بىردەم دىلىغۇل بولغاندەك ئولتۇرۇپ قالدى. لېكىن كۆزى تەگلىدىكى توغرامچىغا چۈشۈشى بىلەنلا بازارنى ئېسىگە ئېلىپ زىخقا كاۋاپ ئۆتكۈزۈشكە يېڭىباشتىن كىرىشىپ كەتتى. ئۇنىڭ زىخ تۇتقان قولى بىلىنەرلىك تىترەيتتى.

بىر ھازادىن كېيىن، ئايال ئېسىنى تاپقاندەك ئالدىراپ سۇپىغا چىقتى. ئاندىن تەكچىنىڭ ئارىسىغا قىستۇرۇپ قويغان بىر باغلام ئادراسمانىنى ئېلىپ، سۇپىدىن چۈشۈپ ئۆي ئىشىكىگە قاراپ يۈگۈردى.

—بازار ۋاقتى بولۇپ قالدى، بىر قولۇمنى ئۇن قىلالمايۋاتسام نېمە چۈچۈك بولۇپ قالغاندەك بىر ئىزىڭدا ئولتۇرالمايمەن؟

چۈنچىباي ئايالىنىڭ ئارقىسىدىن چالۋاقىدى. ئايال ئارقىسىغا قاراپمۇ قويماي يۈگۈرگىنىچە ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

ئايال تاشقارقى ئۆيگە كىرىپ قولىدىكى ئادراسماننى بەلكەتمەنگە ئۇشتۇپ سالدى، ئاندىن ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوچاقتىن ئىككى تال چوغ قويدى، ئادراسمان پاراسلاپ ئىسلىنىشقا باشلىدى، ئاندىن ئۇ قويىنىڭ قويرۇق توغرامچىسىدىن ئېلىپ چوغنىڭ ئۈستىگە تاشلىدى. قويرۇق ياغ ۋاژىلداپ كۆيۈشكە باشلىدى. ئۆينىڭ ئىچى ئادراسمان بىلەن كۆيگەن قويرۇق مېيىنىڭ خۇش پۇراق ئىسىغا توشتى.

ئايال ئىستىن ئېچىشقان كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىغىنىچە پۇرقىراپ ئىس كۆتۈرۈلۈۋاتقان بەلكەتمەننى كۆتۈرۈپ ئىچكىرىدىكى ئۆيگە قاراپ مۇدۈرۈپ — چوقۇرۇپ يۈگۈردى.

ئۆينىڭ تەڭ يېرىمىنى ئوتلۇق سۇپا ئىگىلىگەنىدى. سۇپىدا 11 — 12 ياشلاردىكى بىر ئوغۇل بالا قىيپىيالىڭاچ هالدا يوتقاننىڭ ئۈستىدە تاشلىنىپ يېتىپ تاتلىق ئۇخلاۋاتاتتى. بالىنىڭ تېنى خۇددى خرۇستالدەك ئاپئاق ۋە تازا ئىدى. ئۇنىڭ قىزغۇچ قوڭۇر كەلگەن قويۇق، ئۆسكىلەڭ بۇجغۇر چاچلىرى ئىپەكتەك يۇمشاق ۋە پارقىراق ئىدى. ئۇنىڭ يىپتەك تارتىلغان ئىنچىكە ۋە ئۇزۇن قوشۇلما قاشلىرى بۇژغۇرۇپ تۇرغان چېكە چاچلىرىنىڭ ئارىسىغا شۇڭغۇپ كىرىپ كەتكەنىدى. قىڭراقىنىڭ بىسىدەك قىرلىق، تۈپتۈز، ئىنچىكە بۇرنى يان دېرىزىدىن چۈشۈپ تۇرغان نۇر بىلەن مەڭزىگە تىك سىزىقلىق سوس كۆلەڭگە تاشلىغانىدى. بالىنىڭ كىچىكىنە، مېغىزدەك ئاغزى يېرىم ئوچۇق بولۇپ، قورغاق، نېپىز ۋە قىزىل لەۋلىرى هېقىقەتتەك يالتىراپ تۇراتتى. بالىنىڭ پېشانىسىدە، سەلگىنە ئوچۇق كەلگەن سىلىق، يۇمران ئېڭىكىدە بالىلارغا خاس بىر ئۇلۇغۋار پاكلىق سەبىيلىك جىلۋىلىنىپ تۇراتتى. ئانا خۇددى بۇلۇت ئۈستىدە ياتقان پەرىشتىدەك شۇ قەدەر گۈزەل، سۆيۈملۈك سىياقتا ياتقان ئوماق ئوغلىنىڭ ئالدىدا تىلسىزلىنىپ قېتىپ قالغانىدى. ئۇ بىردىنلا ئېسىگە كەلدى ۋە كۆز ئالدىدا سۈرەتتەك ياتقان ئوغلىنىڭ پاك، غۇبارسىز تېنىنى سۆيۈپ قانمايۋاتقان تەشۋىشلىك كۆزلىرىنى بالىنىڭ تېنىدىن قاچۇرۇپ ياقىسىنى چىشلىدى، ئاندىن خۇددى كۆزىگە قادالغان نېمىدۇر بىر نەرسىنى يۇلغاندەك، ئوڭ قولىنى كۆزىگە يېقىنلاشتۇرۇپ ئۆزىنىڭ كۆزىنى «يۇلدى».

—كۆزۈم تەگمىسۇن ئىلاهىم، ئاللاهقا تاپشۇردۇم سېنى. پاختىنىڭ ئىچىدە چوغ ساقلايدىغان قۇدرەتكە ئىگە ئىلاهىم كۆز قارامنى يامانىنىڭ سۆزىدىن، مەلئۇننىڭ كۆزىدىن ساقلىغايسەن...

ئۇ بايىقى هەرىكىتىنى يەنە تەكرارلىدى. ئانا شۇ تاپتا ئۆز ئىچىدە ئېيتىلىپ چىقىپ سەلدەك تېشىۋاتقان قىۋانىچ ۋە هەددىدىن زىيادە سۆيۈمىنىڭ بىر سىرلىق مەلئۇنى كۆچكە ئايلىنىپ بالىسىنىڭ جېنىنى شىكەستلەپ قويۇشىدىن قورقۇۋاتاتتى. شۇڭىمۇ بۇ ئانا ئۆز ئوغلىغا ئادەتتە بەكرەك تىكىلىپ قاراشتىنمۇ خەۋپسىرەيتتى. «كۆز تېگىدۇ» دېگىنى مۇشۇ ئىدى.

ئانا قولىدىكى ئىسلىنىپ تۇرغان بەلكەتمەننى بالىنىڭ بېشىدىن ئايىغىچە ئۈچ مەرتەم ئۆردى.

—كۆزى يامانىنىڭ كۆزىنى توس، تىلى يامانىنىڭ تىلىنى كەس، يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامغا تاپشۇردۇم. تۆت چاھارىيارغا تاپشۇردۇم. ئەۋلىيا – ئەنبىيا، مازايۇ – ماشايىقلارغا تاپشۇردۇم. ئۇلۇغ پەرۋەردىگارىم، بالامنىڭ ئۆمرىنى تىلەيمەن، ئۇنىڭغا ئۆمۈر ئاتا قىلغىن، ئاتىللانىڭ ئەر بولۇپ ئات مىنگىنىنى، ئۇزۇن يولنىڭ مەنزىلىنى، ئېغىر سەپەرنىڭ پايانىنى ئالغىنىنى كۆرۈشكە نېسىپ قىلغىن، مېنىڭ ئۈمىد يۇلتۇزۇمنىڭ ئۇ دۇنيا ـ بۇ دۇنيا يېلىنجاپ ـ چاقناپ تۇرۇشىغا مەدەت قىلغىن ئامىن ئاللاھۇ ئەكبەر...

ئانا قولىدىكى بەلكەتمەننى بالىنىڭ باش تەرىپىگە قويۇپ كۆزلىرىنى مەھكەم يۇمغىنىچە، قوللىرىنى يېيىپ ئېگىز كۆتۈرۈپ قىبلىگە قاراپ دۇئا قىلدى. ئاندىن بەلكەتمەننى كۆتۈرۈپ ئۆيىنىڭ تۆت بۇلۇڭىغا ئىسرىق سالدى. ئادراسمان كۆيۈپ بولاي دېگەندى. لېكىن ئايالنىڭ شۇ تاپتا ئادراسمانىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ھىدىنىمۇ ئىسراپ قىلغۇسى كەلمەيتتى. ئۇنىڭچە، ئەقىدە ئوتىدا كۆيگەن ئادراسماننىڭ ئىسى يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان نائېنىق بىر مۇدھىش بالا ـ قازانى قوغلىيالايتتى.

ئۇنىڭ كۆڭلى نېمىدۇر بىر نېمىنى، قانداقتۇر بىر قازايى ـ قەدەرنى سېزىۋاتاتتى. شۇ مىنۇتتا ئۇ ئاپئاق ئېچىلغان سۆگەت گۈلى بەلگە بەرگەن ئاشۇ بالا ـ قازادىن، يۈرىكىنى ئالاقزادە قىلىۋاتقان بىر قورقۇنچلۇق تۇيغۇدىن قۇتۇلماقچى بولاتتى. لېكىن ئۇ ئۈمىدسىز ئىدى. قۇتۇلغىلى بولسا، قېچىپ قۇتۇلغىلى بولسا بالىسىنى كۆكرىكىگە تېڭىپ دۇنيانىڭ ئۇ چېتىگە قاچار ئىدى. ئايال ئاخىرقى ئايەتنى ئوقۇپ بالىسىنىڭ بېشىغا ھۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، ئادراسماننىڭ كۈلى قالغان بەلكەتمەننى كۆتۈرۈپ قورۇغا چىقتى.

چۈنچىباي خوتۇنىغا ئاچچىق ۋە تەشۋىش ئىچىدە ئالىيىپ قاراپ قويۇپ ئۈنچىقمىدى.

— ئەجەب ئارا بولالمىدىلا مۇشۇ كاۋاپچىلىقتىن، دۇنيادا بۇنىڭدىن باشقا قىلىدىغان ئىش يوقتەك، ياكى كاۋاپچىلىق بىلەن ئەرشكە چىقىپ كەتمىدىلە...، — دېدى ئايال قولىدىكى بەلكەتمەننى تونۇر بېشىغا قويۇپ سۇپىغا كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، — يىلاننىڭ مۆڭگۈزى بولامدۇ، يا بۆرىنىڭ ھوشۇقى بولامدۇ، قايسىسى بولمىسۇن بىرىنى تاپسىلا، ساقامنىڭ بوينىغا ئېسىپ قويايلى دېسەم زادىلا كۆڭۈلشىمىدىلە...، — ئايال ھەسرەتلىك تىنىپ بايىقى گۈللەرگە پەرىشان قاراپ قويدى، — ئاتىللانىڭ بارلىقى سىلىنىڭ ئۇخلاپ چۈشلىرىدىمۇ كىرمەيدۇ...، ئاتىللا يادىلىرىدىن ئۆچتى... ئاتىللا بىزنىڭ قېنىمىز، بىزنىڭ جېنىمىز ئەمەسمۇ؟ ھېچ بولمىسا «ئاتىللا» دەپ قىچقارغاندا بوۋىلىرىمۇ يادىلىرىغا كەچمەمدۇ؟... بوۋىلىرىنىڭ ئىسمى قويۇلغان تەۋەررۈككۇ ئۇ...، — ئايال ئۆپكىدەپ يىغلىۋەتتى.

ھەدېپ كاۋاپ ئۆتكۈزۈۋاتقان چۈنچىباي خوتۇنىغا «لەپپىدە» قاراپ قويغاندىن كېيىن زەردە بىلەن:

— توغرامچاڭ چوڭ بولۇپ كېتىپتۇ، ھېچقانچە زىخقا يەتمىدى. بۇنداق توغرىغىلى تۇرساڭ دەسمىمۇ چىقمايدۇ، — دېدى. ئۇ ئاخىرقى زىخنى توشقۇزۇپ بولغاندىن كېيىن قولىنى داستىخانغا سۈرتۈپ ئورنىدىن تۇردى. ئايال ئىشۇرىقنى ئېلىپ ئۇنىڭ قولىغا سۇ قۇيدى.

— چۈشلۈك تاماقنى بالدۇرراق ماڭغۇز،

www.uyghurkitap.com

جۇمەدىن چىققىچە كاۋاپنى ئاتسىلا سېتىپ تۇرمىسا بولمايدۇ... — چۈنچىباي قولىنى يۇيۇپ بولۇپ لۆڭگىدە قولىنى سۈرتتى.

— بالا مەكتەپكە بارامدۇ؟ — دېدى ئايال زەردە بىلەن.

چۈنچىباي كۆزىنىڭ ياختىسىنى چىقىرىپ گۆركىرىدى:

— قارنىغا بىرنېمە تىقىشقا كېلىدىغاندۇ؟!

ئايال ئۈنچىقمىدى. لېكىن ئۇنىڭ ياشلانغان كۆزلىرى تەشۋىش، ئەلەم، غەزەپ ئىلكىدە چۈنچىبايغا ئوقتەك قادالغانىدى.

× ×

چۈنچىباي ئۆزىنىڭ تاپاۋىتىدىن زادىلا رازى بولۇپ باققان ئەمەس. باشقا چوڭراق ئىشقا تۇتۇناي دېسە، ئارمانغا چۇشلۇق دەرمان يوق ئىدى. ساقىلىنى كولىگە مىلەپ ئوتتا سارغايتىپ ئولتۇرماقتىن باشقا چارە يوق ئىدى. لېكىن نەگىلا قارىساڭ كاۋاپ بولۇپ كەتكەچكە، خېرىدارلار بارغانسېرى ھال تارتىپ، ئىزىقايدىغان بولۇپ كېتىۋاتاتتى. بىر خېرىدارنى قوشنا كاۋاپدانىنىڭ ئالدىدىن تارتىۋالماق ئۈچۈن قولىدىن كېلىدىغانلىكى ياغلىمىلىقنى قىلىپ باقاتتى. كۆپ ھاللاردا ئۇنىڭ ئۇرۇنۇشى بىكارغا كېتەتتى. خېرىدارلار نېمىشقىدۇ ئۇنىڭدىن ئەنەي قېچىۋاتقاندەك، ئۇنى تېخىمۇ بەتتەر كۆنگە قويۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ بىلەن قېرىشىۋاتقاندەك ئىدى. دېمىسىمۇ ئۇنىڭ توغرامچىسى باشقىلارنىڭكىدىن ئۇششاق ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە كالا گۆشى بولامدۇ، ئات گۆشى بولامدۇ، تۆگە گۆشى بولامدۇ ئىشقىلىپ ئۇچرىغانلىكى ئەرزان گۆش ئۇنىڭ ئىدى. قوي گۆشىنى كەمدىن كەم ئىشلىتەتتى...

ئۇ ئەتراپىدىكى كاۋاپچىلارغا ھەسەت قىلاتتى. ئۇلاردىن نەپرەتلىنەتتى. گاھىدا مۇشۇ بازاردىكى ھەممە كاۋاپچى بىر كېچىدىلا ياتقان يېرىدىن قوپالماس بولۇپ قالسا، شۇ ئاسمىنى كەڭ بازاردا بىر ئۆزۈم دەۋران سۈرسەم دەپ خىيال قىلاتتى. ئۇ چاغدا خېرىدارلارنىڭ يانچۇقىدىكى پۇلنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ غەللىسىگە قاراپ ئاقاتتى، كىشىلەر ئۇنى كەمسىتىشىپ «چۈنچىۋاي» دەپ ئەمەس، ئەكسىچە قوۋۇزلىرىنى تولدۇرۇپ «چۈنچىباي» دەپ چاقىرىشىدىغان بولاتتى. گاھىدا ئۇ، پۇل دېگەن نەرسىنىڭ شۇ دۇنياغا بەكمۇ ئاز يارالغىنىغا ھەيران بولاتتى. قارىساڭ قەغەز، ئۇنىڭ كۆزىگە جىنىدەك كۆرۈنىدىغان ئالمىقانداق كىتاب-دەپتەر، گېزىت-پېزىت دېگەندەك ئەرزىمەس نەرسىلەر ياسىلىدىغان قەغەزدىن سەللا پەرقلىنىدىغان قەغەز ئىكەنۇ، لېكىن ئۇسساپ كەتكەندە بىر پىيالە سىنىچايغا دال بولالمايدىغان ئاشۇ پاخپاق كىتاب-دەپتەرلەردەك ھەممىلا يەردە دەسسىلىپ-چەيلىنىپ يۈرمەيدىكەن. پۇل دېگەن جىققىدە بولسا ئاندىن پۇل دېمەمدۇ، مەسىلەن، دەرەخنىڭ غازىڭىدەك، تاشلىۋەتكەن بەسەينىڭ قولاقلىرىدەك، يا بولمىسا مايسىكىنىڭ ھويلىغا تەرگەن گۈلىنىڭ ياپراقلىرىدەك، ۋە ياكى ساسلىقتىكى، ئېشەكتىن باشقا نەرسە يېمەيدىغان خوخا-قومۇشتەك... كېرەك بولغاندا سۈپۈرۈپ-سۈپۈرۈپ يىغىۋالسا! ئاچ ئادەم پولۇ چۈشىگەندەك چۈنچىباي دائىملا پۇل چۈشەيتتى. دەستە-دەستە، قوچاق-قوچاق، تاغار-تاغار، ھارۋا-ھارۋا، پاتمان-پاتمان پۇلنىڭ ئۈستىدە دومىلاپ-ئېغىناپ يۈرۈپ چۈشەيتتى. ئەتىسى ئويغىنىپ ئۆزىنى خۇددى ئاسماندىن يىقىلغاندەك سېزەتتى... شۇ چاغدا خۇدايىمدىن «ئېككىنچىلەپ مۇنداق چۈشنى كۆرسەتمىسەڭ» دەپ تىلىگۈسى كېلەتتى. لېكىن ئەتىسى-ئاخشىمى

يەنە بايىقى چۈشى بىر خىلدا تەكرارلىناتتى.

چۈنچىباينىڭ بازاردىكى ئەھۋالى بۈگۈنمۇ ئوخشاشلا ئۈنچىلىك خەيرلىك بولمىدى. چۈشكىچە 50 -60 زىخ كاۋاپنى ئاران ساتتى. ھاۋا ئادەتتىن تاشقىرى ئىسسىپ كەتكەنىدى. سودىسى ئاقماي يۈرىكى سىقىلىپ ئولتۇرغان چۈنچىباي كاۋاپدانىنىڭ تەپتى ۋە غولىنى كۆيدۈرۈۋاتقان تومۇز ئاپتىپىنىڭ ھارارىتىدىن كاككۇكتەك ئاغزىنى ئېچىپ قالدى. ئۇنىڭ تاماقلىرى قۇرۇپ، كۆزى تورلىشىپ بېشى ئايلىناتتى. شۇڭا خېرىدار چاقىرىشقىمۇ رەغدى بارمايتتى. ئۇ، خام كاۋاپقا ئولىشىۋالغان چىۋىنلەرنى ھورۇنلۇق بىلەن قوغلاپ قوياتتى. ئۇنى ئەمدىلىكتە ئۈگدەك باسقىلى تۇردى. ئۇ، ئېڭىكىنى كۆكسىگە تىرەپ بىردەم ئۈگدىگەندەك قىلدى- يۇ، يەنە چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى. ئۇ، كۆزىنى يىرتىپ ئېچىپ ئەتراپىدىكى كاۋاپدانلارغا ئولىشىۋالغان ئادەملەرگە نەپرەت بىلەن قاراپ قويۇپ ئۈمىدسىزگىنە ئېڭراپ قويدى:

— بەررى كاۋاپ... ياغيەيسەن ئوغاۋاللا..

تەشنالىق ۋە ئۇيقۇسىزلىقتىن ئۇنىڭ ئۈنى پۈتۈپ كەتكەنىدى. شۇڭا ئۇنىڭ خېرىدار چاقىرغان چاغدىكى ئاۋازى خۇددى قىچقىرىشقا ئۆگەنمىگەن چۈجىنىڭ چىللىشىغا ئوخشاش زەئىپ، ئۈزۈك، قۇرغاق ۋە جاراڭسىز ئىدى.

ئۇ، ئوتتا تولا بېسىلىۋېرىپ سۆيى قالماي قورۇلۇپ بوزارغان كۆرۈمسىز بىر دەستە كاۋاپقا گويا سېتىلماسلىقتا ئاشۇ كاۋاپلار گۇناھكاردەك ئۆچلۈككى بىلەن ئالىيىپ قاراپ قويدى.

— بەررى كاۋاپ...

بىر چاغدا بازارنىڭ بېشىدا ئاتىللا كۆرۈندى. ئۇنىڭ قولىدا ئاش كورىسى بار ئىدى. ئۇ، ئۇششاق قەدەم بىلەن ئالدىراپ كېلىۋاتاتتى. چۈنچىباي بالىسىنى كۆرۈپ، ھېچ تاپاۋەتسىز ئۆتۈپ كەتكەن كۈنىنىڭ يېرىمىنى ئاغزىنى بۇزۇپ تىللىۋەتتى ۋە ئوتتىكى كاۋاپنى ئېلىۋېتىپ بالىسىنى كۈتۈپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ قورسىقى ئالىقاچان ئېچىپ كەتكەنىدى. لېكىن ئۇ ئالدىدىكى كاۋاپتىن بىرەر زىخ يېيىشكە قىيماي لېۋىنى يالاپ ئولتۇرغانىدى.

ئاتىللا ھاسىراپ - ھۆمىدەپ يېتىپ كەلدى. قورسىقى كورۇكىراپ، نەپسى تاقىلداپ تۇرغان چۈنچىباي بالىنىڭ قولىدىكى ئاش كورىسىنى ئالدى - دە، تام تەرەپكە قاراپ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ تاماقلىنىشقا باشلىدى.

— دادا، مەن مەكتەپكە ماڭدىم، — دېدى بالا كۆڭلىكىنىڭ يېڭى بىلەن پېشانىسىدىكى تەرنى سۈرتكەچ ئارقىسىغا بۇرۇلۇشقا تەمشىلىپ. ئاتىللا يۈگۈرۈپ دېگۈدەك كەلگەچكە تىنىقى-تىنىقىغا ئۇلاشمايتتى.

— نېمە دېدىڭ؟ نەگە بارىسەن؟ — چۈنچىباي ئاغزىدىكى لوقمىنى چالا يۇتۇپ دەررۇ ئارقىسىغا ئۆرۈلدى، — مەن ناماز پېشىننى ئوقۇۋالغىچە كاۋاپدانغا قاراپ تۇرغىن...

ئاتىللا ئۈنچىقمىدى. ئۇنىڭ دائىم خىيالچان كۆرۈنىدىغان چىرايلىق كۆككۆچ كۆزلىرىدە دادىسىغا قارشى بىر كۈچلۈك ئىستەكنىڭ ئۇچقۇنى يېنىپ كەتتى. بالا لېۋىنى مەھكەم چىشلىگىنىچە تۇرۇپ قالدى.

— مەيەرگە ئۆتە، ئېزىپ قالغان ئەرۋاھتەك چەكچىيىپ تۇرماي، — چۈنچىباي ئاخىرقى لوقمىنى تەسلىكتە يۇتۇپ ئاتىللاغا ھۆرپەيدى، — مانا ماۋۇ كاۋاپلار چالا پىشقان، خېرىدار كەلسە «ۋاژژىدە» ئىسسىق ئۆتكۈزۈپ بەرسەڭ بولىدۇ. بەك قاقلىۋەتمە، قورۇلۇپ كىچىكلەپ كېتىدۇ، — ئاندىن ئۇ ئاغزى-

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

بۇرنىنى سۈرتۈپ قىسقىلا دۇئا قىلىپ ئورنىدىن تۇردى، — ھوشيار تۇرۇپ، پۇلنى ساق ئال، قورساق توق بولغاندىكىن كاۋاپتىن يېمىسەڭمۇ بولىدۇ...

چۈنچىباي ماسچىتكە قاراپ ماڭدى. ئاتىللا بويىنىنى باغلىغانىدەك زورىغا كاۋاپدان تەرەپكە ئۆتتى ۋە بويىنىدىكى پوپكىسىنى ئېلىۋېتىپ كاۋاپدانىنىڭ چوغىنى چۈخچىلاپ قويدى. ئۇنىڭ قاپاقلىرى سېلىنىپ قوشۇمىلىرى تۈرۈلگەن، ئۇماق كالپۇكلىرى دومسىيىپ كەتكەنىدى. بالا، بازارنىڭ ئوتتۇرىسىدا گويا ئىت قوغلاپ كېلىۋاتقانىدەك ئارقىسىغا قاراپ - قاراپ قويۇپ پالاقلاپ كېتىپ بارغان دادىسىغا مەيۈسلىنە قاراپ قالدى.

. . . ئاتىللا تۇغۇلۇشىدىلا باشقىچىرەك تۇغۇلدى — ئۇ باشقا بوۋاقلاردەك ۋارقىراپ ئېڭەلەپ تۇغۇلمىدى. ئۇنىڭ ئۈنچىقماي، كۆزىنى مەھكەم يۇمغىنىچە ياتقىنىنى كۆرگەن ئانا ئۇنى «تۇنجۇقۇپ قالدىمىكىن» دەپ قورقۇپ كەتتى. لېكىن بوۋاقنىڭ سۈتتەك ئاق بىلەكلىرى بىردىنلا ئالدىغا سوزۇلدى. ئۇنىڭ بارماقلىرى بوۋاقلارنىڭكىدەك يۇمۇق بولماي ئەكسىچە، گويا بوشلۇقتىكى قانداقتۇر بىر نەرسىنى قامالاپ تۇتۇپ ئالماقچى بولغاندەك ئوچۇق ئىدى. ئۇ، كۆزىنى يۇمغىنىچە قوللىرى بىلەن نېمىنىدۇر ئىزدەيتتى، نېمىنىدۇر تىمىسقىلايتتى، نېمىگىدۇر تەلپۈنەتتى. بوۋاق بىردىنلا بۇدرۇققىنە بارماقلىرى بىلەن يۆگەكنىڭ قىرغىقىنى تۇتۇۋالدى. ئۇ تېخى بايىلا ئاشۇ يۆگەككە سىرغىپ چۈشكەنىدى. يۆگەك قانلىق ئىدى، چىپ-چىپ ھۆل بولۇپ كەتكەنىدى. بوۋاقنىڭ قوللىرىنىڭ بېزەپ بولۇشىدىن ئەنسىرىگەن چۈنچىباي بالىنىڭ بارماقلىرىنى يۆگەكتىن ئاجراتماقچى بولۇۋېدى، بوۋاق يۆگەكنى زادىلا قويۇپ بەرمىدى. گويا دادىسى بىلەن قېرىشقاندەك تېخىمۇ مەھكەمرەك قامالىۋالدى. بوۋاقنىڭ قولى قان ۋە ھۆللۈكتىن ئىپلاسلاندى. ئانا بوۋىقىنى باغرىغا بېسىپ بوۋىقىغا يېڭى بوشانغان ھايۋاندەك سۈگاندى، ئۇنى پۇردى، ھىدلىدى.

بوۋاقنىڭ تېنى كۆك مۈز ئۈستىگە تۇنجى ياققان قاردەك ئاق ۋە سۈزۈك ئىدى. ئاقلىقىدىن بوۋاقنىڭ تېنىدىن گويا قۇياش ئاستىدىكى ئاق مۈزنىڭ چاقنىشىغا ئوخشايدىغان بىر نۇر تاراۋاتقاندەك كۆرۈنسە، سۈزۈكلۈكىدىن، پاكىزە قاتقان مۈزنىڭ تەكتىدىكى زىلال سۇ كۆرۈنگەندەك، بوۋاقنىڭ تېنىدىكى قىلدەك تومۇردا سىرغىپ ئېقىۋاتقان قىپقىزىل قان قىزغۇچ جۇلا چاچاتتى. بوۋاقنىڭ پۇت - قوللىرى تۈپتۈز ۋە ئۇزۇن ئىدى. شۇ تۇرقىدا ئۇ گويا سۈزۈك قاشتېشىدىن نەپىس ئىشلەنگەن بىر نادىر ئەسەردەك كۆرۈملۈك ئىدى... ئانىنىڭ جىسمىدا يېنىپ - يېلىنجاۋاتقان، تەۋەللۇت قىلغان ئانىدا ئەڭ دەسلەپ زاھىر بولىدىغان ئانىلارچە بەختىيارلىق، ئىپتىخارلىق، مەغرۇرلۇق ۋە سۆيۈنۈش تۇيغۇسى لاۋا بولۇپ بوۋاقنىڭ يۇمران ئېتىنى كۆيدۈردى. بوۋاق ئۇشتۇمتۇت «لاپپىدە» كۆزىنى ئاچتى. شۇ چاغدا ئانىنىڭ تۇنجى كۆرگىنى بوۋاقنىڭ ئاشۇ كىرپىكلىرى تۆكۈلۈپ تۇرغان كۆكۈچ چىرايلىق كۆزلىرىدىكى خىيال، مۇڭ ۋە تەلپۈنۈشنىڭ چېقىنىدىسى بولدى... ئانا تىترەپ كەتتى، ئەزايى بەدىنى شۈركۈنۈشتىن مۈزلىدى. ئانا بوۋاقنىڭ كۆزلىرىگە سارالىسىمە ئىچىدە تىكىلىپ قاردى. بوۋاقنىڭ كۆزلىرىدىكى ئاشۇ كۆكۈچ يالقۇنىنىڭ ئارقىسىدا بىر تۇمانلىق كۆكۈچ

چوڭقۇرلۇق، بىر قارىسىلا كۆزگە تاشلىنىدىغان لېكىن قانچە قارىسىمۇ تېگىگە كۆز يەتمەيدىغان بىر غۇۋا، سۈرلۈك تەگسىز كۆكۈچ هاڭ بار ئىدى. بوۋاقنىڭ كۆزلىرىدە چاقناپ تۇرغان كۆپكۆك نۇر ئاشۇ كۆكۈچ تۇمانلىق چوڭقۇرلۇقتىن ئاققىۋاتاتتى. ئاققىۋاتقىنى كۆك نۇر شەكلىدىكى بىر چوڭقۇر مۇڭ، بىر چالغىتقۇچى ئېزىتقۇ سېھىر، بىر قورقۇنچلۇق كۈچ ئىدى...

— ئانىنى مۇزدەك تەر باستى...

تاڭ سەھەر. يەر ئۈستىدە كۆك تاڭنىڭ كۆكۈچ تۇمانى لەيلەپ يۈرىدۇ. مىڭلىغان - ئونمىڭلىغان ئادەملەر جايىناماز ئۈستىدە قىبلىگە قاراپ تىزلانغان. ئۇلارنىڭ كۆڭلى تېپتىنچ، هۆل ۋە مۇزدەك. ئاشۇ تېپتىنچ كۆڭۈلنىڭ ئەڭ تۈۋەن پەللىسىدىن بىر تۈيغۇ، بىر سېزىم ئاستا - ئاستا لەيلەپ يۇقىرىغا كۆتۈرۈلمەكتە. ئۇ، مۇشۇ ئادەملەر ئىبادەت سائىتىدە ئېرىشكەن خاتىرجەملىك، رايىشلىق، بەختىيارلىق، قانائەت، ئالىيجانابلىققا تۆلەنگەن بەدەل — گۇناهكارلىق ۋە كۇپۇرلۇقنىڭ ئالللا - تۈۋدىسى، ئۆز روهىغا هۆكۈمران بولىۋاتقان بىر مۇقەددەس كۈچ ئالدىدىكى ئاجىزانىلىقئىدى...

ئانا ئۇ ئادەملەرنىڭ باش قويۇۋاتقان جايىنامازلىرىغا بىر - بىرلەپ سەپسالدى. ئۇ جايىنامازلار تولىمۇ مەينەت ۋە بۇلغانغانىدى. ئانىنىڭ كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى، پۈت - قولىدىن ماغدۇر قېچىپ، تۇرغان ئورنىغا تىزلىنىپ قالدى، بىر هازادىن كېيىن ئانا تىرىشىپ - تىرمىشىپ ئورنىدىن تۇردى - دە، ئادەملەر توپىدىن ئايرىلىپ بىر قەلئە خارابىسىغا ماڭدى. بۇ خارابە كۆرۈنۈشى بەئەينى قارلىغاچقا ئوخشايدىغان كىچىككىنە بىر تاغ ئۈستىدە ئىدى. تاغنىڭ باغرى بۈك - باراقسان باغ ئىدى. باغنىڭ ئوتتۇرىسىدا سۈزۈك كۆل، كۆلنىڭ قىرغاقلىرىدا چەشمە بۇلاقلار ئۇرغۇپ - ئۇخچۇپ تۇراتتى. ئانا ئاخىرى ئاشۇ تاغقا يامىشىپ خارابىلىق ئارىسىغا كىردى. بۇ خارابىلىق ئۇنىڭ ئاتا - بوۋىسى ياشاپ ئۆتكەن قەدىمكى جاي ئىدى. ئۇنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى مۇشۇ يەرگە كۆمۈلگەن. ئانا مۇشۇ يەردە ئىبادەت قىلماقچى بولدى. بۇ خارابىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مەيدان هېلىلا سىرىپ - سۈپۈرۈپ قويغاندەك تازا ئىدى. ئۇ يەردە پاكىزە ئۆسكەن ئوت - چۆپلەر ياشناپ تۇراتتى. ئانا ئاشۇ خارابىنىڭ تۇپرىقىدا تەيەممۇم قىلىپ نامازغا تىز چۆكتى. خارابىنىڭ ئىسسىق ۋە تازا تۇپرىقى ئۇنىڭغا ماغدۇر بەردى. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇنىڭ هامىلىدار بولغانلىقى بايقالدى. ئۇ، ئۆزىنى ئاسماندەك ئۇلۇغ سەزدى. ئۇنى «تۇغماس» دېيىشكەنىدى، ئاخىرى...

— مە، ماۋۇنى ئىچىۋال، كاۋاپچىقا ئالغان گۆشنىڭ ئۈستىخىنىنى شورپا قىلدىم،... — چوڭچىباي ئۇنىڭغا بىر چىنە شورپا بەردى. ئۇنىڭ شورپىنى ئىچكۈسى يوق ئىدى. چوڭچىباي زەردە بىلەن ئالايدى. ئاخىرى ئۇنى ئىچتى. نېمە ئۈچۈنكىن ئاشۇ شورپا ئۇنىڭ پۈتكۈل خاتىرىسىنى، ئوي - تەپەككۇرىنى، سېزىم - تۇيغۇسىنى چالغىتىۋەتتى، ھەممىنى ئۆزگەرتىۋەتتى ... ھەممىنى ئۇنتۇغۇزدى...

بۇ چاغدا بوۋاق ئانىسىغا كۆكۈچ كۆزلىرىنى تىككىنىچە مۆلدۈرلەپ قاراپ ياتاتتى، ئانا بوۋىقىنى باغرىغا باستى. يەتتە كۈندىن كېيىن ئۇنىڭغا «ئاتىللا» دەپ ئات قويۇشتى. مەزىن بوۋاقنى كىگىزگە يۆگەپ «ئاتىللا!» دەپ چاقىرىپ ئۇنى سۈپىدا دومىلىتىۋاتقان تەنتەنىلىك مىنۇتتا ئانىنىڭ باش بويى ئوتتەك قىزىپ ئۆپكىسى ئۆرۈلدى. مەزىننىڭ

www.uyghurkitap.com

ئاۋازى ئانچە يۇقىرى بولمىسىمۇ ئانا «ئاتىللا!» دېگەن بىر سادانىڭ ھېلىقى قەلئە خارابىسى ئۈستىدە ياڭراپ، يەنە ئۇ يەردىن كۆچلەنگەن بىر سادا بولۇپ ئۆزىنىڭ يۈرىكىدە جاراڭلاۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغانىدى. «ئاتىللا» دېگەن بۇ ئاۋاز شۇ كۈندىن ئېتىبارەن ئانىنىڭ يۈرىكىدە ياڭراپ تۇرىدىغان بولدى ... ئانا يېرىم كېچىدە تاتلىق ئۇيقۇسىدىن ئۇشتۇمتۇت ئويغىناتتى - دە، ئۆزىنىڭ يۈرىكىدە ياڭراۋاتقان ھېلىقى ساداغا بىر ھازا قۇلاق سالاتتى. ئاندىن تاڭ يورا - يورىماستىنلا ئورنىدىن تۇرۇپ تاھارەت ئېلىپ ئاتىللانىڭ ھەققىگە نامازغا ئولتۇراتتى... ئاتىللا بەكمۇ تېز ئۆسۈشكە باشلىدى. لېكىن ئۇنىڭ مىجەزى غەلىتە ئىدى. ئۇ، چوڭ بولغانسېرى ئانا ئۇنىڭ كۆزلىرىدىكى ھېلىقى مۆڭلۈك كۆلەڭگىلەرنىڭ تېخىمۇ قويۇقلىشىپ بېرىۋاتقانلىقىنى سېزەتتى. بالا كەمسۆز ئىدى. ئۇنىڭ قىلىدىغان بىردىنبىر ئەرمىكى قورۇدىكى تاش - داڭگاللارنى يىغىپ، ئۇنىڭدىن ھەرخىل شەكىللەرنى تىزىش ئىدى. ئۇ شەكىللەر گاھ ئىمارەتكە، گاھ ئېگىز چوققىغا، گاھ ماشىنىغا ئوخشاپ قالاتتى، لېكىن ئاتىللا شۇ كەمگىچە تاغ، ئېگىز ئىمارەت ۋە ماشىنا دېگەنلەرنى كۆرۈپ باقمىغانىدى. چۈنكى ئۇ بۇ ئىشنى تېخى ئەمدىلا ئۆمىلىگىدەك بولغاندىلا باشلىۋەتكەنىدى. ئانا بۇنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى. كېيىن ئۇنى مەكتەپكە بېرىشتى. بالا ھېلىقى تاش - داڭگالدىن تېخى ئۆزى كۆرۈشكە ئۈلگۈرمىگەن يېڭى - يېڭى شەكىللەرنى تىزىدىغان ئادىتىنى تاشلىمىدىلا ئەمەس، ئۇنىڭ كاللىسىدا تېخىمۇ غەلىتىرەك نەرسىلەر پەيدا بولۇشقا باشلىدى — ئۇ ئاياغ بىلەن يەرگە ئاجايىپ - غارايىپ نەرسىلەرنىڭ شەكىللىرىنى سىزىدىغان بولدى. بۇ شەكىللەر — قۇياشقا، ئايغا، يۇلتۇزغا ئوخشايتتى، ئۇنىڭ ئاستىغا كىچىكرەك بىر شارچە سىزىلغان بولۇپ، مۇشۇ شارچىدىن تارتىلغان سىزىقلار ئاشۇ قۇياشقا، ئايغا، يۇلتۇزغا تۇتاشقانىدى. ئۇ سىزىقنىڭ ھېلىقى شارچىدىن باشلانغان ئۇچىغا بىر ئادەم شەكلى چۈشۈرۈلگەنىدى. بۇ ئادەم توغرىراقى — بىر كىچىك بالا — بىر ئايىغىنى قايسىبىر يۇلتۇزغا تارتىلغان سىزىقچىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ ئاشۇ ئېگىزلىككە تەلپۈنۈپ تۇرغاندەك، ئۇ بالا ئاشۇ يۈكسەكلىككە قاراپ ھازىرلا يۈگۈرۈپ كېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى. خۇددى دارۋاز بالا دارنىڭ باشلىنىش نۇقتىسىدىن دار مومىسىنىڭ چوققىسىغا قاراپ تۇنجى قەدىمىنى بېسىۋاتقاندەك. بۇلا ئەمەس، بالا مەكتەپتىن قايتىپ كەچلىك تاماقنى يەپ بولغاندىن كېيىن قوشنا قورۇنىڭ پۇچۇق تېمىغا مىنىپ ئولتۇرۇپ قۇياشنىڭ پېتىشىغا قاراپ چوڭقۇر خىيالغا چۆكۈپ تىمتاس ئولتۇرۇپ كېتەتتى. ئۇ، پېتىۋاتقان قۇياشتىن كۆزىنى زادىلا ئۈزمەيتتى. لاۋۇلداۋاتقان ئاشۇ ئوت چەمبىرىكىنىڭ قېتىدا ھېچكىمگە مەلۇم بولمىغان ئاللىقانداق بىر نەرسىنى كۆرۈپ ئولتۇرغاندەك، ئۆزىنى ۋە ئۆزىنىڭ ئەتراپىدىكى دۇنيانى تامام ئۇنتۇيتتى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ قۇياشقا تىكىلگەن كۆزلىرى ئىككى تال چوغدەك ئۇچقۇندايتتى. ئۇنىڭ سۈزۈك ۋە ئاق چېھرىدە قۇياشنىڭ ئاداققى نۇرلىرى جۇلالىغاندا ئۇنىڭ يۈزى گويا ھېلىلا ئوتتىن ئالغان مېتال پارچىسىدەك لاۋۇلداپ يېنىپ كېتەتتى. ئۇ، شۇ ئولتۇرغىنىچە قۇياش ئولتۇرۇپ يەر-جاھان گۇگۇم قوينىغا چۆككىچە قىمىر قىلمايتتى. ئانا ئۇنى تامدىن تەستە چۈشۈرۈۋېلىپ قورۇغا ئەكىرىپ كېتەتتى.

ئۇزۇن ئۆتمەي ئانا ئوغلىنى قورۇنىڭ قاشىسىغا تايانغىنىچە كۆكتىكى يۇلتۇزلارغا تىكىلىپ قىمىر قىلماي قېتىپ تۇرغان ھالدا كۆرەتتى. ئانا تەشۋىشلەنگەنلىكىدىن ھەسرەتلىك ئۇھ تارتاتتى. ئانا ئەتىسى ئۇنىڭ گۈزەل كۆزلىرىدىكى ئۆز يېشىغا خاس بولمىغان مۇڭ ۋە خىيالنى تېخىمۇ ئاشكارا، تېخىمۇ روشەن بايقايتتى. شۇنىڭ بىلەن ئانا ئەتىدىن - كەچكىچە ئۆزىمۇ چۈشىنىپ يېتەلمەيدىغان بىر خىل قورقۇنچ ۋە ئازاپ ئىچىدە پۇچۇلىنىپ يۈرەتتى.

ئاتىللا نېمىشقىدۇر دادىسىدىن قورۇناتتى، ئۇنىڭدىن قاچاتتى. ئانىسىغا قىلغاندەك ئۇنىڭغا ئەركىلىمەيتتى، ئۇنىڭ بوينىغا ئېسىلمايتتى. دەسلەپتە ئانا بۇنى چۈنچىبايىنىڭ توڭلۇقى، بالىغا ئاتا مېھرىنى كۆرسەتمەسلىكىدىن دەپ چۈشەندى. لېكىن كېيىن ئانا ئاتىللانىڭ دادىسىدىن نېمە سەۋەبتىن مۇنچە ھېيىقىدىغانلىقىنى غۇۋا ھېس قىلىپ قالدى.

چۈنچىباي ئەتىگەن چىقىپ كېتىپ، كەچ قايتاتتى. ئۇ كاۋاپتىن ۋە پۇلدىن باشقىسىنى كەمدىن-كەم ئويلايتتى. مەھەللىدىكى توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىم نەزىرلىرىگە زادىلا بارمايتتى. ھېچكىم بىلەن راپاۋەتچىلىك قىلىشمايتتى. مەھەللىدىن كىملەر كېتىپ، كىملەر كېلىدۇ، كىملەرنىڭ بېشىغا نېمە كۈنلەر چۈشتى، مەھەللىنىڭ كوچىسىنى سۇ باسامدۇ، كىملەرنىڭدۇ باغ - ۋارانغا ئوت كېتەمدۇ، كىم - كىملەر بىلەن قۇدىلاشتى . . . كىملەر ئۆلۈپ، كىملەر قالدى . . . بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى چۈنچىبايىنى قىزىقتۇرمايتتى. ئۆز ئۆيىدە بولسا ئايالى بىلەن بالىسى ئۇنىڭ نەزەرىدە خامان تەپكەندە مومىنى ئايلىنىپ چۆرگىلەيدىغان سېيىر بىلەن موزاي ئىدى. ئۇلار چۆرگىلەسىلا بولاتتى، مومىنى - چۈنچىبايدىن ئىبارەت مۇشۇ مومىنى ئايلىنىپ چۆرگىلىسىلا بولاتتى . . .

ئانا توي قىلغان 20 نەچچە يىلدىن بۇيان ئۆزىنى ئاشۇ مومىغا باغلانغان سېيىر دەپ چۈشىنىپ كەلدى. ئۇ، بۇنىڭدىن باشقىچە بولۇشى مۇمكىنلىكىنى ئويلاشتىنمۇ قورقاتتى. لېكىن ئاتىللا... ئاتىللا نېمىشقىدۇر مۇشۇ مومىدىن قاچاتتى. ئۇنى ئايلىنىپ چۆرگىلەۋېرىشكە رازى ئەمەستەك ئىدى. ئۇ گويا يۇلقۇناتتى، تېپىرلايتتى، تىمىرەجەيتتى، ئۈنسىز چۇقان سالاتتى...

.. چۈنچىباي ھەر كۈنى كەچتە كاۋاپداننى يىغىشتۇرۇپ ئۆيگە قايتىپ كېلىپ، سۇپىغا غەللىسىنى تۆكۈپ بىر كۈنلۈك تاپاۋىتىنى ھېساب - كىتاب قىلىشقا باشلايتتى. بۇ چاغدا چۈنچىباي ئايالىنىمۇ ياردەمگە چاقىراتتى. مايسىخان خام ياغ پۇراپ تۇرىدىغان تىيىن - يارماقلارنى بىر تالدىن تېرىشتۇرۇپ سەپلەپ چۈنچىبايغا بېرەتتى، سانىشنى چۈنچىباي ئۆزى سانايتتى.

كېيىنكى كۈنلەردە ئانا ئاتىللانىڭ دادىسى غەللىسىنى تۆككەن ھامان قىلىۋاتقان ئىشىنى تاشلاپ ئۆيىنىڭ بۇلۇڭىغا بېرىۋېلىپ دادىسىغا بىرخىل يات، يوچۇن نەزەردە ھەيران بولغاندەك قاراپ شۈكلەپ ئولتۇرۇۋالىدىغانلىقىنى سېزىپ قالدى. بىر كۈنى مايسىخان پۇل سەپلەپ ئولتۇرۇپ ئاتىللانىڭ سۇپىغا تۆكۈلگەن پۇللارغا چەكچەيگىنىچە لاغىلداپ تىترەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. بالىنىڭ كۆزىدە بىر يېرى قاتتىق ئاغرىغان تىلسىز ھايۋاننىڭ كۆزىدە بولىدىغان بىچارىلىق، ئېگىز چوققىدىن نامەلۇم چوڭقۇرلۇققا غۇلاپ چۈشۈپ كېتىش ئالدىدا تۇرغان ئادەمنىڭ كۆزىدە بولىدىغان قورقۇنچ،

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

سۇغا چۆكۈپ كېتىۋاتقان ئادەمنىڭ كۆزىدە بولىدىغان ئۈمىدسىزلىك، ئەڭ يېقىن ئادەمنىڭ ئۆلۈۋاتقىنىنى كۆرۈپ تۇرغان ئادەمنىڭ كۆزىدە بولىدىغان ئازاب، ئۆزىگە قارىتىپ بەتلەنگەن مىلتىقنى كۆرۈپ قالغان قۇشنىڭ چۆچۈش ۋە يەنە ئانا شۇنچە ئويلاپ تېگىگە يېتىپ بولالمايدىغان ئالىمقانداق-ئالىمقانداق نەرسىلەر ئەلەڭگىيتتى. ئانا قولىدىكى كىرلىشىپ-پۇرلىشىپ بوزارغان مەيدەپۇللارنى تاشلاپ، ئورنىدىن چاچراپ تۇردى-دە، يۈگۈرۈپ بېرىپ بالىسىنى باغرىغا بېسىپ ئۇنىڭ باش-كۆزلىرىنى سىلىدى. بالا ئىچ-ئىچىدىن تىترەيتتى. ئۇنىڭ باش-بويى ئوتتەك قىزىغانىدى. ئۇنىڭ ئاشۇ پۇل ۋە دادىسىغا قادالغان كۆزى دۈشمەنلىك ئىچىدە ۋەھىمىلىك پارقىرايتتى. نېپىز لەۋلىرى قانسىزلانغانىدى. قورقۇپ كەتكەن ئانا ئاتىللانى ياتقۇزۇپ چۈمكەپ قويدى. پەقەت شۇ چاغدىلا ئانا ئاتىللانىڭ نېمىشقىدۇر پەقەت پۇلنى كۆرگەن هامانلا مۇشۇنداق ئۆمسە بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ئەسلەپ قالدى. بۇنداق ئىش چۈنچىباي كاۋاپچىلىق قىلىشقا باشلىغاندىن بۇيان بىر قانچە قېتىم تەكرارلانغانىدى. دېمىسىمۇ بالا پۇلنىڭ گېپى چىققان يەردە تۇرمايتتى. پۇل دېگەننىمۇ ئېغىزغا ئالمايتتى، دادىسى «خەجلىگىن» دەپ بەرگەن ھېيتلىقنى (چۈنچىباي پەقەت ھېيتتىلا بېرەتتى) قارايمۇ قويمايتتى... ئانا بالىدىكى بۇ غەلىتىلىكنى زادىلا چۈشىنەلمەيدى. چۈشىنەلمىسىلا مەيلىدىغۇ، بۇ، ياخشىلىقنىڭ بەلگىسى ئەمەس ئىدى. ئانا قورقۇپ قالدى. ئۇنىڭ بېشىغا نەدىكى خىياللار كىرىۋالىدىغان بولدى.

— سەڭگا سالدىلىمۇ ھوي؟ — دېدى بىر كۈنى مايسىخان كاۋاپ ئۆتكۈزۈپ ئولتۇرۇپ چۈنچىبايغا،— ئاتىللا پۇلنى كۆرسىلا بىر قىسىما بولىدىغان بولۇپ قالدىيا؟

— ساراڭ بولغان ئوخشايدۇ...

— ئاغزىڭلاردىغا تاش-تۇپراق!..

چۈنچىباينىڭ گېپى مايسىخاننى تېخىمۇ قورقۇتۇۋەتتى. ئانا ئوغلىغا شامال دارىپ قالغىنىغا ئىشەندى-دە، شۇ كۈنىلا يەتتە كوچىدىن يول چاۋىرى تېرىپ ئاتىللانى ئوتلىدى. ئۈچ پاختا بىلەن بالىغا بوي سالدى. زۇۋال ۋاقتىدا ئاتىللانىڭ چاپىنىنى كوچىدا سۆرەپ ئۇنىڭ روھىنى قىچقاردى... ئويغۇر باخشىغا دەمدە قىلدۇردى. تۈڭگان، خەنزۇ، موڭغۇل پىرخۇنلىرىغا ئوقۇتتى... لېكىن بالىدا ھېچقانداق ئۆزگىرىش بولمىدى. پەقەت ئۇنىڭ يەرنى چىجاپ يولغا ئوخشاش سىزىقلار بىلەن بىر-بىرىگە باغلانغان يەر، قۇياش، ئاي ھەم يەردىن قۇياش، ئاي، يۇلتۇزغا قاراپ چىقىپ كېتىۋاتقان ئادەمنى سىزىدىغان، تىنىمسىز رەۋىشتە داڭگال-تاشتىن ئالىمقانداق ئېگىز بىنالارنى ياسايدىغان، يەنە بۇزىدىغان، كەچلىرى بولسا پۇچۇق تامغا چىقىۋېلىپ، كىتابنى تىزىغا قويۇۋېلىپ پېتىپ كېتىۋاتقان قۇياشقا، ئاسماندا ئۈزۈپ يۈرگەن بۇلۇت ھەم ئايغا، جىمىرلاپ تۇرغان يۇلتۇزلارغا تىپتىنچ قاراپ ئولتۇرۇپ كېتىدىغان ئادىتى زادىلا ئۆزگەرمىدى...

— كاۋاپتىن 10 نى باسقىنا...

ئاتىللا چۆچۈپ كەتتى.

— ماڭا 15 نى...

—ماڭا 20 نى...

ئاتىللا تەمتىرەپ قالدى. بىردەمنىڭ ئىچىدە ئۇنىڭ كاۋاپدىنى ئالدىغا بىر مۇنچە خېرىدار ئولاشقانىدى. ئورۇندۇق يېتىشمىگىنى ئۈچۈن يېڭى كەلگەنلەر ئۆرە تۇرۇشقا

مەجبۇر بولدى. ئۇ كاۋاپنى قانداق پىشۇرۇشنى بىلمەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ باياتىن كاۋاپدانىنىڭ ئالدىغا كېلىشى بىلەن تەڭلا ئۇنى بىر نامەلۇم قورقۇنچ ئىسكەنجىگە ئېلىۋالغانىدى.

— نېمىگە هاڭۋېقىپ تۇرىسەن بالا...، — دېدى دەسلەپتە كەلگەن خېرىدار ئاچچىقى بىلەن.

ئاتىللا كاۋاپدانىنى تاشلاپ دەررۇ قېچىپ كېتىشنى ئويلىدى.

— قېنى بولغىن ئۇستا ...

ئۇ قېچىپ كېتەلمەيتتى. ئۇنى ئونلىغان خېرىدار ئورىۋالغانىدى. ئاتىللا كاۋاپدانىنىڭ چېتىگە بېسىقلىق كاۋاپلارنى چوغقا تىزدى. چالا- بۇلا دورا - دەرمان سەپتى. خېرىدارلار چالا پىشقان كاۋاپقا يېپىشتى. ئاتىللا كۆزىنى چەكچەيتىپ خېرىدارلارغا قاراپ هاڭۋېقىپ قاراپ تۇرۇپ قالدى.

— مانا پۇل ...

— پۇلۇڭنى ئال ...

ئاتىللانى قورقۇنچ باستى. ئۇ، خېرىدارنىڭ قولىدىكى پۇلدىن كۆزىنى ئەپقېچىپ كاۋاپداندىكى يېلىنجاپ تۇرغان چوغقا قارىۋالدى.

— پۇلۇڭنى ئالمامسەن بالا ...

ئاتىللا ئېگىرىغاندەك غىڭشىدى:

— ئەنە ئاۋۇ غەلىگە تاشلاڭ ...

— يەنە 10 نى باسقىن ...

— ماڭا 15 نى بېسىپ بەر...

خېرىدارلار تۇشمۇ- تۇشتىن يىغىلماقتىدى. ئاتىللانىڭ دېمى قىسىلىپ يۈرىكى سېلىپ كەتتى. ئۇ نېمە قىلارىنى بىلمەي گاھ كاۋاپدانىنى ئورىۋالغان سانجاق - سانجاق ئادەملەرگە، گاھ كاۋاپداندىكى چوغقا ئالاڭلاپ قارايتتى. كاۋاپدانىنىڭ چېتىگە بېسىپ قويغان كاۋاپلار هەش- پەش دېگۈچە تۈگەپ كەتتى. لېكىن خېرىدارلار ئازلايدىغاندەك ئەمەس. ئاتىللا ئاخىرى تەڭلىدىكى ئۆتكۆزۈكلۈك كاۋاپلارنى كاۋاپدانغا بېسىۋەردى. ئۇدۇللۇق پىشقىنى ئۇدۇللۇق تۈگەيتتى. خېرىدارلار كاۋاپنى يەپ بولۇپ پۇلىنى غەلىگە تاشلاپ مېڭىشاتتى. ئورنىغا شۇ هامان بىر نەچچە خېرىدار پەيدا بولاتتى.

— 10 نى ...

— 20 نى ...

— 30 نى ...

ئاخىرى تەڭلىدىكى كاۋاپلارمۇ تۈگىدى. بىر نەچچە خېرىدار كاۋاپ يېتىمىگىنى ئۈچۈن غۇدۇڭشۇپ كېتىپ قېلىشتى...

چۈنچىباي نامىزىنى تۈگىتىپ قايتىپ كەلگەن چاغدا كاۋاپداندا بىر تالمۇ كاۋاپ قالمىغانىدى. ئاتىللا كاۋاپدانىنىڭ ئارقىسىدىكى بۇلۇڭدا يەرگە قادالغىنىچە مۈگۈيۈپ ئولتۇراتتى. چۈنچىباي ئۇدۇل كەلگىنىچە تەڭلىگە كۆز تاشلىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى.

— كاۋاپلار قېنى؟ ئىتقا يېگۈزۈۋەتتىڭمۇ؟

— تۈگىدى، — بالا بېشىنىمۇ كۆتۈرمەي جاۋاب بەردى.

— نېمە؟ — چۈنچىباي چۆچۈپ كەتتى. ئۇ يۈگۈرۈپ بېرىپ غەلىنى ئاچتى. غەلىدە پارچە - پۇرات پۇل بىلەن توشقانىدى. چۈنچىباينىڭ ساقال - بۇرۇتلىرى تىتىلدىشىپ كەتتى.

— پەرۋەردىگارىم، كۈپكۈندۈزدە نېمە كۆرۈۋاتىمەن ئۆزۈم ...

چۈنچىباي هاياجان ئىچىدە غۇدۇڭشىدى. ئۇ بوينىنى سوزۇپ ئەتراپقا ئالاڭلاپ كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى. بازاردىكى كاۋاپچىلار بەس - بەس بىلەن خېرىدار قىچقىرىشىپ

جېنىنىڭ بېرىچە ۋارقىرىشاتتى. ئۇلارنىڭ كاۋاپلىرى شۇ پېتى تۇراتتى.

— كاۋاپ تۈگىدىمۇ ئۇستام ...

— 10 — 15 زىخمۇ چىقماسمۇ ...

بىر نەچچە خېرىدار چۈنچىباينىڭ كاۋاپدىنىغا دۇقۇرۇپ ئاندىن قوشنا كاۋاپدانغا ئۆتۈپ كېتىشتى. چۈنچىباينىڭ ھەيرانلىقى ھەسسىلەپ ئاشتى. كاۋاپچىلىق قىلغاندىن بۇيان بۇ ھادىسىنى تېخى بۈگۈنلا كۆرۈۋاتاتتى.

«نېمە ئىشتۇ، بۇ؟ نېمە كارامەت بار بۈگۈن ...»

چۈنچىباي دېمىنى ئىچىگە تارتىپ ئويلاپ قالدى. «توغرامچا چوڭ بولۇپ كەتتىمۇ ـ يا؟ يا بولمىسا زىخقا جىق ئۆتكۈزۈلۈپ قالدىمىكىن ...» چۈنچىباي بۇ گۇمانلىرىدىن دەررۇ ۋاز كەچتى. گۆشنى ئۆزى قاراپ ئولتۇرۇپ توغراتقان، توغرامچىنى ئۆزى بىر تالدىن ساناپ ئۆتكۈزگەنىدى. بىردىنلا چۈنچىباينىڭ قوشۇمىلىرى تۈرۈلۈپ، بۇرنىنىڭ كۆمۈچىكى لىپىلداپ كەتتى. ئۇشتۇمتۇت ئۇنىڭ يادىغا بىر ئىش كېچىپ قالدى. بۈگۈنكى بۇ ئىش چۈنچىباي ئۆمرىدە ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئىككىنچى قېتىملىق مۆجىزە ئىدى. چۈنچىباي ئالدىنقى يىلنىسى قېرىپ كېتىپ كارغا يارىماي قالغان ئېشىكىنى سېتىۋەتمەكچى بولۇپ ئېشىكىنى ئۇلاغ بازىرىغا ئېلىپ باردى. لېكىن كەچكىچە بىرمۇ ئالارمەن ئۇنىڭغا قاراپ قويمىدى. ئەتىسى ئۇ سەھەر قوپۇپ قېرى ئېشەكنى تاراپ ـ تازىلاپ، ئوچۇلۇقىنى قېقىشتۇرۇپ جابدۇدى. ئاندىن ئېشەكنىڭ تۆت ئايىغىغا ئىسرىق سالدى ـ دە، ئېشەكنى يېتىلەپ دەرۋازىدىن «بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم» دەپ ئوڭ ئايىغىنى بېسىپ چىقتى. بۇمۇ كارغا كەلمىدى. سودىن چىققان ئاسلانەك تۈكلىرى ھۆرپىيىپ، قۇلاقلىرى سالپىيىپ كەتكەن، تۇرغان يېرىدە مۈگدەپ قالىدىغان، يۈگۈرۈش ئۇياقتا تۇرسۇن، باغلاپ قويغان يەردىمۇ ئاران ئاياغ بېسىپ تۇرىدىغان بۇ قېرى ئېشەكنى كۆرگەن بېدىكلەرمۇ بېشىنى چايقىشىپ كېتىپ قېلىشتى. ئۇ كەچقۇرۇن بۇ نەس باسقان ئېشەكنى مىڭگىنى تىللاپ ئۆيىگە ياندۇرۇپ كەلدى، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىشنىڭ ياكى قوغلىۋېتىشنىڭ ئورنى يوق ئىدى. ئەتىسى يەنە ئۇلاغ بازىرىغا جابدۇدى. يازلىق تەتىل كۈنلىرى ئىدى. بىكارچىلىقتىن زېرىككەن ئاتىللا «مەنمۇ بارايچۇ» دەپ تۇرۇۋالدى. مايسىخاننىڭ مۇرەسسەسى بىلەن چۈنچىباي مىڭ تەسلىكتە ئاتىللانى ئېشەككە مىندۈرۈۋالدى. مۆجىزە دەل شۇ كۈنى يۈز بەردى. چۈنچىباي مۇشتۇمدەك بالىنى كۆتۈرۈشكىمۇ ھورۇنلۇق قىلىپ ئاران چامداپ كېتىۋاتقان ئېشەكنى ھەيدەپ ئۇلاغ بازىرىغا كىرىشى ھامان، ئېشەكنىڭ ئەتراپىغا بىر توپ خېرىدار ئولىشىۋالدى. بېدىكىمۇ ئىش تەگمىدى. «ھايتىنى ـ ھۇيت» دېگۈچە ئېشەك سېتىلىپ كەتتى. تۈنۈگۈنكى ئىتتىقا تاشلاپ بەرسە ئىت قارىمايدىغان ئەبگا سوكال ئېشەك شۇ ئىدى. بۈگۈن بۇ ئېشەك ئارغىماقنىڭ بازىرىنى ئاچتى. ئۇ ھېچنېمىنى چۈشىنەلمەي قالدى. ئىشقىلىپ ئېشەكنى سېتىۋالدى. شۇ خۇشلۇقتا چۈنچىباي نېرى ـ بېرىسىنى ئويلاشقىمۇ ئۈلگۈرەلمەي قالدى ...

مانا بۈگۈنكى ئىشمۇ بىر مۆجىزە ئىدى. بىر كۈن كەچكىچە قىلىدىغان تاپاۋىتىنى ئاتىللا بىر پىيالە چاي سوۋۇرگىچىلىك ۋاقىت ئىچىدە يۇيۇپ ـ تاراپ يەرلىكىدە قويدى ...

چۈنچىباي بىردىنلا جىددىيلىشىپ قالدى. «ئېشەك ساتقان كۈنى ئاتىلا ئېشەكنىڭ ئۈستىدە ئىدى. سېتىلمىغان ئېشەك ئاتىلا ئېشەككە مىنىپ بارغان كۈنىلا ئاشۇنداق... بۈگۈنمۇ يەنە شۇ ئاتىلا ...! مۇشۇ ئاتىلا كاۋاپداننىڭ يېنىدا پەيدا بولۇۋېدى، مانا بۈگۈنمۇ مۆجىزە يۈز بەردى ... ئەسلىدە ئاشۇ بالا... ئاشۇ مېنىڭ ئاتىلامدا بىر خاسىيەت بار ئىكەن - دە! ... ۋاي قاپاق بېشىم! ...»

خۇشاللىقتىن چۈنچىباينىڭ قۇرۇقلىرى تۈزلىنىپ كەتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ بۇنچىلىك خۇشال بولغىنىنى ئەسلىيەلمەيتتى. ئۇ قوللىرىنى ئۇۋۇلايتتى، ساقال - بۇرۇتلىرى تال - تال بولۇپ دىڭگايدى. چۈنچىباي بىر چەتتە بېشىنى سىلاپ ئولتۇرغان ئاتىلاغا قاراپ ئاغزىغا گەپ كەلمەي بىر هازاغىچە چەكچىيىپ قاراپ تۇردى. ئاندىن بىر چامداپ، ئىككى چامداپ ئاتىلانىڭ يېنىغا كەلدى:

— جۇر بالام ... كەتتۇق، — دېدى. ئاندىن ياغلىشاڭغۇ قوللىرى بىلەن ئاتىلانىڭ بۇجغۇر چاچلىرىنى سىلىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى تولىمۇ مۇلايىم ئىدى. چۈنچىباي ئاتىلادىن ھېچقاچان بۈگۈنكىدەك سۆيۈنمىگەنىدى.

ئاتىلا ئاستا ئورنىدىن تۇردى - دە، دادىسىغا «لاپپىدە» بىر قاراپ، بېشىنى دادىسىنىڭ قولىدىن قاچۇردى ۋە دادىسىنىڭ ئارقىسىدىن پىسىرلاپ ماڭدى.

×× ××

شۇ كۈندىن باشلاپ دادىسىنىڭ ئاتىلاغا بولغان مۇئامىلىسى ئۆزگەردى. چۈنچىباي ئۇنىڭ ئولتۇرۇش - قوپۇشىغا كۆڭۈل بۆلىدىغان، بىرەر كۈن بولسىمۇ ئاغرىپ - تارتىپ قالماسلىقى ئۈچۈن بالىنىڭ ئانىسىغا ئاتىلانى ياخشى كۈتۈش توغرىسىدا ۋەز - نەسىھەت ئۇقۇيدىغان بولدى. لېكىن ئانىيا چۈنچىباينىڭ بۇ ئۆزگىرىشىدىن ئۇنچە خۇشال بولۇپ كەتمىدى. ئۇ، چۈنچىباينىڭ ھېلىقى ۋىز - نەسىھەتلىرىنى «بۇ قوزىنى ياخشى باقمىن، تازا بورداپ سويۇپ يەيمىز ...» دېگەن مەنىدە چۈشەنگەنىدى.

چۈنچىباي ئاتىلانى مەكتەپكە ئەۋەتمەي قويدى. چۈنكى ئۇنىڭ سۆزىچە ئاتىلا «ئايىغى ياراشقان»، «خاسىيەتلىك، ئېتىكى ئوتلۇق بالا». بۇ بالا خۇدانىڭ ئۇلارغا بەرگەن ئامىتى ئىدى. ئۇ، قولىقى ئالتۇن، ھېۋىسى يامبۇ دەرەخ ئىدى. بۇ دەرەخ «مەكتەپ - پەكتەپ» دەپ بىر چىشلەم نانغا دال بولمايدىغان مەنىسىز گەپلەر بىلەن كالىسىنى ئىلەشتۈرۈپ ئاز - مۇز بولۇپ يۈرمەي، ئاتا - ئانىسىنىڭ راھىتىنى كۆرۈشى كېرەك ئىدى. ئوغۇل بالا دېگەن دادىسىغا يۆلەك بولۇشى لازىم. ئاتىلا ئوغۇل بالا. ئوغۇل بولغاندىمۇ ئاز تېپىلىدىغان سايىۋەن ئوغۇل بالا. بىر ئائىلىنى باقىمەن دەپ سۆيى قېچىپ قاقتەك قۇرۇلۇپ قېلىۋاتقان دادىسىنىڭ بېشىغا ئانچە - مۇنچە سايە تاشلىماسا بولامدۇ؟...

مايىسخان ئېرىدىكە يېلىنىپ دېمىگىنى قالمىدى. «مەكتەپتىن قايتقاندىن كېيىن قارىشىپ بەرسۇن» دەپمۇ باقتى. لېكىن چۈنچىباي قۇلاق سالمىدى. ئاتىلامۇ يىغلىدى، قاقشىدى، خېتىنگشىپ تاماق يېمەي دومسىيۇۋالدى، لېكىن چۈنچىباي گاھ شىلاپ، گاھ ھۆرپىيىپ، دوق قىلىپ بولجۇتمىدى. ئانا، چۈنچىباينىڭ غەزىلىتىدىن قورقۇپ، ئاخىرى «يۇم - يۇم» يىغلىغىنىچە ئاتىلانى مەكتەپكە ئەمەس، بازارغا چابدۇپ يولغا سالدى. بازارغا قاتنايدىغان بولغاندىن بېرى كېچىسى جۆيلۈپ قىزىتىپ چىقىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇ پەقەت تاڭغا يېقىن

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئۆگىلىنىپ قالغاندەك بولاتتى. ئانا كىچىكچە بالىنىڭ بېشىدا كىرپىك قاقماي ئولتۇرۇپ چىقاتتى. نېمىشقىدۇر بىر نامەلۇم ۋەھىمىنىڭ كۆلەڭگىسى ئانىنىڭ ۋۇجۇدىنى ئېزىپ كاردىن چىقارغانىدى.

چۈنچىباي شۇ كۈنلەردە قالتىس روھلىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ مېڭىش - تۇرۇشى، گەپ - سۆزى بىردىنلا ئۆزگىرىپ كەتتى. ئۇ ئىلگىرىكىدىنمۇ ئەتىگەنرەك تۇرىدىغان بولدى. ئاتىللا ئۇيقۇدىن ئويغانغىچە ھەممە نەرسىنى تەقلەپ قوياتتى - دە، بالىنى ئويغىتىپ بازارغا جۈنەيتتى. بازار يەۋقۇلئاددە ياخشى ئىدى. چۈنچىباي كاۋاپدانغا كاۋاپ بېسىپ ئۈلگۈرمەيتتى. خېرىدارلارغا گويا چۈنچىباينىڭ كاۋىپىنىڭ بالاسى تەگكەندەك ئىدى. ئۇلار كاۋاپدانغا ئولىشىۋېلىپ ئۇنى ئالدىرىتاتتى. پۇللىرىنى تەڭلىشىپ ئۇنىڭ كۆزلىرىگە تىقاتتى. كاۋاپ تەگكەنلىرى خامۇش كاۋاپنى ئىشتىھا بىلەن چاينىشىپ تىللىرىنى تامشىتاتتى. كاۋاپ تەگمىگەنلىرى تاقەتسىزلىنىپ غودۇڭشىشاتتى، بەزىلىرى ھەتتا «ئۇستام-ئۇستام» دەپ تولا جوروپ ھېرىپ كېتىپ ئاخىرىدا چۈنچىبايغا دوق قىلىشاتتى. ئاتىللانىڭ ۋەزىپىسى — كاۋاپدانىنىڭ يېنىدىن بىر مىنۇتمۇ ئايرىلماي ئولتۇرۇپ بېرىش ئىدى. ھېچقانداق ئىش قىلمىسىمۇ بولاتتى. چۈنچىباي ھازىر ئىلگىرىكىدىن ئۈچ ھەسسە ئارتۇق گۆش ئالىدىغان بولدى. شۇڭا ئۇلار بازارغا ئەتىگەن كېلەتتى ۋە بەكمۇ كەچ قايتاتتى. ئاتىللا كەچلىك تاماقنى يەپ بولۇشىغىلا چۈنچىباي ئۇنى ئۇخلاشقا بۇيرۇيتتى. چۈنكى سەھەر تۇرۇشى كېرەك - تە. ئاتىللاغا ئىلگىرىكىدەك قوياشنىڭ پېتىشىنى، ئاينىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى، يۇلتۇزلارنىڭ چاقنىشىنى كۆزىتىدىغان پۇرسەت قالمىدى. داڭگال - تاشلاردىن ھەر خىل بىنالارنى، يۈكسەك چوققىلارنى ياساش، يەرگە قوياش، ئاي، زېمىن ۋە زېمىندىن ئاي - يۇلتۇزلارغا چىقىپ كېتىۋاتقان ئادەم ھەققىدە رەسىم سىزىش توغرىسىدا ئەسلا ئېغىز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئاتىللاغا ئۇنچىلىك ئەركىنلىك يوق ئىدى. ئۇ پەقەت ھېچنېمە بىلەن شۇغۇللانماي تۇخۇمغا ئولتۇرغۇزۇپ قويغاندەك بىر جايدا ئولتۇرۇشى كېرەك ئىدى. بۇ — ئاتىللاغا تولىمۇ ئېغىر كەلدى. ئۇ تېخىمۇ جىمغۇر بولۇپ كەتتى. ئۇنىڭ ئىچ - ئىچىدىن بۇ رەھىمسىز ۋە ئاچكۆز ئاتىسىغا ئۆچلۈك قاينايتتى. لېكىن ھازىرچە بۇ قىسمەتتىن قۇتۇلۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى...

ئاتىللا بۈگۈنمۇ كاۋاپ بېسىلغان تەڭلىنىڭ يېنىدا خۇددى جۈتتا قالغان ئوغلاقتەك شۈمشىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇ غەللىگە چۈشۈۋاتقان پۇللارغا قاراپ سالماسلىققا تىرىشىپ بېشىنى بىر چەتكە بۇرىۋالغانىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئولتۇرۇشقان، پېشانىسىدىن ھەر دائىم بالقىپ تۇرىدىغان بىر خىل يارقىن، ئىسسىق نۇر ئۆچكەندەك ئىدى. ئۇنىڭ ئالمىدەك قىزىرىپ تۇرىدىغان ئاق سۈزۈك مەڭزى تاتىرىپ بوزارغانىدى. بالىنىڭ سۈزۈك تاڭ ئاسمىنىدەك كۆك، بىللۇردەك ۋالىلداپ تۇرىدىغان چاقناق كۆزلىرىدە بىر ۋەھىمىلىك كۆلەڭگە ۋە چۈشىنىپ بولمايدىغان بىر ھەسرەت قېتىپ قالغاندەك ئىدى. ئۇنىڭ ئىنچىكە ۋە ئۇزۇن بارماقلىرى قانسىزلىنىپ ئاقارغانىدى. بۇ بارماقلار توختاۋسىز تىترەپ تۇراتتى.

چۈنچىباينىڭ چۆرىسىنى خېرىدارلار

مۇڭلۇق، شوخ، ئويناق، خۇش خۇي ئاھاڭىغا، ياڭراق ئاۋازىغا بىر خىل چەكسىز بەختىيارلىق سېزىمى ئىلكىدە قۇلاق سالاتتى. ئۇ ئاۋازلار ئۇ ھېچقاچان ئىڭشاپ باقمىغان گۈزەل بىر ناخشا ئىدى. بەكمۇ يېقىملىق، تەسىرلىك، سەلتەنەتلىك مۇقام ئىدى ... بۇلبۇلنىڭ ناۋاسىدەك مۇڭلۇق، سۈزۈك بۇلاقنىڭ شىلدىرلىشىدەك راھەتلىك، بوۋاقنىڭ ۋىلىقلىشىدەك سۆيۈملۈك، ئانىنىڭ ئەللەيىدەك ئېزگۈ كۈي ئىدى. قايناق بازارنىڭ تۈمەنمىڭ شاۋقۇن - سۈرەنلىرى، كاۋاپدانغا چىۋىندەك ئولىشىۋالغان مۇنۇ خېرىدارلارنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭى، ئۇلارنىڭ غۇدۇڭشۇشلىرى، دوق قىلىشلىرى چۈنچىباينىڭ غەلىتىگە چۈشۈۋاتقان ئاشۇ پۇللارنىڭ ھاۋادا قالدۇرغان تەسىرلىك مۇزىكىسىنى ئاڭلىشىغا ھېچ دەخلى قىلالمايتتى. شۇ پەيتتە ئۇ، قۇلىقىنىڭ تۈۋىدە بومبا يېرىلغان ھالەتتىمۇ پۇلنىڭ ھاۋادا ياڭرىتىۋاتقان نازۇك ۋە نەپىس ساداسىنى ئىلغا قىلىۋالغىدەك دەرىجىدە سەزگۈرلىشىپ كەتكەنىدى.

چۈنچىباينىڭ پۇت - قولى يەرگە تەگمەيتتى. كۆزلىرى خۇمالىشىپ قىسىلغانىدى. ئوتنىڭ تەپتىدىن سارغىيىپ، كۈل - چاڭدا بوزارغان ساقال - بۇرۇتلىرى كۆڭۈللۈك تىترەيتتى. ئۇ ئۆمرىدە بىرەر قېتىم كېلىشتۈرۈپ بىرەر ناخشا ئېيتىپ باقمىغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ تۇرۇپلا بار ئاۋازى بىلەن توۋلاپ ناخشا ئېيتقۇسى كېلىپ قالدى. چۈنكى ئۇ پۇللار ياڭرىتىۋاتقان قايناق، جۇشقۇن، تەسىرلىك مۇزىكىدىن روھلىنىپ، يۈرىكىدە ئىلھام قايناپ كەتكەنىدى.

چۈش پېشىنگە قالماي، چۈنچىباينىڭ كاۋاپدىنى قۇرۇقدىلىپ قالدى. ئەمدى گۆش ئالسا ئۈلگۈرمەيتتى. چۈنچىباي تۈنۈگۈن

ئورۇنۋالغانىدى. ئۇ شۇ تاپتا غەلىتىگە غازاڭدەك تۆكۈلۈۋاتقان پۇلدىن باشقا ھېچنەرسىنى كۆرمەس ۋە ئويلىماس ئىدى. ئۇ ئۆمرىدە بۇنچىلىك جىق پۇلنى پەقەت چۈشىدىلا كۆرگەنىدى. بۈگۈن بولسا ئۇنىڭدا ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرۇپتۇ. شۇڭا ئۇنىڭ كۆزلىرى خۇشاللىقتىن يالتىرايدۇ، ئۇ كۆزلەر چۈشۈۋاتقان پۇللارغا قاراپ ئۈلگۈرمەيدۇ. شۇنچىۋالا پۇل ئۇنىڭ ... ئاشۇ چۈنچىباينىڭ! ئاتىلالا بولىدىكەن، بۇ پۇللار ئۈزۈلمەي ئۇنىڭ قوينىغا تۆكۈلۈۋېرىدۇ...

چۈنچىباي ئاشۇ پۇللارغا قاراپ پۈتۈن دۇنيانى - خوتۇنىنى، بالىسى ئاتىلىلانى، ئۇنىڭ ئارزۇ - ھەۋەس ۋە ئەرك ئىختىيارىنى، بۇ دۇنيانىڭ غېمىنى، قايغۇسىنى، يىغىسىنى، ھەتتا ئۆزىنى - ئۆزىنىڭ كىملىكىنى، ئۆزىنىڭ ئات - جۈنىنى، ئەسلى - ۋەسلىنى تامام ئۇنتۇماقتا ئىدى. گويا ئۆزىمۇ تۇرۇپلا پۇلغا ئايلىنىپ كېتىۋاتقاندەك ئىدى. شۇ مىنۇتتا، ئاشۇ قاردەك لەپىشىپ چۈشۈۋاتقان پۇللارنىڭ خېرىدارىنىڭ قولىدىن ئاجراپ غەلىتىگە چۈشكىچە بولغان ئارىلىقتىكى مۇساپىسى گاھ ئۇنىڭغا تولىمۇ ئۇزۇن، ئۇ پۇللارنىڭ غەلىتىگە چۈشۈش سۈرئىتى بەكمۇ ئاستا بىلىنسە، گاھىدا ئۇ، ئاشۇ پۇللارنىڭ ھاۋادا ئۇزۇنراق توختاپ قېلىشىنى بىردىنلا خالاپ قالاتتى. چۈنچىباي ئۇ پۇللارنىڭ ھاۋادىكى يەڭگىل، نازۇك شىرىقلاشلىرىغا، ئۇ پۇللارنىڭ پەرۋازىدىن ھاۋانىڭ سىلكىنىشىگە، بۇ سىلكىنىشتىن پەيدا بولغان ھاۋا دولقۇنىغا، ئاشۇ پۇلنىڭ ھاۋادا قالدۇرغان ئىزىغا ۋە ئۇ پۇلنىڭ ھاۋادا لەيلەپ كېتىۋېتىپ قالدۇرغان ئىنتايىن يېقىملىق،

كۆشنى ئاز ئېلىپ قويغىنىغا ئۆكۈندى. لېكىن ئامال يوق ئىدى. ئەمدى ئۆيىگە قايتىپ ئۆزى ئۇچۇن ھوزۇر بېغىشلايدىغان ئەڭ مەنىلىك، ئەڭ كۆڭۈللۈك بىردىنبىر ئىش — پۇل ساناشقا، ئاشۇ يېقىملىق ئاھاڭ-ئاۋازلارنى ئاڭلاشقا ئالدىرايدۇ.

سودىدىن مەمنۇن بولۇپ ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەن چۇنچىباي كاۋاپدانىدىكى ئوتنى يىغىشتۇرۇپ بولۇپ، قوللىرىنى دەسمالغا سۈرتتى — دە، غەللىنى تاقاپ قولتۇقىغا قىستى، ئاندىن بىردىنلا ئاتىللا يادىغا كېلىپ، تەگلىنىڭ قېشىدا تامغا يۆلەنگىنىچە مۈكچىيىپ ئولتۇرغان ئاتىللانى چاقىردى:

— قوپ ساقام، قوپ، قايتايلى.

بالا تامغا قىيپاش يۆلەنگىنىچە بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئۈنچىقماي ئولتۇراتتى. بالىنىڭ بېشى تۆۋەن بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۇخلاۋاتقانلىقىنى ياكى ئويغاقلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. بالا قىمىرلىمىدى.

— قوپ دەيمەن بالام، ئۆيگە كېتىمىز... — چۇنچىباي بالىغا ۋارقىرىدى.

بالا يەنىلا ئۈنچىقمىدى. شۇ كۈنلەردە بالا بارغانسېرى تەرسالىشىپ كېتىۋاتتى. گاھىدا ئوغلىنىڭ كۆزىدىكى جاھىلانە قارشىلىق ئۇچقۇنلىرىدىن چۇنچىباينىڭمۇ تېنى جۇغۇلدايدىغان بولۇپ قالغانىدى. لېكىن ئاتىللاغا قاتتىق تەگكىلى بولمايتتى. نېمىلا قىلمىسۇن سىلاپ - سىيپاپ يۈرۈپ بازارغا ئېلىپ چىقمىسا بولمايتتى. چۇنچىباي ھازىرمۇ ئاتىللانىڭ جىم ئولتۇرۇۋېلىشىنى ئەنە شۇ جاھىللىققا جورۇپ سەل ئاچچىقى كەلدى — يۇ، يەنە دەرھال ئۆزىنى بېسىۋېلىپ مۇلايىمغىنا قىچقاردى:

— ئاتىللا، بالام، قوپ ئورنۇڭدىن.

ئاتىللا بېشىنىمۇ كۆتۈرمىدى. چۇنچىباي بالىنىڭ قېشىغا كېلىپ زوڭزايدى - دە، ئۇنىڭ مۈرىسىدىن تارتقۇشلىدى:

— بالامۇي، بازاردىمۇ ئۇخلامدىكەن، كىسرەرگە كاتتىكى يوق كوچا ئىتتىدەك...

ئۇشتۇمتۇت بالىنىڭ بېشى چۇنچىباينىڭ بىلىكىگە «شىلىققىدە» چۈشتى. ئاتىللانىڭ ئېگىكى چۈشۈپ كۆزى چەكچەيگەنىدى.

چۇنچىباينىڭ يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلىپ قالدى.

— ۋاي بالام... ئاتىللا ...

ئاتىللا ئولتۇرغىنىچە ئۆلۈپ قالغانىدى. ئۇنىڭ تېنى ئاستا - ئاستا سوۋۇۋاتاتتى.

— ۋاي بالام ...، — چۇنچىباي كالىدەك ھۆركىرىدۋەتتى، — ۋاي بالام ... نېمە بولغانسەن ...

دەررۇ بازارچىلار ئولاشتى. كىمدۇر بىرى بالىنىڭ ئېگىكىنى ئۆۋۈلاپ جايىغا چۈشۈردى، ئالقىنى بىلەن سىيپاپ كۆزىنى يۇمدۇرۇپ قويدى.

— ۋاي بالام ... بالامەي ...

چۇنچىباي بالىنى كۆتۈرۈپ ئورنىدىن تەسلىكتە قوپتى. كۆزىدىن قۇيۇلۇۋاتقان ياش ئۇنىڭ ساقاللىرىنى يۇيۇپ، ئاتىللانىڭ ئەينەكتەك يالتىراپ تۇرغان يۈزىگە سىرغىپ چۈشمەكتە ئىدى.

— ۋاي بالام ... بالامەي ...

دەل شۇ چاغدا بازارنىڭ ئۇ بېشىدىن بىر خوتۇننىڭ ئۈن سېلىپ يىغلاپ كېلىۋاتقانلىقى كۆرۈندى. بۇ ئاتىللانىڭ ئانىسى ئىدى. ئۇنىڭ ياغلىقىنىڭ بىر ئۇچى مۈرىسىگە سېلىنىپ، بىر ئۇچى يەردە سۆرۈلۈپ قالغانىدى. ئانىنىڭ كۆڭلىكىنىڭ ياقىسى ئېچىلىپ، چاچلىرى چۇۋۇلغانىدى.

چۇنچىباي تېخى ھازىرلا سادىر بولغان قازادىن ئايالىنىڭ قانداق خەۋەر تاپقانلىقىنى چۈشىنەلمىدى. تېخى ھېچكىم ئۇنىڭغا خەۋەر قىلىشقا ئۈلگۈرمىگەنىدى. ئانىنىڭ كۆڭلى خۇدانىڭ كۆزى. ئانىنىڭ كۆڭلى تۇيغانىدى. شۇڭا ھېچكىم خەۋەر قىلمىسىمۇ بۇ قازادىن خەۋەر تاپقانىدى.

ئادەملەر توپى بازارنىڭ ئىككى بېشىدىن يىغا-زارە قىلىشىپ كېلىۋاتقان ئەر-خوتۇنغا يول بوشىتىپ ئىككى قاسناقتا ئۆتۈپ تۇرۇشتى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

—ۋاي بالام ... ئاتىلىلام ... مېنىڭ كۆڭلۈم تۇيغانتى ئەمەسمۇ بالام ... سۆگەت گۈلى ئاپئاق ئېچىلغاندىلا بىلگەنتىم بالام ...

ئانا يۈرەكنى سىردىغىدەك بوزلاپ يىغلاپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ مۆدۈرۈپ-چوقۇرۇپ كەلگىنىچە، بالىنى كۆتۈرگىنىچە دەلدەڭشىپ كېلىۋاتقان چونچىباينىڭ قوچىقىدىكى جەسەتكە ئۆزىنى ئاتتى. ئانا ئوغلىنىڭ مەڭزىگە مەڭزىنى يېقىپ، ئىچى-باغرى چۇۋۇلۇپ كەتكۈدەك ھۆڭرەپ بىر ھازا يىغلىغاندىن كېيىن ئۇشتۇمتۇت بېشىنى كۆتۈردى-دە، «كاپ» قىلىپ چونچىباينىڭ گېلىدىن بوغدى.

—ئەمدى پۇلغا تويدۇڭمۇ چونچىباي! ئەمدى مۇرادىڭغا يەتتىڭمۇ چونچىباي! پۇلنى دەپ ھەممىدىن كەچكەن چونچىباي! ... ھەممىنى ... ھەممىنى ... ساتقان ...

ئايالنىڭ كۆزلىرى ئالىيىپ، جاۋغىيىدىن كۆپۈك قايناپ چىقتى. ئۇنىڭ بارماقلىرى كۆزلىرىدىن يۇم-يۇم ياش ئېقىتىپ كالىدەك ھۆركىرەۋاتقان چونچىباينىڭ بوغۇزىنى ئامبۇردەك قىسىپ، سولاشقان، جۇدەڭگۈ ئېتىگە كىرىشىپ كەتكەنىدى.

—ئەمدى كۆرسەن چونچىباي! كۆرىدىغىنىڭ ئالدىڭدا تېخى چونچىباي! سېنىڭ ئۆلۈكىڭگە ئىتمۇ قاراپ قويمايدۇ! ئۆلمەي تۇرۇپ ھەممىنى ... كۆرسەن ... !

ئايالنىڭ چىرايى دەسلەپتە تامدەك تاتىرىپ، كېيىن چويۇندەك قارا-كۆك تۈس ئالدى. ئۇنىڭ نەپسى بوغۇلۇپ خىرقىراپ قالدى-دە، چونچىباينىڭ گېلىنى قويۇۋېتىپ ئارقىسىغا «تىرىڭگىدە» يىقىلدى. ئاندىن بىر-ئىككى سىلكىنىپ بىردىنلا جىم بولۇپ قالدى.

... خېلى يىللارغىچە، كىشىلەر مۇشۇ بازارنىڭ كىرىش ئېغىزىدىكى بىر بۇلۇڭدا، ئاقارغان چاچ-ساقاللىرى ئۆسۈپ چاڭگا بولۇپ كەتكەن، كىيىملىرى جۇلجۇل، مەينەت-چېلەكنىڭ دەستىدىن ئەپتىگە قارىغىلى بولمايدىغان بىر بوۋاينىڭ، تىرناقلىرى مۇشۇك ياپىلاقنىڭ تىرنىقىدەك ئۆسۈپ كەتكەن، ئورۇق ۋە ئىپلاس بارماقلىرى بىلەن بىر تۇتام مەيدە پۇلنى چاڭگاللىغىنىچە ئايانچلىق ئاۋازدا:

— ئاتىللا ... مايسىخان ... ئاتىللا ... مايسىخان ... قېنى سىلەر ... سىلەر نەدە ...—دېگىنىچە ئېڭىراپ-زارلاپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ تۇرۇشتى.

ئۇنىڭ كۆزلىرى دەرد ۋە ھەسرەتتىن گۇنسىزلانغانىدى. بۇ كۆزلەردە ياشاشنى خالايدىغان، ياشاشقا ئىنتىلىدىغان ئىنساننىڭ كۆزلىرىدە يېنىپ تۇرىدىغان ئۇچقۇنلار تامامەن ئۆچكەنىدى. ئۇنىڭ ئىپلاس قولىدىكى پۇللار تولا مىجىقلانغانلىقتىن كىرلىشىپ، پېتىدىن چۈشۈپ، بىر تۇتام ئەسكى پۇرۇشتەك بولۇپ قالغانىدى. بۇ پۇللاردىن خام ياغنىڭ قاڭسىق ھىدى كېلىپ تۇراتتى.

— ئاتىللا ... مايسىخان ... سەن نەدە ...—ئۆتكەن-كەچكەنلەرنىڭ قايسىبىرلىرى بوۋاينىڭ بۇ ئەپتىدىن يىرگەنسە، قايسىبىرلىرى ئۇنىڭغا ئىچىنى ئاغرىتىپ خۇرسىنىپ قويۇشاتتى ۋە قايسىبىرلىرى كىرلەشكەن، مەينەت بىر تۇتام پۇلنى مىجىقلىغىنىچە ئېگراپ ياتقان، خۇددى ئەسكى يوتقاننىڭ مېغىزىدەك تىتىلىپ-چۇۋۇلۇپ كاردىن چىققان بۇ ئادەمگە تىكىلگىنىچە چوڭقۇر خىيالغا پېتىپ قېلىشاتتى. ئۇلارنىڭ نېمىلەرنى ئويلىغىنىنى بىر ئاللاھتىن ئۆزگە ھېچكىم بىلمەس ئىدى. ئۇلار بۇ ئادەمنىڭ قىياپىتىدىن نېمىلەرنى كۆرۈۋاتىدىكىن؟ بۇ ئادەم ئىچ ئاغرىتىشقا لايىقمۇ ياكى نەپرەتكىمۇ؟ بۇنىسىنى مەنمۇ بىلمىدىم...

1988- يىل ئۆكتەبىر، ئۈرۈمچى

رەخىم قاسىم

2 - قىسىم

«چاغاتاي مازارى»

بۈگۈن يەكشەنبە، ھاۋا ئوچۇق. مانا، ئالدىمدا «چاغاتاي مازارى» نىڭ قىزغۇچ خىشتا ياسالغان ئاددىي دەرۋازىسى.

بۇ، مېنىڭ تاشكەنتكە كېلىپ، ئەڭ كېيىنچى قېتىم مۇسۇلمانلار قەبرىستانلىقىنى زىيارەت قىلىشىم. بۇ قەبرىستانلىقنىڭ نېمە ئۈچۈن چاغاتاي نامىدا ئاتالغانلىقىنى ئېنىق ئۇقمىسام مۇ، لېكىن بۇ يەردە ئۆزبېك ۋە ئۇيغۇر خەلقلىرى ئىچىدە ئاجايىپ شان - شۆھرەت قازانغان زاتلارنىڭ مەڭگۈلۈك ئۇيقۇدا ياتقانلىقىنى بىلەتتىم.

بىز ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتتىن - يۇرتقا بارساق، ئالدى بىلەن تۇپراق بېشىغا چىقىپ ۋاپات بولغانلارنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا - تەكبىر قىلىش ئادىتىمىز بار. بۈگۈن مەنمۇ بۇ قەبرىستانلىققا ئەنە شۇ مەقسەتتە كەلگەنىدىم.

شەھەرنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان بۇ قەبرىستانلىقنىڭ جەنۇبقا قارىغان دەرۋازىسىدىن كىرىپ، 20 — 30 قەدەم ماڭغاندىن كېيىن، سول تەرەپتىكى جۈپلەشتۈرۈلگەن ياغاچ كارىدۋات ئۈستىدە بىر نەچچە مويسىپىت كىشىنىڭ چاي ئىچىپ پاراڭلىشىپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆردۈم. ئېھتىمال، بۇلار مۇشۇ قەبرىستانغا قارىغۇچىلار بولسا كېرەك. بىزدە مازار - قەبرىستانلىق دېسە، كۆپ ھاللاردا كۆز ئالدىمىزغا ئاپتاپتا ئوتتەك كۆيۈپ تۇرغان قاقاسلىق كېلىدۇ. لېكىن، مەن كۆرگەن تاشكەنتنىڭ قەبرىستانلىرى ئۇلارنىڭ تامامەن ئەكسى ئىدى. مۇنداقچە ئېيتقاندا، بۇلارنى قەبرىستان دېيىشتىن كۆرە باغ دېيىش مۇۋاپىقراق بولاتتى. بۇ يەردە بۈككىدە ئۆسكەن دەل - دەرەخلەر قويۇق سايە تاشلاپ تۇراتتى. قەبرىلەرنىڭ ئەتراپىدا ياڭزا - ياڭزا گۈللەر چاقنايتتى. يېقىن - يىراقتىن قۇشلارنىڭ سايراشلىرى ئاڭلىناتتى. ھەر بىر قەبرە پاكار تۆمۈر شالاسۇن بىلەن قورشالغان، قەبرە بېشىغا مەرمەر تاشلار ئورنىتىلغان. ئەنە شۇ

* بېشى ژۇرنىلىمىزنىڭ 1988 - يىل 4 - سانىدا

مەرمەر تاشلارغا ۋاپات بولغۇچىلارنىڭ ھەيكىلى، سۈرىتى قويۇلغان، ئىسىم - فامىلىسى، تۇغۇلغان - ۋاپات بولغان يىللىرى يېزىلغانىدى.

مەن دەرۋازىدىن كىرگەندىن كېيىن چوڭ يولنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى قەبرىلەرنى زىيارەت قىلدىم.

مانا، مېنىڭ ئالدىمدا تونۇش بىر چېھرە كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپتۇ. ئۇ، بېشىغا بادامدوپپا، ئۇچىسىغا بەقەسەم تون كىيگەن بولۇپ، پەسكە ساڭگىلىغان ئىككى قولى قېلىن بىر كىتابنى تۇتۇپ تۇرۇپتۇ. قىزغۇچ مەرمەر تاشقا ئىنتايىن ئۇستىلىق بىلەن ئىشلەنگەن ھەيكەلگە بىر قاراپلا، بۇنىڭ مەشھۇر ئۆزبېك شائىرى غاپۇر غۇلام ئىكەنلىكىنى تونۇدۇم.

غاپۇر غۇلامنىڭ قەبرى، سول قاتاردىن سانىغاندا بىرىنچى قەبرە ئىدى. ئەنە شۇ قاتاردا ئۆزبېك خەلقىنىڭ يەنە بىر ئېسىل پەرزەنتى، مەشھۇر يازغۇچى ئايبېكنىڭ قەبرىسى بار ئىدى. قەبرە بېشىغا قارامتۇل مەرمەر تاشتىن يازغۇچىنىڭ يېرىم ھەيكىلى قويۇلغان. ھەيكەلتاراش ئايبېكنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى،ئۇنىڭ يۈز قىياپىتىدە ئەكس ئەتتۈرۈشنى ئاساسىي مەقسەت قىلغاچقا، ئۇنىڭ باش قىسمىنى ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرگەن. يازغۇچىنىڭ قويۇق ۋە چېچىلىپ تۇرغان قارا چاچلىرى، تۈرۈلگەن قوشۇمىسى، كەڭ قاشلىرى، تولۇق كەلگەن يۈزى، ئويچان كۆزى، ھەم جىپسىلەشكەن كالپۇكى —مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى كىشىدە ئۇنتۇلغۇسىز تەسىرات قالدۇرىدۇ. ئۇ گويا ھاياتتەك، قانداقتۇر بىر جىددىي مەسىلە ئۈستىدە ئويلىنىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرىدۇ. . .

ئايبېكنىڭ قەبرىسىگە ياندىشىپ يەنە بىر قەبرە يازغۇچى ئابدۇللا قاھھارنىڭ قەبرىسى ئىدى. ئايبېك، غاپۇر غۇلامغا ئوخشاشلا ئابدۇللا قاھھارنىڭ نامىمۇ شىنجاڭدىكى كەڭ ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىگە ياخشى تونۇش. ئۇنىڭ كۆپلىگەن ھېكايىلىرى، «سەرراپ»، «قوشچىنار چىراغلىرى» قاتارلىق رومانلىرى، «سىنچەلەك» پوۋېستى، «يېڭى يەر (شايى سوزانە)»، «ئاغرىق چىش» قاتارلىق دراممىلىرى خەلقىمىز ئىچىدە زور تەسىر قوزغىغان. 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئۇنىڭ «يېڭى يەر (شايى سوزانە)» دراممىسى سابىق شىنجاڭ ئۆلكىلىك سەنئەت ئۆمىكى تەرىپىدىن ئوينىلىپ، خەلقنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا مۇيەسسەر بولغانىدى.

«چاغاتاي مازارى» دا يەنە بىرىنچى سوۋېت ئۆزبېك ئايال يازغۇچىسى ئايدىن سابىروۋانىڭ قەبرىسى بار ئىكەن. 50 - يىللارنىڭ بېشىدا، بىز ئۇنىڭ «ھېكايىلەر» ناملىق توپلىمىنى ئوقۇغانىدۇق. ئۇنىڭ «سادىغاڭكېتەي كوماندىر» دېگەن ھېكايىسى ئۇيغۇر جامائەتچىلىكى ئىچىدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغان، كېيىن بۇ ھېكايىنى بىزنىڭ باشقا گېزىت - ژۇرناللارمۇ كۆچۈرۈپ باسقانىدى.

بۇ مازار (قەبرىستانلىق) دا بىز ئەسەرلىرىنى ئوقۇغان كۆپلىگەن يازغۇچى، شائىرلار ھەمدە بىزگە نامى تونۇش بولغان ئالىملار، ئارتىسلار، جەمئىيەت ئەربابلىرى ۋە باشقىلارنىڭ قەبرىسى بار ئىكەن. مەن ئۇلارنىڭ مەرمەر تاشلارغا يېزىلغان ئىسىملىرىنى ئوقۇغىنىمدا، ئۆز خەلقى ئۈچۈن ئاجايىپ زور تۆھپىلەرنى ياراتقان بۇ ئادەملەرگە چىن قەلبىمدىن ئاپىرىن ئوقۇدۇم ۋە ئۇلارنىڭ روھىغا ئاتاپ ياخشى تىلەكلەرنى تىلىدىم.

«چاغاتاي مازارى» دا مېنىڭ دىققىتىمنى ئۆزىگە ئالاھىدە جەلپ قىلغان يەنە بىر قەبرە — ئاتاقلىق سوۋېت ئۇيغۇر ئالىمى مۇرات ھەمرايوۋنىڭ قەبرىسى بولدى.

مۇرات ھەمرايوۋنىڭ قەبرى بېشىغا ئورنىتىلغان ئېگىزلىكى ئىككى مېتىر، ئېنى بىر

www.uyghurkitap.com

مېتىر ئەتراپىدىكى قىزغۇچ مەرمەر تاشقا ئۇنىڭ كۆزەينەك تاقاپ يالاڭباش چۈشكەن سۈرىتى ئورنىتىلغان. سۈرەتنىڭ ئاستىغا «مۇراتبېك كەرىمۇۋىچ ھەمرايېۋ» دېگەن خەت، ئۇنىڭ تۆۋىنىگە (1983 — 1936) دېگەن سىفىر ھەمدە ئاستى تەرىپىگە «س س س ر پېداگوگىكا پەنلىرى ئاكادېمىيىسىنىڭ مۇخبىر ئەزاسى، فىلولوگىيە پەنلىرى دوكتورى، پروفېسسور» دېگەن سۆزلەر يېزىلغان.

كىشىلەر تىلىدا رىۋايەتكە ئايلىنىپ كەتكەن بۇ ئالىم ھەققىدە مەنمۇ كۆپ ئاڭلىغانىدىم. ئۇنىڭ ھاياتى ئۇزاقتىن بېرى مېنى قىزىقتۇرۇپ كەلگەنىدى. مەن تاشكەنتكە كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي مۇرات ھەمرايېۋنىڭ ئىنىسى (ئۇمۇ بىر ياش ئالىم ئىكەن) كۆرۈشكىلى كېلىپ، ماڭا ئاكىسىنىڭ ھايات - ئىجاد پائالىيىتىگە دائىر بىر كىتابنى بەرگەنىدى. بۇ، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى، ئۆزبېكىستان مائارىپ مىنىستىرلىكى، قارى نىيازوۋ نامىدىكى ئۆزبېكىستان پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى (تەتقىقات ئورنى) تەرىپىدىن ئىشلەنگەن، ئۆزبېكىستان «پەن» نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان كىتاب ئىدى.

بۇ كىتاب ئۈچ قىسىمغا بۆلۈنگەن. دەسلەپكى ئىككى قىسمى مۇرات ھەمرايېۋنىڭ تەرجىمھالى ۋە ئىجادىي پائالىيىتى ھەققىدە ئومۇمىي بايان، كېيىنكى بىر قىسمى مۇرات ھەمرايوپ ھەققىدە باشقىلار تەرىپىدىن يېزىلغان ئەسەرلەر بولۇپ، قالغان يەتتە قىسمى ئۇنىڭ ئىجادىي ئەمگەكلىرىنىڭ تىزىمى ئىدى. بۇ تىزىملىكتە يېزىلىشىچە، مۇرات ھەمرايېۋنىڭ 1958 - يىلىدىن 1983 - يىلىغىچە ئېلان قىلىنغان ئىلمىي - نەزەرىيىۋى ئەسەرلىرى 277 پارچە؛ كىتابلار ۋە ئىلمىي ئەسەرلەرگە يازغان ئوبزورلىرى 119 پارچە؛تەھرىرلىگەن كىتابلىرى 20 پارچە، ئۆزى تۈزگەن كىتابلار 21 پارچە، ئەدەبىي ئىجادىيەتلىرى 20 پارچە، تەرجىمىلىرى 59 پارچە، ئۇ يېتەكچىلىك قىلغان كاندىداتلىق دىسسېرتاتسىيىلەر بەش پارچە ئىدى. مانا مۇشۇ ئومۇمىي 521 سانىنىڭ ئۆزىدىنلا ئۇنىڭ ھەقىقەتەن پەۋقۇلئاددە تالانت ئىگىسى ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس.

مۇرات ھەمرايېۋنىڭ بېسىپ ئۆتكەن ھايات يولىمۇ كىشىنى ھەيرەتكە سالىدۇ.

ئۇ، 1936 - يىلى 1 - يانۋاردا ئالمۇتا شەھىرىدە ئىشچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1954 - يىلى ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ شەرق تىللار فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرىپ، 1959 - يىلى پۈتتۈرگەن. ئاندىن تاشكەنت تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ ئەدەبىيات بۆلۈمىدە تەھرىر بولۇپ ئىشلىگەن. كېيىن قازاقىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ تىل ۋە ئەدەبىيات ئىنستىتۇتىدا ئاسپىرانت بولغان. 1961 - يىلى «ئۇيغۇر كلاسسىك ۋە ھازىرقى زامان شېئىرىيىتىدىكى قاپىيە» دېگەن تېمىدا دىسسېرتاتسىيە ياقلاپ، تىل - ئەدەبىيات (فىلولوگىيە) پەنلىرىنىڭ كاندىداتى ئۇنۋانىغا سازاۋەر بولغان. 1963 - يىلى قازاقىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ ئۇيغۇرشۇناسلىق بۆلۈمىدە چوڭ ئىلمىي خادىم بولۇپ ئىشلىگەن ھەم شۇ يىلى موسكۋادا ئۆتكۈزۈلگەن 7 - نۆۋەتلىك خەلقئارا ئىلمىي يىغىنغا ۋەكىل بولۇپ قاتناشقان. 1967 - يىلىدىن 1974 - يىلىغىچە قازاقىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ ئۇيغۇرشۇناسلىق بۆلۈمىنى باشقۇرغان. 1970 - يىلى پۈتۈن ئىتتىپاق لېنىن كومسومول مۇكاپاتىنىڭ لائۇرېئاتى بولغان. 1975 - يىلى قازاقىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىغا مۇئاۋىن مۇدىر ۋە 1977 - يىلى ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىغا مۇدىر بولۇپ تەيىنلەنگەن ھەمدە شۇ يىلى پروفېسسور ئۇنۋانىغا سازاۋەر بولغان. 1978 - يىلى س س س ر پېداگوگىكا ئاكادېمىيىسىنىڭ مۇخبىر ئەزاسى بولۇپ سايلانغان.

مۇرات ھەمرايوپنىڭ مۇشۇ تەرجىمىھالى بويىچە ئېيتقاندا، ئۇ 25 يېشىدا پەنلەر كاندىداتى، 28 يېشىدا پەنلەر دوكتورى، 41 يېشىدا بىر ئىلمىي ئىنستىتۇتنىڭ مۇدىرى ۋە پروفېسسور، 42 يېشىدا ئاكادېمىك بولغان.

مۇرات ھەمرايوپنىڭ ئىختىساسلىقى كۆپ تەرەپلىمە:

مۇرات ھەمرايوپ — كۆزگە كۆرۈنگەن ئالىم. ئۇ ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ تۈرلۈك ساھەلىرى بويىچە، يەنى تىل - ئەدەبىيات، تارىخ ، پەلسەپە، پسىخولوگىيە، پېداگوگىكا ۋە باشقا ساھەلەر بويىچە نۇرغۇن ئىلمىي ئەمگەك ياراتقان.

مۇرات ھەمرايوپ— تالانتلىق شائىر. ئۇ، س س س ر يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى. ئۇ، رۇس، ئۇيغۇر ۋە ئۆزبېك تىللىرىدا نۇرغۇن ياخشى شېئىرلارنى يازغان. بۇلار يۇقۇرقى ئۈچ خىل تىلدىكى گېزىت - ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان.

مۇرات ھەمرايوپ — پىشقان تەھرىر. ئۇ، رۇسچە، ئۇيغۇرچە، ئۆزبېكچە كۆپلىگەن كىتابلارنىڭ تەھرىرلىكىنى ئىشلىگەن.

مۇرات ھەمرايوپ — ئىستېداتلىق ئەدەبىي تەرجىمان. ئۇ، رۇس، ئۇيغۇر، ئۆزبېك ۋە قازاق تىللىرىدا يېزىلغان ئەسەرلەرنى ئۆز ئارا بىر - بىرىگە تەرجىمە قىلىشتا ئالاھىدە تۆھپە ياراتقان.

تالانتلىق ئالىم، شائىر، تەھرىر، تەرجىمان مۇرات ھەمرايوپ تازا كامالەتكە يېتىۋاتقان بىر پەيتتە يەنى 1983 - يىلى 14 - فېۋرالدا 47 يېشىدا ۋاپات بولغان.

سوۋېت ئىتتىپاقى دائىرىسىدىلا ئەمەس بەلكى پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا ئاجايىپ زور شۆھرەت قازانغان بۇ ياش ئالىم ھەققىدە كۆپلىگەن ئىلمىي ئەسەرلەر يېزىلىپ، ئۇنىڭ ئىجادىي ھاياتىغا يۈكسەك باھا بېرىلگەن. كانادا ئالىمى ئۇئايىت، ياپونىيە ئالىمى كادزۇئىي ئۆز مەملىكەتلىرىدە چىقىدىغان گېزىت - ژۇرناللاردا «مۇرات ھەمرايوپ — ئۇيغۇر ئالىمى» دېگەن تېمىلاردا چوڭ ئىلمىي ماقالىلەرنى ئېلان قىلغان. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ «پراۋدا»، «سوۋېتسكىي سويۇز»، «زنانىي»، «مولودوي گۋاردىيە»، «ئۇچىتىلسكايا گازېتا»، «لېنىنسكايا سمىنا»، «كومسومولسكايا پراۋدا» قاتارلىق مەركىزىي گېزىت - ژۇرناللىرىغا ھەمدە قازاقىستان، ئۆزبېكىستان قاتارلىق رېسپوبلىكىلارنىڭ گېزىت - ژۇرناللىرىغا كۆپلىگەن ئالىم، جامائەت ئەربابى، يازغۇچى، شائىر ۋە باشقىلار ماقالىلەرنى يېزىپ، مۇرات ھەمرايوپنىڭ بۈيۈك تۆھپىلىرىنى ئالاھىدە مەدھىيىلىگەن.

مۇرات ھەمرايوپنىڭ ئائىلىسى ھازىرمۇ تاشكەنت شەھىرىدە تۇرىدىكەن. ئۇنىڭ ئايالى گۈلى (ئەگەر ئىسمىنى خاتا خاتىرىلىۋالغان بولمىسام) تاشكەنت ناۋائىي كۇتۇپخانىسىدا ئىشلەيدىكەن.

مەن «چاغاتاي مازارى» دىن چىققاندا، كۈن غەربكە خېلىلا ئېگىپ قالغانىدى. قەلبىمدە سۆز بىلەن ئىزھارلاشقا قىيىن بولغان بىر خىل ھېسسىيات دولقۇنلىناتتى. مەن قەبرىلىرىنى تاۋاپ قىلغان بۇ ئادەملەر تېخى يېقىندىلا بىزگە ئوخشاش يورۇق ئالەمدە ياشىغان، ئىجاد قىلغان، ئۆز بېشىدىن خىلمۇ خىل سەرگۈزەشتىلەرنى ئۆتكۈزگەن. مانا ئەمدى ئۇلار بۈككىدە دەرەخلەر سايىسىدا جىمجىت، مەڭگۈلۈك ئۇيقۇدا يېتىپتۇ. ئۇلار ھاياتىنىڭ ئەگرى - توقاي يولىدىكى تۈرلۈك مۈشكۈللەرنى خۇددى بورانلارغا قارشى كۆكرەك كېرىپ ئۇچقان بۈركۈتلەردەك جەسۇرانە يېڭىپ، ئىنسانىيەتكە بولغان جانكۆيەرلىكى بىلەن ئېرىشىپ ھالال مېھنەت

قىلىپ، ئۆز ئەجرىدىن كەلگۈسى ئەۋلادلار قەلبىگە ئەبەدىي ھەيكەل ئورنىتىپ كەتتى...

مەن ئىختىيارسىز ئۇلۇغ رۇس شائىرى پۇشكىننىڭ مۇنۇ شېئىرىنى ئەسكە ئالدىم:

قول بىلەن ياساپ بولمايدۇ تىكلىگەن ھەيكىلىمنى،
خەلقنىڭ زىيارەت يولىنى مايسا - گىياھ قىلالماس بەنت.
يۈكسەلدى مەغرۇر بېشى ئەسلا قىلماي تازىمنى،
ئالېكساندىر① ھەيكىلىدىن ھەم بەلەند.

ئايبېك ۋە ئۇنىڭ ئۆي - مۇزېيى

ئاتاقلىق ئەدىب، ئىستېداتلىق ئالىم مۇسا تاشمۇھەممەد ئوغلى ئايبېك (1905 — 1968) ئىجادى — ئۆزبېك خەلقى مەدەنىيىتى خەزىنىسىگە قوشۇلغان بىباھا بايلىق. ئايبېكنىڭ قۇدرەتلىك پروزىسى، ناپاسەتلىك شېئىرىيىتى ئۆزبېك ئەدەبىياتى تەرەققىياتىغىلا ئەمەس، بەلكى كۆپ مىللەتلىك سوۋېت ئەدەبىياتىنىڭ راۋاجلىنىشىغىمۇ چوڭ تەسىر كۆرسەتكەن.

ئايبېك 1905 - يىلى 10 - يانۋار تاشكەنت شەھىرىدە تۇغۇلغان. ئۇ مەدرىستە ساۋاتىنى چىقارغاندىن كېيىن، 1921-يىلىدىن باشلاپ ناۋائى نامىدىكى تاشكەنت پېداگوگىكا تېخنىكۇمىدا ئوقۇغان.

ئايبېكنىڭ دەسلەپكى شېئىرى 1922 - يىلدا «ئەرمۇغان» ناملىق ئەدەبىي توپلامدا بېسىلغان. شۇندىن كېيىن «تۇيغۇلار» (1926)، «كۆڭۈل نەيلىرى» (1929)، «مەشئەلە» (1932) توپلاملىرى نەشر قىلىنغان.

30 - يىللارنىڭ باشلىرىدا، ئايبېك ھاياتىي ۋەقەلەرنى پوئېتىك تەسۋىرلەردە يارىتىشقا باشلايدۇ. شائىر «دىلبەر — دەۋر قىزى» ناملىق داستانىدا ئۆزبېكىستاندا ئاياللار ئازادلىقى يولىدا ئېلىپ بېرىلغان كۈرەشنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. «ئۆچ»، «بەختىگۈل ۋە ساغىندىق»، «تۆمۈرچى جورا» داستانلىرىدا ئۆزبېك مېھنەتكەشلىرىنىڭ زالىملارغا قارشى ئىنقىلابىي كۈرەشىنى تەسۋىرلەيدۇ.

ئايبېك شېئىرىيەت بىلەن بىر قاتاردا پروزا ژانىرىدىمۇ ئىجاد قىلىشقا باشلايدۇ. 1940 - يىلى ئەدىبنىڭ مەشھۇر «قۇتلۇق قان» رومانى نەشر قىلىنىدۇ. روماندا ئىنقىلابتىن ئىلگىرىكى ئۆزبېك خەلق ھاياتى كەڭ كۆلەمدە تەسۋىرلىنىدۇ. ئەدىب ئۆز ئەسىرىدە بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ۋە ئۇنىڭ ھارپىسىدا تۈركىستاندا كاپىتالىزمنىڭ تەرەققىي قىلىش يولىنى، سىنىپىي كۈرەشنىڭ راۋاجلىنىشىنى، خەلقنىڭ ھۆكۈمران سىنىپلارغا قارشى ئېلىپ بارغان كۈرەشىنى ھەققانىي ئىپادىلەپ بېرىدۇ.

ئايبېك 1944 - يىلدا «ناۋائى» رومانىنى يېزىپ تۈگىتىدۇ. بۇ روماندا 15 - ئەسىرنىڭ تارىخىي ھادىسىلىرى ئىچىدە ئۇلۇغ شائىر ۋە مۇتەپەككۇر ئەلىشىر ناۋائى ئوبرازى، ئۇنىڭ خاراكتېرىدىكى ئىنسانپەرۋەرلىك ۋە خەلقچىللىق پەزىلەتلىرى گەۋدىلەندۈرۈلىدۇ. بۇ ئەسەر ئايبېكنىڭ شۆھرىتىگە شۆھرەت قوشىدۇ، كۆپلىگەن تىللارغا تەرجىمە قىلىنىدۇ. كېيىنكى يىللاردا ئەنە شۇ ئەسەر ئاساسىدا كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە فىلىمى ئىشلىنىدۇ.

ئەدىب ھازىرقى زامان تېمىسىدا يازغان «ئالتۇن ۋادىنىڭ شامىلى» رومانىدا ئۇلۇغ ۋەتەن ئۇرۇشىدىن كېيىنكى يېزىلاردىكى ئۆزگىرىشلەرنى تەسۋىرلىسە، «قۇياش قارايماس» رومانىدا ئۇلۇغ ۋەتەن ئۇرۇشىدا ئۆزبېك خەلقىنىڭ كۆرسەتكەن جاسارىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈلىدۇ.

① چار رۇسىيە پادىشاھىنى دېمەكچى — ئا.

«قۇتلۇق قان» رومانىنىڭ تارىخىي، غايىۋى داۋامى سۈپىتىدە يارىتىلغان «ئۇلۇغ يول»
رومانىدا فېۋرال ئىنقىلابى-مەزگىللىرىدە ئۆزبېك مېھنەتكەشلىرىنىڭ ئىستىبدات كىشەنلىرىنى
پاچاقلاپ تاشلاش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى، ئۇلۇغ ئۆكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلا-
بى غەلىبىسىگە ئېرىشىشلىرى تەسۋىرلىنىدۇ.

ئاكادېمىك ئايبېكنىڭ «سوتسىيالىستىك لېرىكا ئۈچۈن»، «ئۆزبېك پوئېزىيىسىدە تىل»،
«ئابدۇللا قادىرىنىڭ ئىجادىي يولى»، «ناۋائىينىڭ دۇنيا قارىشى مەسىلىسىگە دائىر»، «ناۋائىي
غەزەلىياتى»، «ئەلىشىر ناۋائىينىڭ ھاياتى ۋە پائالىيىتى»، «مۇقىمىي ئەسەرلىرىدە سوتسىيال
تېپلار» قاتارلىق بىر قانچە ئىلمىي، نەزەرىيىۋى ئەسەرلىرى ئۆزبېك ئەدەبىياتشۇناسلىقىدا
مۇھىم رول ئوينايدۇ.

ئايبېكنىڭ ئەسەرلىرى كەڭ كىتابخانلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشىدۇ. ئۇنىڭ «نا-
ۋائى» رومانى س س س ر دۆلەت مۇكاپاتىغا، «بالىلىق» پوۋېستى ھەمزە نامىدىكى ئۆزبېكىستان
س س س ر دۆلەت مۇكاپاتىغا سازاۋەر بولىدۇ. ئايبېكنىڭ نامى سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە چەت
ئەل كىتابخانلىرىغا ياخشى تونۇش.

يازغۇچى ئايبېكنىڭ نامىنى ئەبەدىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن ئۆزبېكىستان خەلقلىرى تارىخىي
مۇزېيىغا، ئۆزبېكىستاننىڭ تېرمىز شەھىرىدىكى دۆلەت پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىغا، تاشكەنت
مېتروسىنىڭ كۆركەم ئىستانسىلىرىدىن بىرسىگە، شۇنىڭدەك كۆپلىگەن مەكتەپلەر، كولخوزلار،
سوۋخوزلار ۋە كوچىلارغا ئۇنىڭ نامى بېرىلگەن.

تاشكەنتتە ئايبېك ئۆي - مۇزېيىنىڭ تەشكىل قىلىنىشى ئۆزبېك مەدەنىي ھاياتىدىكى
چوڭ ۋەقە ...

تاشكەنت ئايبېك ئۆي - مۇزېيىنىڭ چوڭ ئىلمىي خادىمى شۆھرەت رىزايېۋ ماڭا ئاي-
بېك ھاياتى ۋە ئىجادىي پائالىيىتى ھەققىدە يۇقىرىدىقىلارنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتتى.

مەن «ئۆي - مۇزېيى» دېگەن ئاتالغۇنى دەسلەپ ئاڭلىغىنىمدا بىر ئاز ھەيران بولدۇم.
كېيىنچە ئۇقسام، «ئۆي - مۇزېيى» — شەخسلەرنىڭ ھايات ۋاقتىدا ياشىغان - تۇرغان ئۆيلىرى
بولۇپ، بۇنى ئادەتتىكى مۇزېيلاردىن پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن «ئايبېك ئۆي - مۇزېيى»، «غاپۇر
غۇلام ئۆي - مۇزېيى» دەپ ئاتايدىكەن.

«ئايبېك ئۆي-مۇزېيى» تاشكەنت شەھىرىنىڭ تاجىدىنوۋا كوچىسى 26 - قورۇدا بولۇپ،
دەرۋازا ئالدىغا:

ئۆزبېكىستان س س س ر مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى

ئايبېك

(مۇسا تاشمۇھەممەدوۋ)

ئۆي - مۇزېيى

دېگەن ۋىۋىسكا ئېسىلغان.

بۇ قورۇنىڭمۇ مۇشۇ كوچىدىكى باشقا قورۇلارغا ئوخشاش كوچا تەرەپكە قارىتىپ سېلىن-
غان ئۆيلىرى بىر قەۋەتلىك بولۇپ، ئۈستى چېدىر شەكلىدە يېپىلغان، دېرىزىلىرىگە ياغاچ
قاپقاقلار بېكىتىلگەن. مەن بۇ جەنۇبقا قارىغان چوڭ دەرۋازىنىڭ كىچىك ئىشىكىدىن كىردىم.
ئازادە، كەڭ ھويلىنىڭ دەرۋازىدىن كىرىشتىكى سول تەرىپىدە بىر نەچچە ئېغىز ئۆيگە كى-
رىدىغان يەنە بىر ئىشىك بار. بۇ ئىشىكتىن ئۆتكەندە ئايبېكنىڭ ئورۇندۇقتا خىيال سۈرۈپ

www.uyghurkitap.com

ئولتۇرغان قىياپىتى ئەكس ئەتتۇرۇلگەن چوڭ ھەيكەل قويۇلغان. ھويلىنىڭ سەيناسىغا دەل - دەرەخ ۋە گۈللەر تىكىلگەن. دەرۋازىنىڭ قارشىسىدا ئىككى قەۋەتلىك كۆركەم ئاق بىنا بار. مانا بۇ — ئايبېك ياشىغان - ئىجاد قىلغان جاي.

مەن مۇزېيغا كەلسەم مۇزېيدىكىلەرنىڭ دەم ئېلىش كۈنى ئىكەن. بىراق، مۇزېيدىكىلەر مېنىڭ جۇڭگودىن كەلگەنلىكىمنى بىلىپ دەرھال مۇزېيغا باشلىدى.

مەن ئالدى بىلەن دەرۋازىدىن كىرىشتىكى سول ياقتا جايلاشقان بىر قەۋەتلىك ئۆيلەرگە كىردىم. بىر - بىردىگە تۇتاش سېلىنغان بۇ بىر نەچچە ئېغىز ئۆينىڭ بىرىنچى ئۆيىگە بىر مۇنچە ماي بوياق رەسىملەر ئېسىلغان ۋە رەسىم سىزىشتا ئىشلىتىلىدىغان نەرسە - كېرەكلەر قويۇلغان. مەن گويا رەسىم كۆرگەزمىسىگە كىرىپ قالغاندەك سەل - پەل ھەيران بولدۇم. مۇزېي خادىمى مەندىكى ھەيرانلىقنى سەزدىمۇ، ياكى ئۆزلۈكىدىن سۆزلىدىمۇ، بۇ رەسىملەرنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— بۇ، يازغۇچى ئايبېكنىڭ رەپىقىسى زەردىپە سەئىد ناسىروۋا سىزغان رەسىملەر. زەردىپە ئاپا ① رەسىم سىزىشنى ياخشى كۆرەتتى. مانا بۇ رەسىم سىزىش جاھازىسىنى ئاتاقلىق ئۆزبېك رەسسامى تانسىقباييۇ زەردىپە ئاپىغا تەقدىم قىلغان.

ئايبېكنىڭ ئۆي - مۇزېيى يىل تەرتىپى بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇلغان. 20 - يىللاردىكى تاشكەنتنىڭ خارابە كوچىلىرى، مەزكۇر شەھەرنىڭ گاۋكۇش مەھەللىسىدىكى ئايبېكنىڭ تۇغۇلغان ئۆيى، ئاتىسى تاشمۇھەممەد دادا قوزى ئوغلىنىڭ 30 - يىللاردىكى سۈرىتى، كونا مەكتەپ ۋە شۇ مەكتەپتە ئوقۇتۇلغان كونا كىتابلار، 1917 - يىلدىكى تاشكەنتتە ئۆتكۈزۈلگەن ئۆكتەبىر نامايىشى ۋە باشقىلارنىڭ رەسىملىرى قويۇلغان. ئەنە شۇلار بىلەن بىر قاتاردا ئايبېكنىڭ ئەرەب ھەرپىدە بېسىلغان بىرىنچى شېئىرلار توپلىمى «تۇيغۇلار» (1926)، لاتىن ھەرپىدە بېسىلغان ئىككىنچى شېئىرلار توپلىمى «كۆڭۈل دەپلىرى» (1929)، «مەشئەلە»(1932)، «دىلبەر — دەۋر قىزى» (1933)، «بەختىگۈل ۋە ساغىندىق» (1934) قاتارلىق شېئىر - داستانلار توپلاملىرى قويۇلغان. بۇ يەردە يەنە ئايبېكنىڭ ئەرەب ھەرپىدە يازغان «نىمىمەتەك» شېئىرىنىڭ قولىيازمىسىمۇ بار. بۇ توپلاملار بىلەن بىللە يەنە ئايبېك تەرجىمە قىلغان پۇشكىننىڭ «يېۋگېنىي - ئونىگىن» شېئىرىي رومانى، «ماركس ۋە ئېنگېلس سەنئەت توغرىسىدا»، «لېرمونتوۋ تاللانما ئەسەرلىرى»، «ئانتىك ئەدەبىياتتىن خروستوماتىيە» قاتارلىق كىتابلارمۇ قويۇلغان. بۇ يەردە 1941 - يىلى لاتىن ھەرپىدە بېسىلغان«قۇتلۇق قان» رومانىنىڭ بىرىنچى نەشرى ۋە بۇ رومانىنىڭ باشقا تىللاردا نەشىر قىلىنغان تەرجىمىلىرى بار. ئەنە شۇلارنىڭ ئىچىدە بۇ رومانىنىڭ تاشكەنت «شەرق ھەقىقىتى» نەشرىياتى بېسىپ چىقارغان ئۇيغۇرچە نۇسخىسى قويۇلغان. «قۇتلۇق قان» — ئايبېكنىڭ شۆھرىتىنى دۇنيا ئەدەبىيات ساھەسىگە تارقاتقان تۇنجى رومانى بولۇپ، كېيىن مۇشۇ ئاساستا يېزىلغان دراما ھەمزە نامىدىكى دۆلەت ئاكادېمىك دراما تىياتىرى تەرىپىدىن ئوينالغان. 1958 - يىلى «قۇتلۇق قان» رومانى بەدىئىي فىلىم قىلىپ ئىشلەنگەن. بۇ رومانغا ئاتاقلىق ئۆزبېك رەسساملىرى قىستۇرما رەسىملەرنى سىزغان.

مۇزېيغا قويۇلغان ئۇلۇغ ۋەتەن ئۇرۇشى ھەققىدىكى ئايبېكنىڭ «قۇياش قارايماس»، «ئالاۋلى يىللار»، «فرونت بويلاپ» قاتارلىق كىتابلىرى كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە ئالاھىدە جەلپ قىلىدۇ. ئەنە شۇلاردىن كېيىن، يازغۇچىنىڭ «ناۋائى» رومانىنىڭ 1944 - يىلىدىكى

① ئۆزبېكلەردە ئۆزىدىن چوڭ ياشلىق ئاياللارنى ھۆرمەتلەپ «ئاپا» دەپ ئاتاش ئادىتى بار. ئۇلارنىڭ تىلىدا «ئاچا - ھەدە»دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

بىرىنچى نەشرى قويۇلغان. «ناۋائىي» رومانى دۇنيادىكى كۆپ تىللارغا تەرجىمە قىلىنغان. جۈملىدىن مۇزېيغا بۇ رومانىنىڭ ئالمۇتا «يېڭى ھايات» نەشرىياتى تەرىپىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان نۇسخىسى قويۇلغان. مەن مۇزېي خادىمىدىن:

— «ناۋائىي» رومانىنىڭ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنغانلىقىدىن خەۋىرىڭلار بارمۇ؟ — دەپ سورىدىم.

— يوق، — دېدى ئۇ ھەم ھەيران بولغان، ھەم زوقلانغان ھالدا.

— «ناۋائىي» رومانىنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسى بىزدە ئىشلىنىپ بولدى، — دېدىم ۋە بۇ ھەقتە بىلىدىغانلىرىمنى سۆزلەپ بەردىم.

بۇ ئىلمىي خادىم مېنىڭ سۆزلىرىمنى قىزىقىپ ئاڭلىدى ۋە ئاخىرىدا ئەنە شۇ كىتاب بېسىلىپ چىققاندا مۇزېيغا بىر نۇسخا ئەۋەتىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى.

مۇزېيغا ئايبېكنىڭ «ناۋائىي» رومانى ئۈچۈن 1946 - يىلى بېرىلگەن ستالىن مۇكاپاتى لائورېئاتىنىڭ (كېيىن دۆلەت مۇكاپاتى لائورېئاتىغا ئۆزگەرتىلگەن) دىپلومى ۋە كۆكرەك نىشانى قويۇلغان. مۇزېيغا ئايبېكنىڭ ئاكادېمىكلىق دىپلومى، «ھەمزە» ناملىق ئۆزبېكىستان س س س ر دۆلەت مۇكاپاتى لائورېئاتى دىپلومى ۋە مېدالى، «ئۆزبېكىستان س س س ر خەلق يازغۇچىسى» دىپلومى ۋە مېدالى، ئايبېككە تەقدىم قىلىنغان ئۈچ دانە «لېنىن ئوردېنى»، «ئەمگەك قىزىل تۇغى» ئوردېنى قاتارلىق ئوردېن - مېداللار قويۇلغان.

مۇزېيدا يەنە ئايبېكنىڭ مەشھۇر پاكىستان شائىرى پەيزى ئەخمەت پەيزى ۋە ھاپىز بىلەن، ئاتاقلىق يازغۇچى - شائىرلار سەدىردىدىن ئەينى، تىخونوۋ، سەمەت ۋۇرغۇن، بېردى كېرباباييېۋ، سابىت مۇقانوۋ، س. بىگالىف قاتارلىقلار بىلەن، شۇنداقلا غاپۇر غۇلام، ئابدۇللا قاھھارى، زۇلپىيەلەر بىلەن بىللە چۈشكەن سۈرەتلىرى بار.

ئايبېك ئۆي - مۇزېينىڭ ئىككىنچى قىسمى قورۇنىڭ شىمالىغا جايلاشقان ئىككى قەۋەتلىك بىنا بولۇپ، بۇ، يازغۇچىنىڭ ھايات ۋاقتىدا ياشىغان ۋە ئىجاد قىلغان جايى. بۇ بىنادا ئۇنىڭ يېزىقچىلىق ئىشخانىسى، ياتاقخانىسى، دەم ئېلىش ۋە مېھمانلارنى كۈتۈۋېلىش ئۆيى قاتارلىقلار بار، بۇلار ھەممىسى ئايبېك ھايات ۋاقتىدا قانداق تۇرغان بولسا، شۇ بويىچە ئەينەن ساقلانغان. بۇ يەردە يازغۇچى ئەر - ئايال ئىككىسى ئىشلەتكەن تۇرمۇش بۇيۇملىرىدىن تارتىپ چەت ئەللىك مېھمانلار تەقدىم قىلغان سوۋغىلارغىچە ھەممىسى رەتلىك تىزىلغان.

ئايبېكنىڭ ئۆي-مۇزېيدا ئىككى نەرسە مېنىڭ دىققىتىمنى ئۆزىگە ئالاھىدە جەلپ قىلدى.

ئۇنىڭ بىرسى، موسكۋادا چىقىدىغان «لىتېراتورنايا گازېتا» («ئەدەبىيات گېزىتى»)نىڭ 50 - يىللاردىكى بىر سانىغا بېسىلغان ئوچېرك بولۇپ، ئۇ، ئەينەك رامكا ئىچىگە ئېلىپ قويۇلغان. بۇ ئوچېركتا مۇنداق ۋەقە بايان قىلىنىدۇ: ئايبېكنىڭ «ئالتۇن ۋادىنىڭ شامىلى» ناملىق رومانىنىڭ ئۇيغۇرچە نەشرى شىنجاڭدا تارقالغاندا، ئۇنى ئازادلىق ئارمىيىنىڭ بىر ئۇيغۇر ئوفىتسېرى ئوقۇغان، رومانىنىڭ باش قەھرىمانى ئۆكتەمنىڭ سوتسىيالىستىك يېزا قۇرۇش يولىدىكى پىداكارانە ئەمگىكى بۇ ئوفىتسېرنى قاتتىق ھاياجانلاندۇرغان. ئۇ ئۆزىنىڭ كۆڭۈل ھېسسىياتىنى ئىزھار قىلىپ «ئۆكتەم»گە خەت يازغان. خەتنى «ئۆكتەم» نىڭ روماندا ئېيتىلغان «ئادرېسى» غا ئەۋەتكەن. پوچتالىيون شۇ «ئادرېس» بويىچە خەت ئىگىسىنى كۆپ ئىزلىگەن بولسىمۇ تاپالمىغان. تەبىئىيكى، ئۆز كەسپىگە پىششىق ھەر قانداق پوچتالىيونمۇ ئۇنى تاپالمىغان بولاتتى. چۈنكى، كۆپ ھاللاردا ئەدەبىي ئەسەرلەر قەھرىمانلىرىنىڭ ئىسىملىرى يازغۇچى تەرىپىدىن قويۇلۇپلا قالماستىن، ئۇلار ياشىغان جايلارمۇ يازغۇچى ئۆز

www.uyghurkitap.com

خاھىشى بويىچە نام بېرىدۇ. ئۆكتەم ھاياتتا بار شەخس ئەمەس، بەلكى تىپىك ئادەم؛ ئۇنىڭ ياشىغان كولخوزىمۇ تىپىكلەشتۈرۈلگەن كولخوز. مۇنداق ئەھۋالدا خەتنىڭ ئىگىسى چىقماسلىقى تەبىئىي. ئاخىرى بۇ خەت «لىتېراتۇر نايا گازېتا» تەھرىر بۆلۈمىگە بارغان.

تەھرىر بۆلۈمى بۇ خەتنى گېزىتتە تونۇشتۇرغان ۋە تولۇپ - تاشقان قىزغىنلىق بىلەن تەھرىر ئىلاۋىسى يازغان. 50 - يىللاردىكى «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ مۇشتەرىلىرى ئۈچۈن بۇ يېڭىلىق ئەمەس، ئەلۋەتتە. چۈنكى مەنمۇ بۇ خەتنى شۇ چاغدا «شىنجاڭ گېزىتى» دىن ئوقۇغانىدىم. ئارىدىن 30 نەچچە يىل ئۆتكەندە بۇ خەتنىڭ ئەينى نۇسخىسىنى ئايىبېكنىڭ ئۆي - مۇزېيىدا كۆرۈپ، ئىختىيارسىز خىيالىم ئۇزاق ئۆتمۈشكە كەتتى. ئايىبېك ئەينى چاغلاردىلا ئېلىمىزدە ئەنە شۇنداق زور تەسىر قوزغىغان يازغۇچى ئىدى!...

مېنىڭ دىققىتىمنى جەلپ قىلغان يەنە بىر نەرسە، مۇزېيغا قويۇلغان ئاددىي ياغاچ قىلىچ بولدى. مۇنداق ياغاچ قىلىچلارنى بىزدە چامباشچىلار ئىشلىتىدۇ. مېنىڭ بۇ قىلىچقا زوقلىنىپ قاراۋاتقانلىقىمنى كۆرگەن مۇزېي خادىمى ماشا مۇنۇ ۋەقەنى سۆزلەپ بەردى: يازغۇچى ئايىبېك ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا پالەچ كېسىلىگە گىرىپتار بولغان. دوختۇرلارنىڭ مەسلىھەتى بىلەن بېيجىڭغا كېلىپ داۋالانغان. ئۇ، كېسەلخانىدا باشقا جۇڭگولۇق كېسەللەر بىلەن تېزلا دوست بولۇپ كەتكەن. ئېلىمىزنىڭ دوختۇرلىرى ئايىبېكنى يىڭنە سانجىش ھەمدە چىگۇڭ (يەل گۈمپەسى) ئوينىتىش ئۇسۇلى بىلەن داۋالىغان، بۇنىڭ ئۈنۈمى بولغان. ئايىبېكنىڭ سالامەتلىكى بىر قەدەر ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن ۋەتىنىگە قايتماقچى بولغان. كېسەلخانىدا بىللە ياتقان جۇڭگولۇق كېسەلداشلىرى ئۇنى قىزغىن ئۇزىتىپ، مۇشۇ ياغاچ قىلىچنى تەقدىم قىلغان.

مۇزېي خادىمى ماشا مۇشۇلارنى سۆزلەپ بېرىپ:

— بۇ قىلىچنىڭ سېپىدا بىر نەچچە خەنزۇچە خەت بار ئىكەن، بىز ئۇنىڭ نېمە خەت ئىكەنلىكىنى بىلەلمىدۇق، — دېدى.

مەن قىلىچنى قولۇمغا ئالدىم. ئايىبېك بۇ قىلىچتا كۆپ مەشىق قىلغاچقا، ئۇنىڭ سىرلىرى كۆچۈپ، سەل - پەل مايلىشىپ قالغانىدى. قىلىچنىڭ سېپىغا خەنزۇچە مۇنداق دەپ يېزىلغانىدى:

بەشىنچى پالاتادىكى كېسەل دوستلىرىڭىزدىن تەقدىم.

مەن خەنزۇچە خەتلەرنى كۆرگەزمە خادىمىغا ئەينەن تەرجىمە قىلىپ بەردىم.

يازغۇچى ئايىبېك ۋاپاتىدىن كېيىن، ئۇنىڭ 20 توملۇق تولۇق ئەسەرلەر توپلىمى نەشر قىلىنغان. ئۇنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىغا بېغىشلانغان كۆپلىگەن ئىلمىي تەتقىقات ئەسەرلىرى يېزىلغان.

مەن ئايىبېك ئۆي - مۇزېيىدىن چىقىۋېتىپ، بۇ ئىستېداتلىق يازغۇچىنىڭ ۋاقىتسىز ۋاپاتىغا تەزىيە بىلدۈردۈم، ئۇنىڭ كەلگۈسى ئەۋلادلارغا قالدۇرۇپ كەتكەن ئۇلۇغ تۆھپىلىرىدىگە ئاپىرىن ئوقۇدۇم ۋە يەنە كۆپلىگەن ئايىبېكلارنىڭ ئەدەبىيات مۇنبىرىدە چىقىشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلدىم.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

مۇھەممەتجان راشىدىن

كېلىمەن بىر غورۇر ئىلكىدە ياشاپ،
ئەر يەتتىم سەنئەتتىن ئالغان نەپەستە.
ئەسلىسەم، خارلانغان يىللىرىمدىمۇ
تۇتۇپتۇ شۇ سەنئەت ماڭا گۈلدەستە.

ئۇنىمدىن بەختىمنى بىلگىنىم راستتۇر،
بالىلىق چېغىمدا تەمبۇر، دۇتارنىڭ.
تونۇتتى مۇقاملار ئەسلى زاتىمنى
ئىنگىردىغان كۈيىدە مۇڭلۇق ساتارنىڭ.

تۇيۇلار سەنئەتسىز دەشتى - چۆل گويا،
ئويلىساك، ئاردىسى ئىككى دۇنيانىڭ.
مىڭ شۈكرى، قالمىدۇق بىز شۇ چۆللەردە،
كېلىمىز قوينىدا ئۈزۈپ دەريانىڭ.

يوق چۈنكى، ئۇسسۇلغا قول كۆتۈرمىگەن،
ئۇيغۇرنىڭ نەسلىدە بىر ئوغۇل، پا قىز.
بىلسەڭلار، شۇ سەۋەب ئالەمدە ماڭا،
ھېچنەرسە تۇيۇلماس سەنئەتتەك ئەزىز.

دۇنياغا كەلگەننىڭ رىزقى نان، لېكىن —
بىز ئۈچۈن زۇلمەتتۇر سەنئەتسىز ھايات.
سەنئەتتۇر، ئۆزىمىز سۇنساقمۇ قانچە،
ئەسىرلەپ سۇنمىغان بىزدىكى قانات.

تۈنۈگۈن ساقىدى كۆكتىن بىر چولپان،
نەچولپان، ئايرىلدۇق بىز داۋۇتجاندىن.①
ئۇ كەتتى، ۋە لېكىن قالدى ئاۋازى
ھېكمەتلەر قالغاندەك خۇددى لوقماندىن.

بار بىزنىڭ ئاشۇنداق چولپانلىرىمىز،
ۋەتەنگە بىردىن بىرى قەدىرلىك.

بىرلىرى ناخشىدا بۇلبۇلغا ئۇستاز،
بىرىنىڭ ياڭراتقان كۈيى تەسىرلىك.

بەختىنى چىللايدۇ ئىنسانغا بىرى،
جاھالەت يىغلايدۇ بىرىنى كۆرسە.
بىرىدە يالداما ئامانىسادىن -
بار، ھەركىم ئەرزىيدۇ كۆزىگە سۈرسە.

بىرىدە مەردىكەبار، بىرىدە شادلىق،
ھەر كىمنىڭ جانانى ناخشا - كۈي دېگەن.
ھەر بىرى بىر بۇلبۇل سەنئەت ئەھلىنىڭ،
سەنئەتنى سۆيمەيدۇ ئەلنى سۆيمىگەن.

كېلىدۇ ئۇزاقتىن بىزنىڭ ناخشىلار،
شېھىدلار شەنىگە ئوقۇپ قەسىدە.
مۇقاملار بىزگە تۇغ، كەچمەيمىز مەڭگۈ،
ئۇ بىزگە ئاق سۈتتىن سىڭگەن ئەقىدە.

ناخشا - كۈي كۈلدۈرۈپ كەلگەن جاھان بۇ،
بىلدۈرۈپ نەپرەت ۋە مۇھەببەت نېمە؟
گۆدەكلەر ئالىدۇ ئاشۇلاردىن دەرس،
چۈشىنىپ دەرد نېمە، مۇشەققەت نېمە؟

قەلبلەر تېگىدە شۇلارنىڭ نۇرى،
كۆكتىكى قۇياشنىڭ پارچىسى شۇلار.
باھار بار شۇلارنىڭ تەبەسسۇمىدا،
بەختىنىڭ كۈيچىسى، جارچىسى شۇلار.

بىز شۇنداق باي خەلق، گۈزەل ئادەملەر،
باغ دېسەك ئەرزىيدۇ ۋۇجۇدىمىزنى.
نۇر چېچىڭ چولپانلار ناخشىلار بىلەن،
لەرزىگە كەلتۈرۈپ تاغۇ - دېڭىزنى.

1988- يىل ئۆكتەبىر، غۇلجا

① داۋۇتجان — ئاتاقلىق ناخشىچى داۋۇتجان ناسىرى

www.uyghurkitap.com

كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ تارىخىي ئوچېركلىرى

نىزامىدىن ھۈسەيىن

2. تارىختىن كەلگەن نەسلىك

ئاڭقاۋ ئەلنىڭ ھارامدىن موللىسى بولىدۇ.
— (قازاق خەلق تەمسىلى)

1. مىراسخور گېزەندىلەر

ئا. قارا كۆلەڭگىلىك «خان»، «پادىشاھ» خوجىلار توغرىسىدا

مەزكۇر ژۇرنالنىڭ ئۆتكەن يىل 6- سانىدا قىسمەن نام، نەسەب ۋە يىزىدىكى قىلمىش، قىسمەتلىرى قىسقىچە ئىزاھلاپ ئۆتۈلگەن بىر قىسىم مەشھۇر ھۆكۈمران خوجا - ئىشانلارنىڭ، بولۇپمۇ تارىخىمىزدا ئۆتكەن مەشھۇر سوپىزىم - تەرىقەت «داھىي»لىرىدىن بىرى ھېسابلىنىدىغان چوڭ روھانى — خوجا مەخدۇم ئەزەم نەسەبلىرىدىن بولغان خوجا - ئىشانلارنىڭ بىر قىسمى — بىزنىڭ يۇرت - ماكانلىرىمىزدا داۋام ئەتكۈزگەن «دۇئا - تالاۋەت»، «دىنىي تەرىقەت» ھەرىكەتلىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى نەتىجىلىرىنى 17- ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن كېيىن خېلى ئۇزاق مەزگىللەرگىچە پۈتۈن ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئومۇمىي تەقدىرى(ئىدېئولوگىيە، سىياسىي، دىنىي، ئىجتىمائىي، مەدەنىي، ئىقتىسادىي .... ساھەلىرى بىلەن مۇكەممەل قۇرۇلما ئۇستۇنلۈكىنى ساقلاپ كەلگەن مۇكەممەل، خاس تۈزۈملىك مىللىي ھاكىمىيەت تەقدىرى)نى قوللىرىغا كىرگۈزۈش، كونترول قىلىش بىلەن ئاقىۋەتلىنىشكەنىدى. بۇ خىل ئاقىۋەتنىڭ ئالدىنقى باسقۇچىنى ھاسىل قىلغان خوجا - ئىشان، «پىرزات»لارنىڭ ئاساسلىق «خان»، «پادىشاھ»لىقلىرىنى ھەم ئۇنداق «ھاكىمىيەت»لەرنىڭ «خانى»، «پادىشاھى» بولغان «ئۇلۇغ زات»لىرىنى تارىخىي دەلىللەر ئاساسىدا ھەقلىق ھالدا قوش قىياپەتلىك، قوش نىيەتلىك ياكى قارا كۆلەڭگىلىك «خان»، «پادىشاھ»لار يەنى ئۆز «تايانچى»، «ئۇلۇغ»لىرى ئالدىدا ئىشەك قىياپىتىدە، ئەجدادلىرىمىز ئالدىدا - مۇسۇلمان بەندىلەر ئارىسىدا بۆرە قىياپىتىدە «جاھان تۇتقان»، قەلبلىرىدىن، ۋىجدان، ھەق - ئادالەت تايانچىسى يوق، پەۋقۇلئاددە مەنپەئەت خۇمار «شەيخۇلئىسلام»لار تۈركۈملىرىدىن

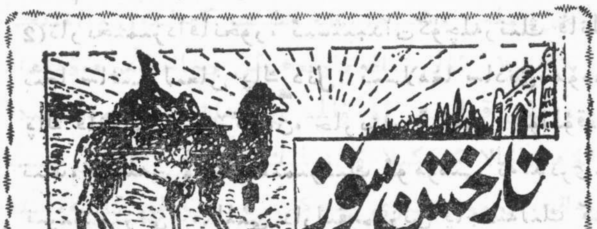

---

* بېشى ئۆتكەنكى سانلاردا

كۆزدىتىپ چىقىش، شەرھىلەش توغرا كېلىدۇ. بۇ خىل ئالدىنقى باسقۇچنى تارىخىمىز -
دىكى مەشھۇر سەئىدىيىلەر ئۇيغۇر ھاكىمىيىتىنىڭ كېيىنكى داۋامىنى ۋەيران
قىلىپ، 1678- يىلىدىن ئېتىبارەن قەشقەردە جۇڭغار ھۆكۈمرانلىقى پاناھلىقىدا «ھاكىمىيەت»
تىكلىگەن ئاپپاق خوجا «خان»لىقى زامانىدىن تارتىپ، مىلادى 1760- يىللىرى ئەتراپىدا مانـ
جۇ ھۆكۈمرانلىرى تەرىپىدىن ئاغدۇرۇۋېتىلگەن بۇرھانىددىن خوجا «خانلىقى»زامانىغىچە سوـ
زۇلغان بىر زامانلىق جاھالەتچىلەر سىياسىي ھاكىم مۇتلەقلىقى زامانى — (پەۋقۇلئاددە زۇلمەتـ
لىك قاراڭغۇ زامان) ئالاھىدىلىكى بىلەن خاراكتېرلەش لازىمدۇر. بۇ خىل سەلبىي ئاقىۋەتنىڭ
تۆپ يىلتىز مەنبەسى — پەقەت خوجا مەخدۇم ئەزەم «دىنىي» ئىدىيىسىنىڭ يەنى ئىشانلىق ئىـ
دىيىسىنىڭ مەڭگۈ زىددىيەتلىك كۆرەش چاردىسى يەنى قوش تارماقلىق كۆپ خىل «دىنىي» ئاقىـ
ۋەتلەر پەيدا قىلغان قەبىھ كۆرەش تاكتىكىسى (ئاپپاق خوجىنىڭ «ئاق تاغلىق»چىلىق كۆرەش
چاردىسى بىلەن دانىيال خوجىنىڭ «قارا تاغلىق»چىلىق كۆرەش چاردىسى)دىن ھاسىل بولغان مەنـ
بەدۇر. بۇ خىل مەنبەنىڭ ئەينى زامان جەمئىيىتىدىكى شەكلى - ئىپادىلىرى توغرىسىدا 19-
ئەسىردە ياشاپ ئىجاد قىلغان مەشھۇر ئۆلىما ۋە ئاتاقلىق مۇسۇلمان تارىخچى موللا مۇسا بىنـ
نى خوجا ئەيسا سايرامى مۇپەسسەل توختىلىپ مۇنداق يازغاندۇر: «... گەرچە ئۇلار بىر
دىن، بىر مەزھەب بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ئىككى پىرقە ھەتتا بىر قانچە تائىپىلەرگە بۆلۈنۈپ،
بىر - بىرىگە ھەسەت ۋە ئاداۋەت قىلىشىپ، بىر تائىپە بىر سەئىدكە ئىشاۋەت، ئىتائەت قىلىـ
شىپ، يەنە بىر سەئىدكە ئىنكار ۋە ئاداۋەت كۆرسىتىپ ئۆزىگە ‹ئاق تاغلىق› ياكى‹قاراتاغلىق›
دەپ ئات قويۇپ، ئۆزلىرىنى ھالاكەت ۋە زالالەتكە سېلىپ، ئىتتىپاقسىزلىق قىلىپ بۇ يۇرتلارنى
ۋە يۇرت ئادەملىرىنى قالماق ياكى خىتايغا — (مانجۇلارغا دېمەكچى — ئا) تەۋە قىلىپ
بېرىپتۇ. ھەتتا بۇنداق ئەقىدە ۋە نالايىق ئىشلارنى ئۆزلىرىگە لايىق ۋە مۇناسىپ كۆرۈپ، بۇ
ئىشلارنىڭ يامان ۋە شۇملۇقىنى ئايرىپ ئالالماپتۇ. بەلكى بۇ خىل جاھىل، ۋاپاسىز، مەككار
سوپىلار ئۆزلىرىنىڭ بۇ قىلغان قىلمىشلىرىدىن ھايا ۋە ياكى نومۇس قىلماپتۇ ...»(«تارىخىي
ھەممىدىيە» 141- بەت).

ئەزەلدىن مۇكەممەل مىللىي ئەنئەنىلىرى بىلەن شۆھرەتلىنىپ كەلگەن ئۇيغۇر جەمئىيىـ
تىنىڭ بۇ خىل سەلبىي قىسمەت ئاقىۋەتلىرىنى بارلىققا كەلتۈرگەن ۋە داۋام ئەتكۈزگەن يۇقىـ
رىقى قوش قىياپەتلىك «خان»، «پادىشاھ» خوجىلارنىڭ ۋە ئۇلار بەرپا قىلىشقان ھەر خىل «دىنىي
ھاكىمىيەت»، «خان»لىق، «پادىشاھ»لىقلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى تارىخىمىزدا ئۆز نەپسى
شۆھرەتلىرى ئۈچۈن: 1) مۇسۇلمان ئەجدادلىرىمىزغا ئەمەس، نامۇسۇلمان جۇڭغار، مانجۇ
زالىم ھۆكۈمرانلىرىغا ئېتىقاد باغلىغان، خىزمەت كۆرسەتكەن، ئۇلار ئۈچۈنجان كۆيدۈرگەن؛
2)تارىخىمىزداقانخور، ئىستىبدات كۈچلەرنىڭ قانلىرىنى ئەمەس، شۇلارنىڭ پايدىلىرى ھېساـ
بىغا سانسىزلىغان پاك دىل، ئىسلامغا سادىق، مۆمىن، گۇناھسىز مۇسۇلمان ئەجدادلىرىمىزنىڭ
پاك قانلىرىنى تۆككەن، خارىزار قىلغان، قۇللۇققا باغلاپ بەرگەن؛ 3) يۇرت - ماكانلىرىمىزـ
نىڭ، مىللەت ۋە خەلقىمىزنىڭ ئومۇمىي تەقدىرى- قىسمەتلىرىنى، ئىسلام دىنىنى، مىللىي مەدەـ
نىيىتىمىزنى، مىللىي بارلىقىمىزنى پاجىئەلىك كەچۈرمىشلەرگە دۇچار قىلغان — (بۇزغان، خاراب
قىلغان، شۇلارنىڭ مەنپەئەتلىرىگە قۇربان قىلىپ بېرىشكەن ...). قىسقىسى بەزى تارىخىي

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مەنبەلەردە تەكىتلەنگەندەك: ئەجدادلىرىمىزنى خان-خوجىلاردىن دۇئا ئېلىپ، قالماق ... مانجۇلارغا سالام بېرىدىپ، «پىر»، «سەئىد»لەرگە سەدىقە، پىتىر تارقىتىپ، قالماق ... مانجۇلارغا يەر تېرىپ، مال بېقىپ، «قالماققا بوز، مانجۇغا سوز قىلىپ» — (قالماقلارغا رەخت توقۇپ تون كىيدۈرۈپ، مانجۇلارنىڭ دېگىنىگە كىرىپ، ئەلۋەتتە)، «ئىبادەت» تىلا ئۆرە، بويسۇنۇشتا يۈكۈنۈپ ... زالىم كۈلسە كۈلۈپ، يىغلىسا يىغلاپ، بۇيرۇغانغا مېڭىپ، بەرگەنگە شۈكرى ... قىلىپ تۇرۇشىدىغان بالايى - ئاپەتلىك تەقدىرى - قىسمەتلىرىگە گىرىپتار قىلىشقانلىقلىرى ئۈچۈن، بىز ئۇلارنى ھەقلىق ھالدا تارىخىمىزنىڭ كەچۈرگۈسىز جىنايەتچىلىرى — كونا جەسەت — (مەخدۇم ئەزەم جەسىتى)دىن كۆكلىگەن يېڭى شومبۇيىلار ياكى مىراسخور گېزەندىلەر دەپ تەرىپلەيمىز. بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ ئىچىدە 17-، 18- ۋە 19- ئەسىر داۋامىدا بىزگە «خان»، «پادىشاھ»لىق قىلىشقان ئاپپاق خوجا — (ئۇنىڭ «خان»لىق دەۋرى 1678- يىلدىن 1694- يىلغىچە 16 يىل)، دانىيال خوجا — (ئۇنىڭ چىقىپ چۈشۈپ تەپكى «خان»لىق قىلغان دەۋرى 1697- يىلدىن 1734- يىلغىچە 37 يىل)، ياقۇپ خوجا — (جاھان خوجا)، يۈسۈپ خوجا، ئەيۇپ خوجا، ئابدۇللا خوجا كىچىك «خان»لىقلىرى دەۋرى — (1734- يىلدىن 1745 - يىلغىچە 11 يىل)، بۇرھانىددىن خوجا — (ئۇنىڭ تەپكى «خان»لىق قىلغان دەۋرى 1757- يىلدىن 1760- يىلغىچە 4 يىل)، ۋەلىخان خوجا - (ئۇنىڭ «خان»لىق قىلغان، «غازات» ئاچقان چاغلىرى- (چىقىپ - چۈشۈپ) 1865- يىلدىن 1866- يىلغىچە ئازكەم 2 يىل) قاتارلىق «خان»، «پادىشاھ»لارنىڭ ئەسلى نىقاب خاراكتېرى بىلەن «ھاكىمىيەت» تۆرەلمىلىرى زادى قانداق نېمىدى؟ مېنىڭچە، ئۇلارنىڭ «دىنىي نىقاب مەزھىبى»نى دىنىي مەزھەب دېگەندىن كۆرە سىياسىي گۇرۇھ، سىياسىي سەپ دېگەن تۈزۈك ئىدى. ئۇلارنىڭ «ھاكىمىيەت»لىرىنى بولسا، تارىخىمىزدا ئۆتكەن مىللىي ھاكىمىيەتلەر تۈركۈملىرىدىن ئەمەس، تەپىرىقە «ھاكىمىيەت»لەر قاتارىدىن تونۇشقا توغرا كېلىدۇ.

«ھاكىمىيەت» تۆرەلمىلىرىدا خوجا - ئىشانلار «خان»لىق باشقۇرۇش ئىددىيىسى ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلگەن، «تەرىقەت» — سوپىلىق ساھەسىدە ھەر قايسى جايلار (تۆۋەندىن يۇقىرىغىچە بولغان بارلىق جايلار)نىڭ ھەممە دىن، ھاكىمىيەت، سىياسەت، ئىجتىمائىي ... ھوقۇقلىرى «خان»، «پادىشاھ» خوجىلارنىڭ «مۇرىت»، «سوپى»لىرى قولىدا مەركەزلەشكەن، ئۇلارنىڭ ئورۇنلىرى يەرلىك مۆتىۋەرلەردىن، جامائەت چوڭلىرىدىن، مەمۇرىي مۇلازىملاردىن يۇقىرى قويۇلغان، ھېچقانداق كونكرېت تەشكىلىي سىستېمىسى بولمىغان، ئۆز بېشىمچىلىق، زۇلۇم چېكىدىن ئاشقان، «دىنىي تەرىقەت بىلەن ھاكىمىيەت»، «دىن» بىلەن سىياسەت بىرلىكىپ، مۇكەممەل جاھالەت ئىستىبداتلىقىنى شەكىللەندۈرگەن بۇ خىل قاراڭغۇ «ھاكىمىيەت»لەرنى قانداقمۇ تارىخىمىزدىكى مىللىي ھاكىمىيەتلەر بىلەن ئارىلاشتۇرۇۋەتكىلى بولسۇن؟

بەزىبىر خوجا - ئىشان خۇشامەتچىلىكى بىلەن «شۆھرەت» ئىزىپ كەلگەن يالغانچى مۇئەللىپلەر بىلەن يەنە باشقا بەزىبىر سوپى كاتىپلار ئۇلارنىڭ تارىختىكى «خاسىيەت»، «ماھارەت» ۋە «خىسلەت»لىرى — (ئەمەلىيەتتە خۇنخورلۇق قىلمىش ئۇسۇللىرى، ئەلۋەتتە) توغرىسىدا ئالاھىدە توختىلىپ، قانداقتۇر ئۇلار «... ئاللاھ تائالا ئىككىلا ئالەملىك زېرەك، دانالىق خىسلىتىنى ئاتا قىلغان»، «قۇدرەتلىرى ئالەمگە تەڭ»، «قۇۋۋەتلىرى چەكسىز»، «پۈتۈن ئالەمنىڭ سىپېھرى - ھېكمەتلىرىگە مۇئەككىل»، «كارامەت كاتىبىي» (پۈتۈن كارامەتلەرنىڭ دەپتەردارى — ئا)،

«بىر دۇئا بىلەن ئاسمان - زېمىننى زىلزىلىگە سالالايدىغان، بىر قارغىش بىلەن ئادەمنى جىن - ئالۋاستىغا، جىن - ئالۋاستىنى ئادەمگە سۈرىتى مۇبەددەل قىلىپ تاشلايدىغان ... ئۆزلىرىگە ئەگەشمىگەن، ئىشەنمىگەن، شەك كەلتۈرگەن ھەر قانداق پاك مۇسۇلماننى «ئەھلى دوزىخى»لىققا بەنت قىلىپ قويالايدىغان، نەزەرلىرىدىن ئۆتۈپ، دۇئا ئېلىپ، كارامەتلىرىگە تەن بېرىپ تۇرۇش شەرت بولغان ئۇلۇغلاردىن ئىدى...» دەپ يالغان «خاسىيەتنامە»لەرنى پەيدا قىلىشقان ۋە قىلىشماقتا.

پاھ، بۇ، نېمىدېگەن تەڭداشسىز «خاسىيەت»، نېمىدېگەن «ئۇلۇغ»لۇق - ھە؟ تارىختا پەقەت ئۆزىنىڭلا پىكىر - خىيالىنى چىقىش قىلغان، ئۇنىڭ قىممىتى توغرىسىدىكى مەسىلىنى ھەل قىلىشنى تارىخ ھۆكمىگە تاپشۇرۇشنى رەت قىلغۇچى، پەۋقۇلئاددە قارام بەدنىيەت، «ۋەھدەتۇل ۋۇجۇد» — (ئاللاھ بىلەن ۋۇجۇدى بىر — ۋۇجۇدى بىرلىكتە بولغۇچى — ئا)لۇقنى دەۋا قىلىشىدىغان، غايە دېگەن نەرسە يوق، چىرىكلىشىپ ۋىجدانىنى، دىنىنى يوقاتقان، ئورۇن، شۆھرەت، بايلىقنى «ئىمان»، «ۋىجدان» قىلغان، ئۆزلىرىنى تارىختا «مەڭگۈ خاتالىق ئۆتكۈزمەيدىغان ئەۋلىيا»دەپ بىلىشىپ ئاللەمدىن كەتكەن بۇ خىل قارابىس شەخسلەرنى يۇقىرىقىدەك پەردازلاپ تەرىپلەش — مېنىڭچە قارا يۈزلۈك، خۇشامەتنى ئېتىقاد مەنبەسى قىلغانلىقتۇر. بۇ: «ئىت ئۆزىنىڭ خوجايىنىنى ئۆزىنىڭ خۇداسى دەپ بىلىدۇ، بۇ خوجايىن بولسا ئەڭ رەزىل ئادەم بولۇشىمۇ مۇمكىن ...» دېگەن سۆزنى ئىسپاتلىغانلىقتۇر. تارىخنىڭ رېئال جەريانلىرىدىن بىز ئۇلارنى: راستىنلا ئۆزلىرىنى بۇ ئالەمدە بىلمەيدىغانلىرى يوق، ھەممىنى ئېنىق كۆرۈپ، بىلىپ تۇرالايدىغان، بارلىق ئىنسانلارنىڭ مەقسەت - مۇددىئالىرىغا ۋەكىللىك قىلالايدىغان، قوللىرىدىن ھەر قانداق ۋە ھەممە ئىش كېلىدىغان، ئىنسانچىلىقى غۇبارسىز، ھەرىكەتلىرىدە قىلچە سەھۋە - خاتالىق «كۆرۈلمەيدىغان»، ئۆز قارىشىدىن باشقا بارلىق قاراشلارنىڭ ھەممىسىنى رەت قىلىشنى ئادەت قىلغانلار ... دېگەندەك سۈنئىي سۈپەتلەر بىلەن پەرداز قىلىشقان، بوينى قاتتىقلىقى ۋە مۇستەبىتلىكىدىن نىيىتى ئۆزلىرىنىڭ نىيىتى بىلەن بىر ئەمەسلىكى سېزىلگەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسىگە زوراۋانلىق، ئەجەل يەتكۈزۈپ تۇرىدىغان پەۋقۇلئاددە ئۇستات، ھىيلە - مىكىرلەرگە كامىل، مەككار، ۋاپاسىز جاھىل يالغان دىنچى، يالغان تەرىقەتچى مەلئۇن بەدنىيەتچىلەر قاتارىدىن قارىلايمىز. بۇ يەردە شۇنىمۇ شەرھلەش زۆرۈركى، ئۇلار ئىسلام دىنىنىڭ سوپىزم ئەقىدىسىنى ئۆز مەنپەئىتىگە بويسۇندۇرۇپ پايدىلانغان يالغان «دىن»دارلاردۇر. ئۇلارنى قانداقمۇ ئىسلام دىنىنىڭ سوپىلىق مەزھىپىگە ۋارىسلىق قىلىدىغان، ئۇنى قوغدايدىغان ھەقىقىي دىنىي سوپى، ھەقىقىي دىنىي ئىشان دېگىلى بولسۇن. بۇ يەردە ھازىرغىچىلىك مۇشۇ خىل ئېتىقادنىڭ نېمىلىكىنى بىلەلمەي يۈرگەن سوپى - زاھىد تەقسىرلەرگە ۋە ئۇلارنىڭ ھېسداشلىرىغا سوپىلىق ئېتىقادىنىڭ ئەسلى ماھىيىتىنى يەنە بىر قېتىم تۆۋەندىكىچە ئىزاھلاپ بېرىشكە توغرا كېلىشۋاتىدۇ، ئەلۋەتتە.

—سوپى - دەرۋىشلىك دېگەن نېمە؟ دەرۋىش - (ئىشانلىق ئېتىقادىدىكىلەر — ئا) شۇنداق كىشىدۇركى، ئۇ مۇجەررەت — (يالغۇز — ئا) بولىدۇ. يەنى دۇنيالىقتىن ھېچنەرسىسى بولمايدۇ ... دۇنيا ئىشلىرىدىن «تەجرىد» يەنى دۇنيانىڭ لەززىتىدىن، مال - مۈلكىدىن قولىنى تارتىشتۇر. «تەستىق» يەنى تەڭرىگە رازى بولۇپ بويسۇنۇشتۇر ۋە ھەقتائالا يولىدا دۇنيادىن ئۈزۈلۈپ تەنھا ۋە يوقسۇل ئۆتۈشتۇر.

www.uyghurkitap.com

ھەقىقىي سۆيۈ - دەرۋىش شۇدۇركى: پالانى مەندىن ئارتۇق بولامدۇ؟ دەپ قەلبىدە ھەسەت، كۈندەشلىك، مەنمەنلىك قىلمايدۇ. ئۇنىڭ نەزەرى — دۇنيا لەززەتلىرىدىن، راھەتتىن كېچىپ ئۆزىنى تەڭرىگە تاپشۇرۇشتا ۋە يەككە - يېگانە ئاللاھتىن ئىبارەت مەھبۇب ئىشقىدا كېچە - كۈندۈز يېنىپ، ساداقەت بىلەن ھايات ئۆتكۈزۈشتە. ھەقىقىي سۆيۈ - دەرۋىش ھېچنەرسىگە ئىگىلىك نەزەرى بىلەن قارىمايدۇ. خەلققە نىسبەتەن گۇمان، خاتا پىكىردە بولمايدۇ. ھەر نەرسىگە ئادىل، توغرا قارايدۇ ... ھەر قاچان خۇدانىڭ رازىلىقىنى ۋە دىدارىنى ئىزلىسۇن. تەڭرىنىڭ ئەمرىنى تۇتسۇن. شەرىئەتكە تەۋە بولسۇن. دىلى ۋە تىلى پاك بولسۇن. كىشىگە تەئەددى ۋە زىيان - زەخمەت يەتكۈزمىسۇن. كىيىملىرىنى ئۆزى يۇيۇپ كىيسۇن. نانىنى ياخشى كۆرگەي. خەلق يىغىنلىرى - مەجلىسلەرگە بارسا نەدە ئورۇن بولسا، شۇ يەردە ئولتۇرغاي. ھەر ئىش قىلسا، خەلق ئارىسىدا ئاشكارا قىلغاي. بىر كىشىنىڭ خاتالىقى بولسا، ھاقارەت قىلىپ سۆكمىگەي. مەجلىسلەردە تولا گەپ قىلمىغاي ... خىيانەتكارلىق، مۇناپىقلىقتىن ئۆزلۈڭنى ساقلىغايسەن. كۆزلۈڭنى، تىلىڭنى ۋە قولۇڭنى ھارامنى كۆرۈشتىن، سۆزلەشتىن، تۇتۇشتىن ساقلىغايسەن ...

— («قابۇسنامە»دىن)

* * * «تەنەپپۇسلۇق سوۋغىلار»دىن * * *

«... قالماقلارنىڭ يارىدىمى ئاستىدا خوجىلارنىڭ دۆلەت چېرىغى يانغان زاماندىن باشلاپ، بۇ خوجىلار بەزىدە تەرىقەتنىڭ زىكىر ۋە پىكىر يولى بىلەن ئىبادەت قىلىپ ئاللاھتىن مەدەت تىلەشكە شۇغۇللانسا، بەزىدە ئەيشى - ئىشرەت، نەغمە - ناۋا ۋە چاي بىلەن بەزمە قىلىپ، نەپسپەرۋەرلىككە شۇغۇللىنىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن پۇقرا ۋە خالايىقنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر ئالمايتتى ... خۇددى ئاچ بۆرە شەكلىگە كىرىپ، بۆرە قويغا چاپقاندەك پۇقرالارنىڭ مال - مۈلكىگە، ھەتتا ئۇلارنىڭ جان - ئىمانىغا قاتتىق زۇلۇم سېلىشقا باشلىدى ... پۇقرالارنىڭ ئەھۋالى خاراب ۋە ۋەيرانچىلىققا يۈزلەندى. ھەتتا ئۇلار ئۆي - ماكانلىرىدا ئارام ئالالماي ۋە تۇرالماي جاڭگال، جەزىرىلەرگە قېچىپ كېتىپ، كۈن ئۆتكۈزىدىغان دەرىجىگە يەتتى. كېچىلىرى ئۆيلىرىگە مەخپىي كېلىپ، تاپقانلىرىنى غىزا - تاماق قىلىپ يەپ، قازان - تاۋاقلىرىنى ساقلىماي، بۇلاق ۋە چوڭقۇر يەرلەرگە تاشلاپ، كىشىگە ئەسلا كۆرۈنمەي، جېنىنى ساقلايدىغان بولدى. يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىدىن تاقەتلىرى تاق بولۇپ، چىداشقا ھېچ دەرمانلىرى قالمىدى ... ئەنجان تەرەپتىن خوجىلار كەلسە، ئاق تاغلىقلارنىڭ جاھان ئاپتىپى چىققاندەك بولۇپ خۇشال - خۇرام بولۇپ كېتەتتى. قارا تاغلىقلار بولسا، بېيجىڭدىكى خوجىلارغا نەزىر - ھەدىيە ئەۋەتىپ مەدەت تىلەيدىغانىدى ...»

— («تارىخىي ھەممىدىيە» 142 — 143- بەت)

يۇقىرىدا تەرىپلىرى تەكتىلەنگەن خوجا - ئىشان «خان»، «پادىشاھ»لار قۇرغان، پەيدا قىلىشقان ئاتالمىش «خانلىق»، «پادىشاھلىق»لارنى بولسا، ئەمەلىيەتتە سىياسىي جاھالەت ئىستىبداتچىلىقى تازا راۋاج تاپقان، كۈچەيگەن، قوش خوجايىنلىق «خان» خوجام، «پادىشاھ خوجام»لارنىڭ ھۆكۈمرانلىق خورىكى تازا ئۆسۈپ كەتكەن، دۇنيا - دەپىنلىرى نىسابىدىن ئېشىپ كەتكەن، «شۆھرەتلىرى» دۇنياغا يېيىلغان — خۇددى ھۆرمەتلىك ئەدىب - ۋەقەشۇناس مامۇت ئىسلام ئۆزىنىڭ «بەلەن» گەپلىرىدە تەكىتلىگىنىدەك «دەۋزىخىلەر خانلىقى»، «چايان قىسماق»، «قارا ھاكىمىيەت»، «قالماق ھاكىمىيەت»... لەر — («خان»، «پادىشاھ»لىقلار — ئا)قاتارىدىن ئاتاش، كۆزدىتىش توغرا كېلىدۇ. «خان»، «پادىشاھ»لار ۋە ئۇلارنىڭ قول - قاناتلىرى چەكسىز ئىمتىياز، ھوقۇق ئىگىلىگەن، مۇسۇلمانلار نازارەتلىرىگە ئۇچرىمايدىغان، مۇتلەق توغرا بولۇش تۇيغۇسى، ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرۇش تۇيغۇسى، خالىغانىنى قىلىش تۇيغۇسى، ئۆزلىرىنى پەۋقۇلئاددە يوغان تۇتۇش تۇيغۇسى ... دىكى ھارامخور كىشىلەر ئۇيۇشمىسى ھېسابلىنىدىغان بۇنداق «ھاكىمىيەت»لەر بىزنىڭ تەقدىرىمىزنىڭ تارىختىكى نەس ئىسكەنجىلىرىدۇر. ئەمەلدار

بولۇپ بايلىق توپلاش، دۇئا بىلەن «خان» بولۇش، جاھان سوراش، قولغا كەلگىنىنى ھالال بىلىش، ھوقۇقتىن پايدىلىنىش، بىر - بىرىگە پايدا يەتكۈزۈش، بىر - بىرىدىن نەپ ئېلىپ ھوقۇقنى بايلىققا ئۆز گەرتىش ۋە ھوقۇق بىلەن بايلىقنى بىر بىلىش ... كە زوقمەن بولۇپ كەتكەن ئالامان «ئۇلۇغ» دەخلىسىز «پىر»زادىلار قۇراشتۇرغان بۇنداق «ھاكىمىيەت»لەرنى بىز تارىخىمىزدىكى «مىللىي ھاكىمىيەت»لەر تۈركۈمىدىن زادىلا ئېتىراپ قىلالمايمىز، قالماق، مانجۇ ئىستىبداتلىرى پەيدا قىلغان «قورچاق» — سىياتقۇن «ھاكىمىيەت»لەر قاتارىدىن تونۇيمىز.

* * * «تەنەپپۇسلۇق سوۋغىلار»دىن * * *

بىر ئادالەتسىز پادىشاھ تەقۋادار كىشىدىن سورىدى: خۇداغا قايسى ئىبادەتنى قىلغان ياخشى؟

تەقۋادار جاۋاب بەردى: ساڭا چۈشكىچە ئۇخلاش ھەممە ئىبادەتتىن ياخشى. چۈنكى شۇ ئىشچانلىقڭ خەلق سېنىڭ ئازابىڭدىن قۇتۇلۇپ قالىدۇ.

... ھوججاج (كىشى ئىسمى — ئا) ئۇنى قېشىغا چاقىرتىپ دېدى: ماڭا ياخشى بىر دۇئا قىلىپ قويساڭچۇ!

دەرۋىش دېدى: خۇدا ئۇنىڭ جېنىنى ئالغىن.

ھوججاج چۆچۈپ سورىدى: خۇدا ھەققى بۇ قانداق دۇئا؟

دەرۋىش دېدى: بۇ سەن ئۈچۈن ۋە بارلىق مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ياخشى دۇئا.

ئەي زالىم يېتەر خەلققە ئازاردىڭ،
قاچانغىچە قاينار بۇ بازاردىڭ.
سەلتەنەت سۈرمەك نە كېرەك ساڭا،
خەلقنى ئەزگەندىن ئۆلگىنىڭ ئەلا.

— شەيخ سەئدى

* * *

ئالۋاستىلار ھەمىشە ئىنسانلارنى يورۇقلۇقنىڭ پەرىشتىلىرى قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ ئېزىقتۇرىدۇ.

— شېكىسپىر

ب. تارىخىمىزدىكى پاي - پەتەك خوجىلار توغرىسىدا

ناۋادا ھاياتنى خارلىنىش ۋە ھاقارەتلىنىش بەدىلىگە تېگىشىشكە توغرا كەلسە، ئۇ ھالدا ئۆلۈش بۇ ئىشلارنى قىلىشتىن كۆپ پاك، كۆپ يۈكسەكتۇر.

— ۋ. ئا. سۇخوملىنىسكى

ئىنسان ئۈچۈن تاج كىيمەك شەرت ئەمەس، لېكىن نومۇس، ۋىجدان ئىگىسى بولۇش شەرت.

— ناۋائى

خوجا - ئىشانلار پەيدا قىلغان يۇقىرىقىدەك سىياسىي «ھاكىمىيەت»لەر (مىراسخور گېزەندىلەر تەپكە «ھاكىمىيەت»لىرى) نىڭ كېيىنكى باسقۇچلۇق جەريانلىرىنى — ئومۇمەن مىلادى 1760- يىللاردىن يەنى خوجا - ئىشانلار «خان»، «پادىشاھ»لىقلىرى تۈگەشكەن، جەمئىيەت ۋەزىيىتى، جەمئىيەتنىڭ ھاكىمىيەت تەقدىرى تۈپتىن ئالماشقان ياكى يەكۈنلەنگەن 2- باسقۇچلۇق تارىخىي زامانلار قاتارىدىن خاراكتېرلەش توغرا كېلىدۇ. بۇ: 1) خەلق قىسمىتى پەۋقۇلئاددە بېقىندىلىق، قوش قاتلاملىق زۇلۇم، ئېزىلىش، يەنىمۇ ئىجتىمائىيلاشقان جاھالەت زوراۋانلىقى، قاششاقلىق، نادانلىق، قالاقلىق ئىچىدە قالغان؛ 2) يۇرتىمىزنىڭ قىسمىتى مۇنقەرزلىككە يۈزلەنگەن، جاھالەت تۇمانلىرى «ئوردا»، «خانىقا»، «مېھراب»، «ھۇجرا»لاردىن، «ئۇلۇغ سەئىد»لەرنىڭ تۇرالغۇ جاي، «خاسىيەتلىك» «تالاۋەت» خانىلىرىدىن چىقىپ جەمئىيەتنى ئومۇمىي جەمئىيەت «ئوزۇقى»، «جەمئىيەت ئاب ھاۋاسى» سۈپىتىدە يامراپ قاپلىغان؛ 3) ئىلگىرىكى «پاشا خوجام»، «خان خوجام»لارنىڭ ئورنى مانجۇ «خان»، «پادىشاھ»لار ئوردىلىرىنىڭ ئىككىنچى، ئۈچىنچىدىن تۆۋەن پەلەمپەيلىرى بولۇپ بېرىدىغان «ۋاڭخوجام»، «ۋاڭ بېگىم»...لەر

يەنى ئەمەلدار مانجۇ تائىپىلىرىچە كىيىنگەن، ئىسكەت - سالاپەت تۈزگەن، مانجۇلار ھاكىمىيەتلىرىنىڭ ئىمتىياز، ھوقۇق بەلگىلىرىنى تەۋرۈك تۇمار ھېسابىدىن بويۇنلىرىغا تاقاشقان، مۇسۇلمان گەۋدىسى بىلەن مانجۇچە ياشاش ... ئىزىغا چۈشكەن — (زامانغا باقىقان يالالىما سوپى - ئىشانلارنىڭ ئىختىيارىغا چۈشكەن) زامانىدۇر. دېمەك، ئۇ زامان — ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ «تەقۋادار»لىقى — (مۇسۇلمانچە «ئىنتىل»، مۇسۇلمانچە «تۇرمۇش»، مۇسۇلمانچە «ئىبلىتىجا - تەكەللۇپ، تەزىم» يوسۇنلىرى)نى ئەمەلدار مانجۇ تائىپىلەرگە خاس مىجەز، ھالەت، كەيپىيات، خۇشامەتلەر بىلەن ئىپادىلەشكە كۆچكەن، زالىم مانجۇ تائىپىلەر ئالدىلىرىدا بىچارىلىق، قۇللۇق ئىما - ئىشارەت، لەۋزى - تەلەپپۇزلىرى بىلەن خۇددى قارماققا ئوخشاپ ئېگىلىپ، قول تىرەپ تىزلىنىپ، قاپاقتا قاراپ ئۆڭ - چىراي ئېچىلىپ، نىجىس تاپانغا باش قويۇپ ئەمىرگە دەل، ئىشارەتكە باپ تۇرۇشنى «خىزمەت» قىلىشقان، مۇسۇلمانغا جاللات، مانجۇلارغا قۇللۇق قىلىشنى كەسپىي بەردىكەت بىلىشىدىغان پاي - پەتەك «ۋاڭ خوجام»، «ۋاڭ بېگىم»لەرنىڭ بىزنىڭ تارىخىمىزدىكى تۈنجى تۈركۈملىرى پەيدا بولغان زامانلاردۇر. تارىخىمىزدا ئۆتكەن بارلىق «ۋاڭ»، «گۇڭ»، «بەيسى»، «تەيجى» — «جۇڭگرا ئوتتۇغاتلىق ئۇلۇغلار»نىڭ ھەممىسىلا بىزگە «ئۇلۇغ دىندار» خوجا - ئىشانلىرىمىزنىڭ نەسەبلىرىدىن ئاپىرىدە بولغان دېيىشىمىزنىڭ تارىخىي سەۋەبىمۇ ئەنە شۇ يەردە.

* * * «تەنەپپۇسلۇق سوۋغىلار»دىن * * *

«سەن نېمە سەۋەبتىن شىرغا يېقىنلىشىشنى ئىختىيار قىلدىڭ؟ ئۇ جاۋاب بەردى: شۇ سەۋەبتىنكى، ئۇنىڭ ئوۋلىغان نەرسىلىرىنىڭ ئاشقان - تاشقىنىنى يەيمەن. ئۇنىڭ ھەيۋەتلىك پاناھىسىدا دۈشمەنلىرىمنىڭ زىيانكەشلىكىدىن ساقلىنىپ تىرىكچىلىك قىلىمەن.

كىشىلەر يەنە سوراشتى: سەن ئۇنىڭ ھىمايىسى ئاستىغا كىردۈڭلەپ، نېمەتلىرىگە شۈكرى ئېيتىشنى ئېتىراپ قىلدىكەنسەنۇ، نېمىشقا ئۇنىڭ قېشىغا يېقىن بارالمايسەن؟ ئۇ سېنى يېقىن كىشىلىرىنىڭ قاتارىغا كىرگۈزۈپ، سادىق قۇللىرىدىن ھېسابلىماسمىدى؟

قارا قۇلاق دېدى: ئۇنىڭ قەھرى غەزىپىدىنمۇ ئەمىن ئەمەسمەن ...»

«... پەسكەش، ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان، رەزىل ۋە تۈزكور ئادەم شۇكى: ئەھۋالدا ئازغىنا ئۆزگىرىش بولغاندا پۈرۈنقى خوجايىنىدىن يۈز ئۆرۈپ، ئۇزۇن يىللىق نېمەتلىرىنىڭ ھەققىنى ئۇنتۇپ قالىدۇ ...»

— «گۈلىستان»دىن

2. «دۇئا»غا چۈشكەن تەقدىر

ئا. مۇسۇلمانچىلىقىمىزدىكى دۇئا ئوقۇمى توغرىسىدا①

مېنىڭچە، بىز ئەزەلدىن ئىسلام دىنىدىكى سۈننىي مەزھىبىنىڭ (بۇ مەزھەب — «ھەنەفىيە» ياكى «ھەنىپە»، «شافىيە»، «مالىكىيە» ۋە «خانبەرىيە» ياكى «ھەنبەلىيە» تارماقلىرى بىلەن تەركىبلەنگەندۇ — ئا) ئىمامى ئەزەم ئەبۇ ھەنىپەنىڭ ئەنئەنىچىلەر مەزھىبىگە يەنى «ھەنىپىيە» مەزھىبىگە ئېتىقاد قىلىپ ۋە شۇ مەزھەبنىڭ دىنىي پىرىنسىپ، قائىدە، يوسۇن، مۇراسىم، ئادەت ... لىرى بويىچە مۇسۇلمانچىلىق قىلىپ كەلگەن ۋە كەلمەكتىمىز. بۇ مەزھەبنىڭ ئاساسىي پىرىنسىپلىرى نېمە؟

① مەن بۇ يەردە ئۆز چۈشەنچەمدىكى ئىسلامىيەت بويىچە توختىلىمەن، ئەلۋەتتە — ئا.

1) قۇرئان كەرىمگە، قۇرئان كەرىم ھەدىسگە، ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ پۈتۈن ھەرىكەتلىرىگە ئىشىنىش ۋە ئۇنى بىجا كەلتۈرۈش؛ 2) ئىسلام دىنىنىڭ پۈتۈن تۈزۈملىرىگە، نىزاملىرىغا تولۇق ئىشەنچ بىلەن بويسۇنۇش؛ 3) ئىماننى تىلى ۋە دىلى بىلەن ئىقرار قىلىش؛ 4) ئىشەنگىنىنى ھەر قانداق پايدا - زىيانغا قارىماي تەڭرىنىڭ ئەمرى بويىچە (ئاللاھنىڭ كالامىدا كۆرسىتىلگىنى بويىچە) بىجا كەلتۈرۈش؛ 5) شەرىئەتكە ۋە مۇسۇلمانلار ئوتتۇرىسىدا مۇناسىۋەت قۇرۇش توغرىسىدىكى قارارلارغا تولۇق رىئايە قىلىش؛ 6) ئىسلام دىنىنىڭ خۇداغا، پەيغەمبەرگە، ئاخىرەتكە، قىيامەت كۈنىگە، مەلەكلەر — (مالائىكلەر)گە، ئاللاھ تەرىپىدىن چۈشۈرۈلگەن كىتابلار — (تەۋرات، زەبۇر، ئىنجىل، قۇرئان)غا ۋە بۇ كىتابلارنىڭ ھەق ئىكەنلىكىگە ئىشىنىش، ئەمما قۇرئاندىن ئاۋۋال چۈشۈرۈلگەن ئۈچ كىتابتا نۇرغۇن ئۆزگىرىشلەر بولۇپ، ئەسلى نۇسخىلىرى يوقاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن قۇرئان ھەممىنىڭ يىغىندىسى، ئەڭ مۇكەممىلى سۈپىتىدە چۈشۈرۈلگەن دەپ قاراش؛ 7) مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى باشقا پەيغەمبەرلەرگە قارىغاندا ئەڭ مۇكەممەل، ئەڭ ئۈستۈن ۋە خاتىمىسى ئىكەنلىكىگە ئىشىنىشتىن ئىبارەتتۇر. بۇ خىل پرىنسىپلارنىڭ مۇسۇلمانلار دىنىي تۇرمۇشى ۋە دىنىي مەجبۇرىيەتلىرىدە ئەمەلىي جارى بولۇش - ئىپادىلىنىش مىزان - ئۆلچىمى — «شەرىئەت» — (دىنىي قائىدە)تۇر. شەرىئەت بويىچە مۇسۇلمانلار ئومۇمەن ئىمان ئېيتىش، ناماز ئوقۇش، روزا تۇتۇش، ھەج قىلىش، ئۆشرە - زاكات بېرىش قاتارلىق «بەش پەرز» — (دىنىي تەلىمات بويىچە ئاللاھ بۇيرۇغان زۆرۈرىيەت «پەرز» دېيىلىدۇ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام قىلغان ئىشلار «سۈننەت» دېيىلىدۇ، ئەلۋەتتە — ئا)نى ئادا قىلىش — مۇسۇلمانچىلىقنىڭ يۇقىرىقى ئۆلچەملىرىنى ئادا قىلغانلىق بولىدۇ. «شەرىئەت» پرىنسىپلىرىدا يەنە: مۇسۇلمان شەخسنىڭ سالامەتلىكى، مالىيە ئەھۋالى، ئەتراپ مۇھىتىنىڭ سىياسىي خاراكتېرى ... مۇ نەزەردە تۇتۇلغان. مەسىلەن، پۇلى يوق ياكى باشقا سەۋەبلەر بىلەن قۇربانلىق قىلالمىغانلار، ھەج قىلالمىغانلار، سالامەتلىك ۋە باشقا ھادىسىلەر بىلەن ناماز ئوقۇيالمىغان، روزا تۇتالمىغانلار ... (ئۇرۇش، ئاپەت ... مەزگىللىرىدە ناماز ئوقۇلمايدۇ. روزا تۇتۇلمايدۇ، زاكات بېرىلمەيدۇ، ھەجگە بېرىلمايدۇ، ئەلۋەتتە — ئا) بەش ۋاق ناماز ئوقۇش بىلەنلا كۇپايىلىنىش — ئوخشاشلا مۇسۇلمانچىلىق شەرتىنى ئادا قىلغانلىق بولىدىغانلىقى قەيت قىلىنغان. دېمەك، ئىسلامدىكى تۈپ ئەقىدىنى — ئاللاھقا ئېتىقاد قىلىش، پەرىشتىلەرگە ئېتىقاد قىلىش، قۇرئانغا ئېتىقاد قىلىش، ئاللاھنىڭ ئەلچىسى خاس مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئېتىقاد قىلىش، ناماز ئوقۇش، روزا تۇتۇش، ئۆمۈر بويى پاك دىل بولۇپ، جەمئىيەتكە ۋە ئىنتايىن كۆپ ساندىكى مۇسۇلمان بەندىلەرگە پايدىلىق ئىشلارنى قىلىش، مۇسۇلمان ئاممىسى ئۈچۈن، خۇدالىق ئۈچۈن سەممىي، پاك مۇئامىلىدە بولۇش ۋە ئىشلەش دېگەن مەزمۇنغا يەكۈنلەش مۇمكىندۇر.

ئىسلامنىڭ تۈپ ئۇقۇم، پرىنسىپلىرى ئەنە شۇنداق ئىكەن، ئۇنداقتا ئىسلامغا سادىق ھەر بىر ھەقىقىي مۇسۇلمان ئۆزلىرىنىڭ دىنىي ئېتىقادلىرىدىكى دىنىي ئىرىم — (دىنىي روھىي رەسمىيەت، دىنىي تىلەك ...) ۋە دىنىي ئىبادەت شەكىللىرى ھېسابلىنىدىغان دۇئانى يۇقىرىقى ئۇقۇملار دائىرىسىدىن ئىستېمال قىلىشلىرى ۋە شۇ مەنىدىن قوبۇل قىلىشلىرى (ئادا قىلىشلىرى) شەرتتۇر.

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

دېمەك، مۇسۇلمان دۇئاسى خۇددى «مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمىھالى» دېگەن ئەسەرنىڭ 334- بېتىدە تەكىتلەنگەندەك: «... مۇسۇلمان كىشىنىڭ بىراۋغا بولغان مۇھەببىتى پاكى نەپرىتى — (دۇئا نىشانى — ئا) ئۆز مەقسىتى ئۈچۈن ئەمەس، ئاللاھ ئۈچۈنلا بولۇشى لازىملىقىنى ئۆگىنىش كېرەك ...» دېگەن مەركىزىي ئۇقۇم دائىرىسىدىلا ئادا قىلىنىشى بەرھەق ئورۇنلۇقتۇر. بۇنى ھەقىقىي دۇئا دېيىشكە بولىدۇ.

قۇرئان ۋە قۇرئان ھەدىسىنىڭ روھىدا خۇدا يولىدا ئىزدەپ يۈرۈپ— (زاكات، سەدىقە، پىتىر ھېسابىدا) دۇئا قىلدۇرۇش — دۇئا ئېلىش ھالال، ئىزلىنىپ دۇئا قىلىپ قېپىنىش —(دۇئاغا زورلاپ كىشىلەردىن مەنپەئەتلىنىش) ھارام ئىكەنلىكى قەيت قىلىنغان ھەم «قۇرئان كەرىم» 8- سۈرە ئەنفال 41- ئايەتتە: «... دۇئادا ئالغان ئولجا — (نەرسە)نىڭ نېمە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۇنىڭ بەشتىن بىر قىسمىنى ئاللاھقا— (ئەمەلىيەتتە جەمئىيەت ئىشلىرىغا — ئا)، قالغىنىنى ئاللاھنىڭ ئەلچىلىرىگە، تۇغقانلارغا، يېتىم - يېسىرلەرگە، نامرات بىچارىلەرگە، مۇساپىر يولۇچىلارغا ئاتىشى كېرەك ...» دەپ تەكىتلەنگەن.

يۇقىرىقى دىنىي پرىنسىپلار بىلەن دىنىي زورلۇق دېيەتلەردىن مۇقەررەر ھالدا شۇنى ھېس قىلىمىزكى؛ ھەر قانداق دۇئاكوي — ھەقىقىي دىندار — ئەڭ ئەخلاقلىق، مۆمىن، ئىسلام ئىلمىگە سادىق، دىيانەتكارلىقى مۇسۇلمانلارغا تەسىر ۋە تۇغرا ئىما - ئىشارەت كۆرسىتىپ تۇرالايدىغان، دىندارلىقى قۇسۇرسىز، مەۋقەسى سۇسلاشمايدىغان، خۇدا يولىدا چۈشكىنىنى يەنىلا خاس خۇدا يولىغىلا خالىس سەرپ قىلىدىغان، ھەقىقەتەن نامرات، شەخسىيەتسىز، ئالىيجاناب، پەس ھەۋەس قىلىقلاردىن تولىمۇ خالىي دىندارلاردىن بولۇشى شەرتتۇر. قۇرئان ھەدىسىنىڭ روھىدا يەنە: پاسىق، جاھىل، نادان، بىلىمسىز، قىلىقى سەت، ھىلىگەر، ئاز بىر نېمىنى دەپ كۆپكەز ديان سالىدىغان، شەخسىي مەنپەئەت تاماگەرلىكى ئۈستۈن، سۇخەنچى، ئېتىقادى سۇس، ئالدامچىلىقنى كەسىپ قىلىۋالغان، سۇيىقەستچى، تىرىكتاپ، ئۇششۇقلۇقىدا كۆنگەن، مۇسۇلمانچىلىق غورۇرىنى يوقاتقان ھەر قانداق نائەھلى مۇسۇلماندىن دۇئا ئېلىش، ساۋابلىق كۈتۈش ئاللاھنىڭ ئالدىدا كەچۈرگۈسىز گۇناھ ھېسابلىنىدىغانلىقىمۇ تەكىتلەنگەن.

بىز مانا شۇ خىل دىنىي چۈشەنچىمىز ۋە دىنىي ئادەت، يولىمىز بويىچە، تارىختا خوجا - ئىشان، «پىر»، «سەئىد»لەر بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزنى پايمال قىلىپ (مەلىكە قىلىپ، شۇغۇللىنىدۇرۇپ) كەلگەن «دۇئا»لارنى ھەقىقىي دىنىي دۇئالار ئۇقۇمىدىن دەپ ئېتىراپ قىلالمايمىز، رەت قىلىمىز. چۈنكى ئۇلار ئىسلامدىكى دۇئا ئۇقۇمى— (دۇئا)نى ئۆزلىرىنىڭ مەنپەئەتىپىش، كىشىلەرنىڭ قان - تەرىنى شوراپ قېپىنىش، ئىشلىمەي چىشلەش، مۇسۇلمانلارنى شوم غەرەزلىرى ئۈچۈن ياۋاش، مۆمىن، بويسۇنغۇچى قۇللارغا ئايلاندۇرۇش، ئاخىرى «دۇئا»لىرى ئارقىلىق خەلقىمىزنى، مىللىتىمىزنى مىللىي خورلۇق، مىللىي چۈشكۈنلۈك ھەتتا مىللىي يوقىلىشقا ئىتتىرىشتەك قەبىھ ۋە ئىنتايىن رەزىل مەقسەتلىرى ئۈچۈن ئىشلىتىپ، قوللىنىپ كەلگەن. ئۇنىڭ تەسىرى تېخىچە ئۆزۈلگىنى يوق، ئەلۋەتتە.

«شەرىئەت ئىگىسى»، «دەرۋىش» دەپ ئاتىغانلارنىڭ جاۋانمەردلىكى —(ئىجابىي خاسىيەت ئالاھىدىلىكى — ئا) ئوغرىلاردىن. سىپاھلاردىن ۋە بازارچىلاردىن ئارتۇق بولۇشى كېرەك. چۈنكى ئۇلارنىڭ تەكرىدىن ئالغان نېمۇسى «تەن» ۋە «جان»دۇر. ئۇلارنىڭ جاۋانمەردلىكى شۇ بولۇشى كېرەككى،

ئۆزىنى «زاھىد» — (تەگرىدىن باشقا دۇنياراھەت- لەززەتلىرىدىن كەچكەن) دەپ سۆزلىشىگە مۇۋاپىق بولۇپ، ھاياتىنى ئۆزگىچىگە لايىق ئۆتكۈزسۇن. رىيا — (كىشىلەرنى ئالداش)دىن يىراق بولسۇن. كىشىلەر بىلەن جەڭ - جېدەل قىلىشمىسۇن. كىشىلەرگە ئۆز نەپسىنى دەپ ھەر خىل بولمىغۇر پەتىۋالارنى ئۆگەتمىسۇن، كىشىلەرگە زىيانلىق پەتىۋالارنى ئۆگىتىش خەلققە ياۋۇزلۇق — (يامانلىق قىلغانلىق) بولىدۇ. ھىيلىگەرلىك بىلەن يالغان قەسەم قىلمىسۇن. دىن مەسىلىلىرىنى توغرا، ھەقىقىي بىلىپ خەلققە تاماسىز ئۆگەتسۇن، ئەمما دۇنياغا ساتمىسۇن. پاسىقنى پىسىق سەۋەبى بىلەن مالامەت قىلمىسۇن. مەيلى گۇناھى بار، گۇناھى يوق بولسۇن بىر كىشىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىگە پەتىۋا - ھۆكۈم چىقارمىسۇن. چۈنكى چىقىرىلغان پەتىۋا - ھۆكۈملەرنى تۈزىتىشكە بولىدۇ، ئەمما ئۆلۈمنى تۈزەتكىلى بولمايدۇ. ئۆز مەزھىبى — (كۆز قارىشى)نى قوللاپ كۈچەيتىش ئۈچۈن باشقا مەزھەب ئەھلىنى «كاپىر» دېمەسلىكى لازىم. چۈنكى «كاپىر» دېمەك، سەن ئىسلام دىنىدا ئەمەس، دېگەنلىكتۇر. قۇرئان كەرىمدە پاكى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسلىرىدە: مەزھىبى باشقا بولغانلارنىڭ دىنى باشقا — (ئىسلام دىنىدا ئەمەس) دېگەن ھۆججەت يوق ... رەھمىتى ئىلاھىيە ھەققىدە ئۆزى بىلمىگەن بىر ئىلىمنى ئاڭلىسا ئۆزى بىلمەي تۇرۇپ ئىنكار قىلمىسۇن. خەلقنى تەگرى رەھمىتىدىن نائۈمىد (ئۈمىدسىز) قىلماسلىق لازىم ... بۇ بايان قىلىنغان سۈپەتلەر — ۋەز سۆزلىگۈچىلەر — ئۆزىنى ئىشان، ھەزرەت دەپ يۈرگەنلەرنىڭ جاۋانمەردلىكىدۇر. ئۇلار ... بۇ ھەقتىكى ئەمەللەرگە ئەمەل قىلسا، خۇدانىڭ ۋە ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ رازىلىقىغا ئىگە بولالايدۇ ...»

— («قابۇسنامە» 133 — 134- بەتلەر)

ب . دەستەك دۇئالار توغرىسىدا

مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي ھەم مۇسۇلمانچىلىق تۇرمۇشلىرىدا ئەزەلدىن «سۈننەت» پاكىي مۇقىم، تەركىسىز دىنىي رەسمىيەت (ئادەت) شەكلىدە ئادا بولۇپ قائىدىلەشكەن دۇئا — (دۇلۇغ تەگرىنىڭ، ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋە «قۇرئان كەرىم»مىزنىڭ روھىدا بېشارەت قىلىنغان — «سۈننەت» — دۇئا — ئەلۋەتتە — ئا)نى ھەر قانداق چاغدا، ھەر قانداق ئىشتا ۋە ھەر قانداق ۋاقىتتا ئاللاھ ئۈچۈن ئەمەس، ئۆز شەخسىي نەپسانىيىتى، غەرەز - مۇددىئالىرى ئۈچۈن دەسمايە دەستەك — دۇئا قىلىپ پايدىلانغۇچى مۇسۇلمان — ھەقىقەتەن ئاللاھتائالانى، قۇرئاننى، ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى سۆيگۈچى — يولىنى تۇتقۇچى بارلىق ئەھلى مۇسۇلماننىڭ ھەقىقىي دىنىي دۈشمەنلىرى جۈملىسىگە كىرىپ كېتىدۇ.

تارىختا بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز ئارىسىغا «دۇئا» بىلەن پەيدا بولۇپ، «دۇئا» بىلەن كۆتۈرۈلۈپ، «دۇئا» بىلەن «خان»لىق، «پادىشاھ»لىق، «خوجا»لىق، «پىر»لىق قىلىشىپ، ئىش تەۋرىتىپ ئۆتكەن سىياسىي «دىن»دار — خوجا — ئىشان «ئۇلۇغ»لار — ئەنە شۇنداق دىنىي دۈشمەنلەر جۈملىسىگە مەنسۇپ كىشىلەردۇر. چۈنكى ئۇلار بىزدە ئىسلامىيەتنىڭ تەۋرۈك دىنىي ئىما - قائىدىلىرىنىڭ مۇقىم شەكلى بېشارەتلىرىدىن بولغان ئىمانىي دۇئا - تالاۋەت — (ئىمانى تىلەك، خاتىمىلەر)نى خالىغان چاغدا، خالىغان مەقسەتتە، خالىغان كىشىگە، خالىغان جايدا ئۆزلىرىنىڭ شەخسىي غەرەز - مۇددىئالىرى ھېسابىغا پايدىلىنىۋېرىدىغان دەسمايە دەستەك ھېسابىدا پايدىلىنىپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز تارىختا ئۇلاردىن ھېچقانداق دىنىي ئاسايىشلىق، دىنىي خاسىيەت ۋە ھېچقانداق ھەقىقىي مۇسۇلمان روھىي سېزىمىنى ئەمەس، بەلكى پۈتۈنلەي «دىنىي» بەدبەختلىك، «دىنىي» تەپرىقىچىلىك، «دىنىي» ۋەيرانچىلىق، «دىنىي» قۇللۇق، «دىنىي» جىنايەت ۋە «دىنىي» نەسلىك ... سېزىم، ھالەت، قىلمىشلىرىنى قوبۇل قىلىشقاندۇر. ئۇنداق ئىكەن، ئۇلارنى تارىختا «دۇئا» بىلەن نان، «دۇئا» بىلەن جان، «دۇئا» بىلەن ئىمان، «دۇئا» بىلەن يۇرت، «دۇئا» بىلەن تەخت، «دۇئا» بىلەن ۋەج، «دۇئا» بىلەن

www.uyghurkitap.com

ئابروي تاپقان بەدنىيەت «دۇئا»كوي مۇسۇلمان، كاززاپ مۇسۇلمان دېيىش ھەرگىز مۇبالىغە بولمايدۇ، تەخسىرەت ھېسابلانمايدۇ. بولۇپمۇ 17- ئەسىردە ياشىغان ئاپپاق خوجىدىن تاكى كېيىنكى چاغلارغىچە خوجامىلىق قىلىشقان «خان خوجام»، «پادىشاھ خوجام»، «ئەۋلىيا خوجام»، «ۋاڭ خوجام»، «سەئىد خوجام»، «پىر خوجام» ... لارنىڭ ھەممىسى ۋە ياكى ئۇلارنى مەركەز قىلغان سوپى، روھانىلار ئەنە شۇ خىل «دۇئا»كويلارنىڭ «پىرى»، ئەڭ كۆرۈنەرلىك «داھىي»لىرىدۇر.

ئۇلارنىڭ «دۇئا»، «تالاۋەت» ۋە «دىنىي» مەۋقەلىرىنىڭ ئەسلى «قۇرئان كەرىم» ئەقىدىۋىلىكىگە زىت تەرەپلىرىنى تۆۋەندىكى نۇقتىلار بويىچە مۇنداق كۆرسىتىشكە توغرا كېلىدۇ:

1- دىنىي نەزەرىيە جەھەتتە ئۇلار قانداقتۇ: ئاللاھنى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى، «قۇرئان كەرىم» ۋە «قۇرئان كەرىم» ھەدىسىنى ئۆز ئېتىقادلىرىنىڭ نوقۇل، شۈبھىسىز، بىردىنبىر، يەككە - يېگانە مەنبەسى قىلىشنىڭ ئورنىغا ئۆزلىرىنىڭ «پىر»لىق شەخسىي ئورۇنۇشلىرىنىڭ غەرەز مەنبەلىرىنى «ئىختىرا» قىلىشقان، دەسسىتىشكەن. ئۇلارنىڭ: «... ھەزرىتى سەئىددىل ئەزەم خوجىلىرىمىز ئاللاھنىڭ ئەمرى بىلەن مۆمىن بەندىلەرگە ‹پىرى نىجادكار›بولۇش ئۈچۈن كەلگەن ئەۋلىيالاردۇر ...»، «خوجام دەرگاھىغا كېلىپ دۇئا ئېلىپ مۇرىت بولغۇچىلارنىڭ ھەر قانچە ئېغىر گۇناھلىرى بولسىمۇ گۇناھلىرىدىن ساقىت بولىدۇ ... ئۇلار پەيغەمبەر بىلەن ئوخشاشتۇر ... بىر كىشى ئاللاھقا، پەيغەمبەرگە ئىمان ئېيتىپ دىنىنىڭ پۈتۈن ئەركانلىرىنى ئورۇندىغان تەقدىردىمۇ، ئەگەر پىر - ئەۋلىيالاردىن دۇئا ئېلىپ قول بەرمەيدىكەن، ئىشەنمەيدىكەن، گۇناھكار بولىدۇ. قىلغان ئىبادەتلىرى قوبۇل بولمايدۇ ...» («تەزكىرەيى پىر - ياران» ئۇلانما 11-، 12- ۋاراقلار)، «ئاپپاق خوجا خۇدانىڭ ئاشىقى» — «يەككە - يېگانە مەشۇقى» (ئاپپاق خوجا گۈمبىزىدىكى پارسچە خەتنىڭ ئۇيغۇرچە مەزمۇنى — ئا)، «... ئۇلۇغ پىردانىيال ۋەلىگە، خوجا ئىسھاقى ۋەلىيۇللانىڭ نەسەبلىرىگە قول بەرمەي، ئۇلاردىن دۇئا ئالماي ئۆلگەن ھەر قانداق ئەھلى ئۇممەت دوزىخىدۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ نەسلى ۋەكىلى بولغان بۇ زاتلاردىن دۇئا ئېلىپ بەيئەت قىلمىغان ھەر قانداق كىشىنىڭ ئىككىلا ئالەملىكى قارادۇر... پىرلەر مۇسۇلمان ئۇممەتلەرنى جەننەت، دوزاختا ئايرىغۇچىلاردۇر. پىرلەرلا ‹كەلىمە ھۇللا›يەنى ئاللاھ بىلەن سۆزلەشكۈچىلەردۇر»... «پىرلەر ئاللاھنىڭ تىلى، كۆزى ۋە جامالىدۇر ...» («تەربىيەتنامە»دىن)، «پىرلەردىن قارغىش ئالغان، پىرىنى ئۇنتۇغان، پىرسىز يۈرگەنلەر بەرھەق دوزاختا مەھكۇمدۇر» («ئۇلۇغلارنىڭ نەپەس مۇبارەكلىرى»دىن) دېگەندەك «تەلىمات»لىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقان.

2- دىنىي مەنبە جەھەتتە ئۇلار قانداقتۇ: «قۇرئان كەرىم» ئايەتلىرىنى ئۆز مۇددىئا - نىيەتلىرىگە توغرىلاپ، بويسۇندۇرۇپ شەرھلەپ، «قۇرئان كەرىم»نىڭ ئەسلى مەنا پاكلىقىنى بۇلغىغان، مەزمۇنىغا قۇسۇر سىڭدۈرگەن. مەسىلەن، «قۇرئان كەرىم»دىكى «سۈرە نىسا» 59- ئايەتنىڭ بىر قىسمى: «ئاللاھقا، پەيغەمبەرگە ۋە سىلەر — (ۋارىسلىق قىلىشقا ھەقلىق بولغانلار — ئا)دىن بولغان ئىش ئۈستىدىكىلەرگە ...» دېگەن كەلىمىدىكى—(«قۇرئان كەرىم» 78- بەت)، «سۈرە — رەئد» 7- ئايەتنىڭ بىر قىسمى: «سەن پەقەت ئاگاھلاندۇرغۇچىسەن، ھەر قەۋمنىڭ بىر يېتەكچىسى بولىدۇ...» دېگەن كەلىمىدىكى—(«قۇرئان كەرىم» 250- بەت) ۋە «سۈرە - ئەنبىيا» 105- ئايەتنىڭ بىر قىسمى: «زېمىنغا ئەلۋەتتە مېنىڭ ياخشى بەندىلىرىم ۋارىسلىق

قىلىمىز ...» دېگەن كەلىمە — («قۇرئان كەرىم» 323- بەت) لەردىكى «ئىش ئۇستىدىكىلەر»، «يېتەكچىسى»، «ياخشى بەندىلىرىم» دېگەن سۆزلەرنى «سەئىد»لەرنى، «ئىشان»، «پىر»لارنى كۆزدە تۇتقان دەپ شەرھىلىشىپ، مۇسۇلمان ئەجدادلىرىمىزنىڭ دىنىي پوزىتسىيەلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ «دىنىي» مۇددىئالىرى دائىرىسىگە بۇراشقان، يېتەكچىلىكىگە ئۆتۈشكەن.

3- دىنىي ئىدىيە — (شەرىئەت ئىدىيىسى، ئەلۋەتتە — ئا) جەھەتتە ئۇلار قانداقتۇ: «قۇرئان كەرىم» — «سۈرە ئال ئىمران» 64- ئايەتتە قەيت قىلىنغان: «...پەقەت ئاللاھقىلا ئىبادەت قىلىش، ئۇنىڭغا ھېچنەرسىنى شېرىك كەلتۈرمەسلىك، ئاللاھنى قويۇپ بىر - بىرىمىزنى خۇدا قىلىۋالماسلىقتەك ھەممىمىزگە ئورتاق بولغان ئەقىدىگە ھۆرمەت قىلايلى ...» دېگەن كەلىمىدىن چەتنەپ، بەرھەق بىرلا تەڭرىلا — ئۇلۇغ تەڭرىلا مەركەز چۈشەنچىۋېلىكىدىكى ئىسلام چۈشەنچىسىنى «خوجام ئۇلۇغ»، «پىرىم ئۇلۇغ» دېگەندەك كۆپ «ئۇلۇغ»لۇق، كۆپ «مەركەز»لىك «شەرھىيە چۈشەنچە»لەر بىلەن چاكىنىلاشتۇرۇپ، مۇسۇلمانلار بىلەن ئاللاھتائالا ئوتتۇرىسىغا «ۋاسىتە» بولۇپ قىستۇرۇلغان ساختا «دىن»دارلاردۇر. ئەسلىدە ئۇلار — ئىمام ئەزەم ئەبۇھەنىپىنىڭ مەزھىبىدىكى ئەجدادلىرىمىزنى يەنى ئاللاھقا، پەرىشتىلەرگە، قۇرئانغا، ئاللاھنىڭ ئەلچىسى ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئېتىقاد قىلىشقا، ناماز ئوقۇش، روزا تۇتۇش، ئۆمۈر بويى يامان ئىش قىلماسلىق، جەمئىيەتكە، مۇسۇلمان ئەھلىگە خىزمەت - يارانلىقتا بولۇشقا مۇقەددەس كەسىپلەنگەن ھەقىقىي مۇسۇلمان ئەجدادلىرىمىزنى ئۆزلىرىنىڭ «دىنىي مەزھەب»، «دىنىي سۇلۇك»لىرىگە ئازدۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ «ئۇلۇغ»لۇق ئورۇنلىرىنى بەرپا قىلىشىپ — («خۇفىيە»، «جەھرىيە»، «تەرىقەت»، «چىستىيە»، «سوھرىۋەردىيە»، «ئىناقىيە»، «ئىسھاقىيە»، «داۋانىيە»، «ئىشقىيە»، «ئىمام رەببانى»... قاتارلىق 30 — 40 «ئۇلۇغ»، «دىنىي» مەركەز ۋە «دىنىي ئۇلۇغ»لارنى پەيدا قىلىشىپ)، ئىسلامىيەتكە قۇسۇر، قارا غەرەزلەرنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىشكەن دىن دۈشمەنلىرىدۇر.

4- دىنىي تەشكىلىي جەھەتتە ئۇلار ئىسلام دىنىنىڭ ئەسلى تەشكىلىي پرىنسىپلىرىنى بۇزغان، ئۆزگەرتكەن «كارامەت» كارلاردۇر. ھەممىگە ئايانكى بىزنىڭ تارىختىن بۇيانقى مۇسۇلمانچىلىقىمىز مەسچىتلەرنى مەركەز قىلغان مەدرىس مائارىپ تۈزۈمىدىكى مۇسۇلمانچىلىق ئىدى. دىنىي تۇرمۇشتا دىنىي ئەھكاملارنى پىششىق بىلىدىغان دىنىي ئۆلىمالار تەكلىپ قىلىنىپ شاگىرتلارغا دەرس بېرىش، ئىمامغا ئىخلاس قىلىش، باشقا دىنىي ئىشلارنى ئىمام، خاتىپ، مەزىندىن ئىبارەت ئۈچ كىشى باشقۇرۇش، ۋەزىپىسى مۇقىمسىز خەلپەت، موللا ... قاتارلىق كەسىپىي دىنچىلار خەلقنىڭ نىكاھ، ئۆلۈم - يېتىم، توي - تۆكۈن، قۇرئان تىلاۋەت، دۇئا - تەكبىر، ئۆشرە - زاكات، مىراس قاتارلىق ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىش ئادەت - يوسۇن ئىدى.

ۋەھالەنكى، ئۇلار ئۆز «دىنىي» ھەرىكەتلىرىدە مەسچىت مۇسۇلمانچىلىقىنى خانىقا جەھرىتەلقىنىغە، مەدرىس مۇسۇلمان مائارىپىنى خانىقا سوپى - ئىشان مائارىپىغا، مەسچىت ئىبادىتىنى خانىقا ئىبادىتىگە، ئىمام دۇئا - تىلاۋىتىنى ئىشان - سوپى «دۇئا» - «تىلاۋەت»ىگە، ئاللاھقا قىلىدىغان ئىبادەتنى ئىشانغا قىلىدىغان ئىبادەتكە، پۈتۈن مۇسۇلمان يۇرتلىرىنىڭ دىنىي قۇرۇلمىلىرىنى «تۈنەك خانا»، ئەمدان، گۈلەخ، گۈلخان مازار قۇرۇلمىلىرىغا، دىنىي مۇلازىم كىشىلەرنى سوپى - مۇرت شەخسلەر دامىلىرىغا توغرىلاپ ئۆزگەرتىپ، ئىسلامنىڭ ئەسلى تەشكىلىي ۋە قۇرۇلما جەھەتتىكى ئەنئەنىلىرىنى خاراب قىلىش، بۇزۇش بىلەن مەشغۇل بولۇشقان. دېمەك، ئۇلار ئومۇمەن ئىسلامنى سوپىلاشتۇرۇش، ئىسلامنى كۆپ مەركەزلىك ئەقىدە ئېقىمىغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ھەممە قىلمىشلارنى قىلغانلاردۇر.

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

ئۇلارنىڭ يۇقىرىقىدەك «دىنىي قاراش» ۋە «دىنىي مەۋقە»لىرىنى قانداقمۇ «قۇرئان كەرىم» ئەقىدىۋىلىكىدىكى «دىن» دېگىلى بولسۇن؟ ئۇلار ئاتا قىلغان «دۇئا»، «دۇرۇت»، «پەتىۋا»لارنى قانداقمۇ مۇسۇلمان «دۇئا»، «دۇرۇت»، «پەتىۋا»لىرى دېيىشكە بولسۇن؟ ئۇلارنى «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىس كىتابلىرىدا: «بارچە مەدھىيە ئاللاھقىلا خاستۇر، ئاللاھنى مەدھىيىلەيمىز، ئاللاھتىن مەدەت تىلەيمىز، ... ئاللاھ ھىدايەت قىلغان ئادەمنى ئازدۇرغىلى بولمايدۇ. ئاللاھ ئازدۇرغان ئادەمنى ھىدايەت قىلغىلى بولمايدۇ. شۇڭا گۇۋاھلىق بېرىمەنكى، يالغۇز بىر ئاللاھتىن باشقا ئاللاھ يوقتۇر. ئاللاھنىڭ شېرىكى يوقتۇر. مۇھەممەد ئاللاھنىڭ ئەلچىسى ۋە بەندىسىدۇر ...» («مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمىھالى» 443- بەت) دېگەن ئەقىدىنى بۇزغانلار — دىنىي ئاسىيلار دېگەن تۈزۈك بولامدۇ؟

پاك مۇسۇلمانچىلىق ۋۇجۇدىمىز بىلەن ھەقلىق ھالدا شۇنى جەزملەشتۈرىمىزكى: ئۇلار تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا ياراتقان ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرگەن، خۇدادىن خۇدالىق، ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن پەيغەمبەرلىك تالاشقان، كاززاپ قىلمىشلىرى خۇدا ئالدىدا، بەندىلەر ئالدىدا كەچۈرگۈسىز كىشىلەردۇر.

«ئەي ئەھلى يارانلار بىلىڭلەركى؛ ئۆزىنى دەرۋىش، سوپى، ئىشان، تەقۋا دەپ ئاتايدىغانلار بۇ دۇنيادا پەقەت كىشىلەرگە دۇئا قىلىشقىلا يارىتىلغانلار ئەمەس، ئۇلارنىڭ ئىنسانچىلىقى — رىسقى دۇئا بىلەن ئەمەس، تۆۋە بىلەن قارار تاپىدۇ... ئۇلار ئۇلۇغ ئەمەس، پەقەت ئۇلۇغ تەڭرىلا ئۇلۇغ... ھەدىس ئىلمىدە: بەندىچىلىك رىزقىنى تەڭرىدىن ئەمەس، تەڭرى نامىدا دۇئا بىلەن مۆمىن بەندىلەردىن ئۈندۈرمەكچى بولغانلار شەررىدىن - (ئاچكۆزلۈك، تويمىغۇرلۇق، دەپنە دۇنياغا ھېرىسمەنلىك، ئازدۇرغۇچىلىق قىلىش مەنىلىرىدە — ئا) قىلغۇچىلارغا كىرىدۇ. «قۇرئان كەرىم» - ‹سۈرە ناس› مەككىدە نازىل بولغان 6- ئايەتتە: ‹مەخلۇقاتنىڭ شەررىدىن، قاراڭغۇلۇقى بىلەن كىرگەن كېچىنىڭ شەررىدىن، تۈگۈنلەرگە دەم ‹سالغۇچى — (غاپىل دۇئا بىلەن دەم سالغۇچى، ئەلۋەتتە — ئا) سېھرىگەرلەرنىڭ شەررىدىن، ھەسەتخورنىڭ ھەسەت قىلغان چاغدىكى شەررىدىن سۈبھىنىڭ پەرۋەردىگارى — (ئاللاھ)قا سېغىنىپ پاناھ تىلەيمەن دېگىن›.(«قۇرئان كەرىم» 611- بەت) دېيىلگەن ئەمەسمىدى؟»

— («تەزكىر پىر — ياران»دىن)

دېمەك، پىكرىمىزنىڭ يەكۈنى شۇكى، بىر قىسىم بەدىنىيەت، سىياسىي، ئىجتىمائىي ھۆكۈمران خوجا — ئىشان «ئۇلۇغ»لارنىڭ تارىختا بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزغا تاڭغان «دۇئا»لىرىنى بىز ھەقلىق ھالدا ئىسلام ئەقىدىسىگە چۈشكەن مىتە، شەخسلەرنىڭ شەخسىيىتى ئۈچۈن ئىجاد قىلىنغان ساختا بىشارەت، نەپسانىيەتچىلەر ئۈچۈن قالقان، ئەھلى مۇسۇلمانلارغا نىسبەتەن ئالدامچىلىق، ئىنسانىيەت ئۈچۈن «تاتلىق» زەھەرى بىھوش ياكى نەسلىك دورىسى ئىدى، دەپ قارىلايمىز. بۇنداق قىلىش — بىزنىڭ ھەقىقىي مۇسۇلمانچىلىق بۇرچىمىزدۇر.

* * «تەنەپپۇسلۇق سوۋغىلار»دىن * *

... دىندار — پاسىق، جاھىل، قىلمىقى سەت، ھىيلىگەر، بىر تىيىننى دەپ ھەققىنى ناھەق قىلىدىغان، ئاز بىر نېمىنى دەپ كۆپكە زىيان سالىدىغان، بىر سېۋەت ئۈزۈم ئۈچۈن بىر باغنى كۆيدۈرۈۋېتىشتىن، بىر چارەك بۇغداينى دەپ بىر خاماننى سورۇۋېتىشتىن تارتىنمايدىغان بولماسلىقى كېرەك ... ئۇنىڭ غەرەزى مەنسەپتە بولماسلىق، بىلمەيدىغاننى بىلىمەن دەپ ئېيتماسلىق، ئۆزىنى بىلەرلىك قىلماسلىق، ئۆزىچە-لىك بىلەن غەۋغا كۆتۈرمەسلىك، نادانلىقىدىن سەھلەنلىكىنى يوغان، چۈچىمىنى ئۈزۈن قىلماسلىق دىن ئىلمى، ئېتىقاد مەسىلىلىرىدىن تەلگە

تەلىم بېرىش، بىپاكلاردىن ئۆزىنى ساقلاش، ناپاكلاردىن قېچىش لازىم. ئۆزى نادان ئەمما ئۆزىنى ئالىم چاغلاپ، يامان ئىشلارنى ياخشى ھېسابلاپ ناباپ ئىشلارنى قىلماسلىقى، يامان ئىشلىرى ئەلگە رەسىم - قائىدە بولۇپ قالماسلىقى لازىم. دىنىدار يوق ئادەتلەرنى پەيدا قىلغۇچى بولسا، ئۇنداقلار بىلەن ئىسلام ئەھلىنىڭ سۆھبەت قىلىشىنى توسۇش كېرەك ... ئېيتىدىغىنى ئاۋۋال خۇدا ۋە رەسۇلنىڭ سۆزى، ئاندىن كېيىن مۇجتەھىتلەر بىلەن ئەۋلىياھلارنىڭ سۆزى بولسا ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىسا، ئۇنىڭدىن ئۆگەنسە، خۇدا ۋە رەسۇلنىڭ سۆزىنى ئۆگەنگەن بولىدۇ.

— ناۋائىي

پ. قارغىش - ئاداۋەت قايىنىغان تارىخ

ھەر خىل، ھەر شەكىلدىكى تۈرلۈك چارە - ئاماللار بىلەن يۇرت - ماكانلىرىمىزنىڭ سىياسىي، دىنىي ھۆكۈمرانلىق ھوقۇق — ئىمتىيازلىرىنى ئىگىلەپ ئېلىشقان بەدنىيەت «خان»، «پادىشاھ» خوجا - ئىشانلار ئەينى چاغلاردا ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادلىرىمىز ئۈستىدىكى ئومۇمىي ھۆكۈمرانلىق سەلتەنەتلىرىنى مەڭگۈگە، ئەبەدىي، تىپتىنچ، دۈشمەنسىز — كۆڭۈللىرىدىكىدەك ساقلاپ تۇرۇشىنىڭ ھەر خىل چارە - ئاماللىرىنى قىلىشماقتا ئىدى. بۇ خىل چارە - ئاماللار ئىچىدە تۈرلۈك «دىنىي» چارە - تەدبىرلەر يەنى «دىنىي تەلىم»، «دىنىي ۋاجىبات»، «ئىمان شەرت» ... شوئارلىرى بىلەن مەيدانغا چىقىرىلغان «دۇئا»لار چارىلىرى - (قارغىش - ئالقىش، «ساۋاب»، «گۇناھ» ...لار بىلەن مەزمۇنلىنىدىغان سۆپكۈچ ... «دۇئا» چارىلىرى) تولىمۇ سەلبىي نەتىجىلىك چارىلەردىن ئىبارەت ئىدى (بۇ چارىلەرنىڭ بىر قىسىم ئەجدادلىرىمىز ئارىسىدا خېلى ئىلگىرىلا مەلۇم تەسىر ئاساسلىرىمۇ يوق ئەمەس ئىدى، ئەلۋەتتە — ئا). بىر قىسىم «ئەھلى پىر» ئەجدادلىرىمىز خوجا - ئىشان «پىر» - تەقسىرلەرنىڭ يۇقىرىقىدەك مەقسەتلىرىنى چىقىش قىلغان چارىلىرىنىڭ داملىرىغا بەنت بولۇشۇپ كېتىشكەندىن كېيىن، ئۇيغۇر مىللىي جەمئىيىتىنىڭ ئەنئەنىۋى خىسلەتلىرى بىلەن ئىجابىي ۋەزىيەت ئەۋزەللىكى تەدرىجىي ھالدا پەۋقۇلئاددە يامان ئاقىۋەتلىك سەلبىي ۋەزىيەت ئىزىدىن تۆۋەنلەشكە يۈزلەنگەن:

1- ئەزەلدىن بىر قىبىلە، بىر مەزھەب، بىر جامائەت، بىر قەۋم ۋە بىر بىرلىك خاسلىقى بىلەن مۇسۇلمانچىلىق قىلىشىپ، ئۆملۈك، ھەمدەملىك، غورۇر، ئىرپان، ئادالەت، ھەققانىيەتنى تەقدىرى مەنبە قىلىشقان ھالدا دەۋران سۈرۈپ كەلگەن ئەجدادلىرىمىز خوجا - ئىشان «پىر»لەرنىڭ ئەنە شۇنداق «دۇئايى» يېتەكلەشلىرى بىلەن كۆپ قىبىلە، كۆپ مەزھەب، كۆپجامائەت، كۆپ قەۋم ۋە كۆپ بىرلىك تارقاقلىقىدا «مۇسۇلمان»چىلىق قىلىشىدىغان، كۆپگۇرۇھلۇق، بىھەمدەم، «غورۇرى تەرىقەت»، «تەرىقىتى ئىرپان»، «تەرىقىتى ئادالەت»، «تەرىقىتى ھەققانىيەت»، «تەرىقىتى ئادەم» ... («تەرىقەتچى» خوجا - ئىشانلار كۆرسەتمىلىكىدىكى «غورۇر»، «ئىرپان»، «ئادالەت» ...لەر، ئەلۋەتتە) لەر يەنى جاھاننى بېشىغا كىيىدىغان تەپرىقە - سۇخەنچىلەر تۈركۈملىرىنىڭ ئەگەشمە بۆلەكلىرىدىن بولۇپ ئۆتىدىغان يامان ۋەزىيەتلىك جەمئىيەتكە ئازدۇرۇپ كېتىلگەنىدى. بۇ خىل ۋەزىيەتلىك جەمئىيەتنىڭ ئەڭ يىرىك سەۋەبچى گەۋدىسىگە مىلادى 17- ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەرىيىدە ئاپپاق خوجا گۇرۇھى تەرىپىدىن «ئىشقىيە»چى «داستار»لار سېپى نامى بىلەن پەيدا قىلىنغان «ئاق تاغلىق»لار — تەپرىقات ئېقىمى بىلەن خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان گۇرۇھى تەرىپىدىن «ئىسھاقىيە»چى مەخدۇم زادىلار سېپى نامى بىلەن پەيدا قىلىنغان «قارا تاغلىق»لار تەپرىقات ئېقىمىنى مىسال قىلىپ كۆرسىتىشكە توغرا كېلىدۇ.

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

تارىخىمىزدا تۇنجى قېتىم خوجا ـ ئىشانلارنىڭ «دىنىي تەرىقەت»لىرى سەۋەبى پەيدا قىلىنغان بۇ
خىل ۋەزىيەت توغرىسىدا 19- ئەسىردە ياشاپ 1929- يىللىرى ئەتراپىدا ئالەمدىن ئۆتكەن قاغى-
لىق ئازغانساللىق مەشھۇر ئۆلىما سۇلتان باي ھاجىم ئۆزىنىڭ «بورقۇم ئەۋلىيا» دېگەن قولياز-
مىسىدا توختىلىپ مۇنداق يازىدۇ: «... ئاق تەلپەكلىك ئىشان ھەزرەتلەر كۈنەس قابورغا
ـ(تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ كۈنەس باغرىنى دېمەكچى ـ ئا)ئېتەكلىرىدە، قارا ساي بار-
لىق ـ (قارا سالۋا تۇماقلىق دېمەكچى ـ ئا) ئىشان ـ پىرىملار قاراقۇرۇم، قۇزقابورغا
ـ(قارا قۇرۇم، كۈنپىنلۇن باغرىلىرىدىكى تەسكەي يۇرتلارنى دېمەكچى ـ ئا)لەر ئېتەكلىرىدە
خۇدايى بەندىلىكنىڭ «ئەھلى تەرىقەت» يولىنى ياپىدىلەر ... كاشىغەردىن كوھلە ـ كۆمۈشلەرگە
بارابەر ھەر يۇرتتا، ھەر چاقاردا بىردىن بىر نەچچىلەرگىچە پىرى ئىشقىيە ئەزىزانلىرى مەسىلە ـ
ماساھىب بىلەن دۇئا بېرىپ، بىر بۆلەكتىن پۇقرانى تەۋبە ـ ئىستىغپارغا يېتەكلىشەر، ھەر پىر
ھەر يەردە بىر ـ بىرلىرىگە داخىلە ئەمەس ... ھەزرىتى ئاباق ئەلەيھى ئۈچۈن پەرمان ـ بەردان
بولۇشار ئىدىلەر ...»

ئەمەلىيەتتە تارىخىي خاتىرىلەردىن بىلىشىمىزچە، «دۇئا» ـ «تالاۋەت»نى شەكلى ئىشارە
قىلغان خوجا ـ ئىشانلار تەپرىقىچىلىقى بىلەن «ئاق تاغلىق»، «قارا تاغلىق»لار سەپلىرىگە
ئايرىلغان «دىنىي» مەزھەب پىداكارلىرىنىڭ كېيىنكى دۈشمەنلىشىش ئاقىۋەتلىرى ئاپپاق خوجا
«ھاكىمىيىتى» دەۋرىگە كەلگەندە «ياسەن، يامەن» ياكى «سەن بار مەن يوق، مەن بار سەن يوق»
دەيدىغان مۇتلەق مۇرەسسەسىز پەللىگە كۆتۈرۈلگەن. ئاپپاق خوجا «ھاكىمىيىتى» ئاستىغا چۈش-
كەن قەشقەر دىيارىدە قەشقەر، يەكەن، خوتەن، يېڭىسار، ئاقسۇ، كۇچا قاتارلىق ئالتە شەھەر، 13
كىچىك شەھەر، 16 مىڭ كەنت ـ قىشلاقتىن 81 مىڭ تۈتۈن (ئائىلە)لىك مۇسۇلمان ئاپپاق خو-
جىنىڭ «ئىشقىيە» سۇلۇكىدە «مۇسۇلمان»چىلىق قىلىشقا «دۇئا»قىلىنغان. ئاپپاق خوجا«ئوردا»-
سىدىن «ئىرشادنامە»گە ئېرىشكەن چوڭ ئىشان كاللانلار ئالتە شەھەردە ئالتە «ئاق ئوردا»، 13
كىچىك شەھەردە 13 «سۇلۇك تەۋەرۈكات» ھەم بۇ ئورۇنلارغا دەرىجە ـ قاتلاملار بويىچە تەۋە-
نىپ تۇرىدىغان 10 مىڭدىن ئارتۇق «ئىشقىيە ئىستىقامەت» ئورۇنلىرىنى بەرپاقىلىشىپ، «ھاكى-
مىيەت»نىڭ پۈتۈن كۈچ ـ قۇدرىتىنى «مۇسۇلمان بەندىلەرنى دىندىن ئازدۇرغان ...» «قارا تاغ-
لىق» «ئىسھاقىيە»چى مۇرتەدلارنى يوقىتىپ، بارلىق بەندىلەرنى نەپسانىيەتچىلىكتىن خالىي
«ھەقىقىي» «ئىشقىيە» «مۇسۇلمان» چىلىقىغا يېتەكلەشكە، «ئىسھاقىيە»چى مەلئۇن يېتەكچى-
لەرنى قارغاش، يەر يۈزىدىن سۈپۈرۈپ تاشلاش (ئاللاھنىڭ پاك زېمىنىنى ئۇلاردىن تازىلاش ـ
پاكلاش)قا قاراتقان. خۇددى «بورقۇم ئەۋلىيا»دا تەكىتلەنگەندەك: ... تۇمەنلىگەن قارا تاغلىق
مۇرتەد ـ(«مۇرتەد» ـ ئەرەبچە ئاتالغۇ بولۇپ، دىندىن چىققان، كۇپپارلىق يولىغا كىرگەن، ئىس-
لامدىن قايتقان دېگەن مەنىنى بىرىدۇ ـ ئا)نىڭ جېنىنى ئېلىپ جاڭگالدا قويغان، تۇمەن ـ
تۇمەن جانلارنى دۇئا قىلىپ قارغىۋەتكەن ـ (يۇرت ـ ماكانسىز، خانىۋەيران ... قىلىۋەت-
كەن ـ ئا). مىلادى 1690- يىللار ئىچىدە «ئاق تاغلىق» «ئىشقىيە»چى خوجا ـ ئىشانلار بىلو-
كى ھېسابلىنىدىغان ئاپپاق خوجا «ھاكىمىيىتى»نى چوڭ قىرغىنچىلىق بىلەن ئاغدۇرۇپ تاش-
لىغان «قارا تاغلىق» ـ «ئىسھاقىيە»چى خوجا ـ ئىشانلار بىلوكى ـ دانىيال خوجا «ھاكىمىيە-
تى»مۇ «ئاق تاغلىق»لاردىن ئالىدىغان ھېساب ـ كىتابىنى يەنىمۇ چېكىدىن ئاشۇرۇۋەتكەن.

ئالتە شەھەرگە ئالتە «ئالتۇن ئوردا»، 13 كىچىك شەھەرگە 13 «بەيتۇل ئىسھاقىيە» مەھكىمىسىنى ھەم كەنت - قىشلاقلار ...دا قاتلام، دەرىجىلەر بويىچە «ئاللاھ پاك» خانىقالىرىنى بەرپا قىلىپ، پۈتۈن «ئىسھاقىيە»مۇرت، كۆچلىرىنى «ئىشقىيە»چى «مۇرتەد»لەرنى ھەم ئۇلار بەرپا قىلغان «ئىپلاس ۋەتەن» — جاي ئورۇنلارنى يەر يۈزىدىن كۆتۈرۈپ تاشلاپ ئىسلامنى پاكلاشقا قوزغاتقان. نەتىجىدە: «... قارا تاغلىق خوجىلار باش كۆتۈرگەن يىللار جەريانىدا دانىيال خوجىلار تەرىپىدىن پەقەت قەشقەردىيىدىلا چەت ئەللەرگە قېچىپ كېتىشكە مەجبۇر قىلىنغان، ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن، ھەر خىل ۋەھشىي ئۇسۇللار بىلەن قول - پۇتسىز، كۆزسىز، تىلسىز - (كېرەكسىز تەن) قىلىپ تاشلانغان، يىچىۋېتىلگەن ئەر - يىگىت ‹دۈشمەن› — ‹داستار›لار بىلەن ‹جەددى›لەرنىڭ سانى بىر تۈمەندىن جىقراق بولغان ...» (مەزكۇر ژۇرنالنىڭ 1987- يىل 5- سانىدا ئېلان قىلىنغان«دانىيال خوجا ھەققىدە» دېگەن ماقالىگە قاراڭ — ئا). دېمەك «ئىسھاقىيە»چىلەر «دۇئا» بىلەن «ئىشقىيە»چىلەرنى قارغاپ دۇئايى بەنت قىلىۋەتكەن، يەنى ئۇلارنىڭ «خانىقا»، «تۈنەك خانا»، «ئىبادەتخانا»، مەھەللە - چاقار، باراۋەت، جەررە - ساما ... ئورۇنلىرىنى تامامەن دېگۈدەك تۈزلىۋەتكەن، يوقاتقان. دېمەك، بۇ خىل قىلمىشنى مۇسۇلمان ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئارىسىغا چېچىلغان تۈنجى قېتىملىق تەپرىقاتچىلىق — قەبىھ ئىچكى پارچىلىنىش — تۈگىشىشنىڭ «دىنىي» شەكىل بىلەن پاجىئەلەنگەن جەريان باشلانمىسى دېيىشكە بولاتتى. بەدنىيەت خوجىلارنىڭ ئاتالمىش مەشھۇر «مەزھەب»تەپرىقاتچىلىقى — تارىختا ئىتتىنىك مىللىي قۇرۇلمىسىدىن، ئۆتمۈش — تارىخ شان - شەرىپىنىڭ يىلتىز مەنبەسىدىن ھاسىل بولغان بىرلىك، ئۇيۇشقاقلىق — ئۈملۈك خىسلىتىنى پۈتۈن مىللىي بارلىقىنىڭ جېنى، مەنبەسى قىلىپ كەلگەن ئۇيغۇر خەلقى ۋەھالەنكى ئەنە شۇ تارىختا يۇقىرىقىدەك مەلئۇن «ئۇلۇغ دىنچى»، «پىر» — «سەئىد» يېتەكچى خوجا - ئىشانلارنىڭ «دۇئا»، «ئالقىش»، «قارغىش»، سوپىكۆچ ...لىرى بىلەن خۇددى موللا مۇسا سايرامى تەرىپلىگەندەك: «... بىر - بىرىنىڭ چاي - نەزىرلىرىگە بارمايدىغان، بىر - بىرىنى بىرى چىرلىمايدىغان، ئەگەر ئارىلىشىپ قالسا چىقىپ كېتىدىغان، چىقىرىۋېتىدىغان ...» («تارىخىي ھەمىدىيە» 244- بەتتىن) قاباھەت مۆجىزىلەرگە يولۇققان ياكى خوجاملارنىڭ «دۇئا»لىرى بەرىكاتىدىن «زەرەتلىرى بىر، ئۆي - خانىلىرى تۇتاش، ھويلا - ئاراملىرى ئۇدۇل، تۇتۇنلىرى ئارىلاش، مەسچىتلىرى بىر، جەددى - جەمەت ... يارانلار ھالا - ئەغلال (بىر جەريان) خوجاملار زامانلىرىدا بىرلىرى ئۆلسە، بىرلىرى تىرىلىپ، بىرلىرى كۈلسە، بىرلىرى يىغلاپ ... بىرىنىڭ رەقىبىنى بىرى دوست بىلىپ، بىرىنى - بىرى قارغاپ - ئۆلۈم تىلەپ ... بىر يولدا، بىر نىيەتتە، بىر يەردە كېلىشەلمەي ... بىر - بىرلىرىگە يەڭ ئىچىدە زەھەر - زوقۇم، ئەل ئىچىدە خۇسۇمەتلەر ساقلىشىپ ... جاھان تۇتىدىغان بەدبەخت، كاج تەلەي، تەتۈر پەلەك ...» («بورقۇم ئەۋلىيا»دىن) «دۇئايى بەد»لەردىن بولۇپ كېتىشكەن.

ئەل — يۇرت بىزنىڭ — ئەل بىزنىڭ، ① قارغىش قىپپى سىزمۇ، بىز؟
سوراق - سوئال گەپ سىزنىڭ. سوراقى بار بۇ يۈزنىڭ. ②

بۇ يەردە ئىسلام دىن نۇقتىسىدىن شۇنى ھەم ئىزاھلاپ كېتىش لازىمكى: ھەر قايسىسى ئۆزىنى ئىسلام دىنىنىڭ «ھامىيسى»، «قوغدىغۇچىسى»،«ئىمان پاك»لىققا «جان تىككەن» دېيىشىپ،

---

① قارا قۇرۇم چوپانلىرىنىڭ ئېغىز ئەدەبىياتى تەركىبىدە ساقلىنىپ كەلگەن قوشاقلارنىڭ بىرى.
② يۈزىنىڭ — يۇرتىنىڭ مەنىسىدە — ئا.

كارامەت «دىن»دارلىق، «ئىمانى پاك»لىق داغدۇغىلىرى بىلەن ئىش تەۋرەتكەن ئۇ كىشىلەرنىڭ دىنىي مەۋقەلىرى زادى نېمە؟ مېنىڭچە، ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسچىسى بىرلا ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن باشقا ئىسلام پەيغەمبىرى يوق، بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. مۇسۇلمانلار ئۈچۈن بىرلا دىن — «قۇرئان كەرىم»نى تۈپ مەنبە قىلغان ئىسلام دىنىدىن باشقا يەنە بىر خىل «ئىسلام دىنى» زادىلا يوق، بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. ھەرقايسى زامانلاردىكى ۋە ھەرقايسى جايلاردىكى مۇسۇلمانلار ئارىسىدا پەيدا بولغان يوقىرىقىدەك «دىن» «ئەجداد» چىلىرى بىر ئاخشامدىلا، بىر دۇئا بىلەنلا پەيدا قىلغان «ئىسلام دىن»لىرىنى «دىن» ئۇقۇمىدىن قاراپ قوبۇل قىلىۋەرگەن مۇسۇلماننى ھەقىقەتەن خۇدايى مۇسۇلمان ئۇقۇمىدىن ئەمەس، «پىر»لەر ئازدۇرغان — ئىماندىن ئازغان، دىيانىتى غەش مۇسۇلمان دېيىشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇلاردىن سوراپ بېقىش لازىمكى، «پىر» — «ئەۋلىيا» نامىلىرى بىلەن ھەر كىم بىردىن «دىن» ياكى «دىنىي» مەزھەب پەيدا قىلىشسا، ئىسلام دىنىنىڭ ئىسلام دېگەن بىردىنبىر پاك نامىمۇ ئۆچۈپ كەتمەمدۇ؟ «قۇرئان كەرىم»نىڭ پاك تەلىماتلىرىغىمۇ نۇقسان بولمامدۇ؟ تارىخىمىزدا پەيدا بولغان يوقىرىقىدەك «دىن ئىگىلىرى» ھەر قايسىسى ئۆز «دىن»-لىرىنى بىر - بىرىنىڭ ئەددىيىنى بېرىدىغان قان چىقارماي ئادەم ئۆلتۈرىدىغان يۇمشاق پىچاق ياكى مەنىۋى خەنجەر قىلىشىۋالسا، ئۇنداقتا ئىسلامنىڭ ئۆملۈك — بىرلىك كۈچى، ئەسلى ماھىيىتى، قىممىتى نەدە قالىدۇ؟ مېنىڭچە، ئەنە شۇ خىل «دىنىي» پارچىلىنىش، دىنىي بۇزۇش ۋە يالغان «دىن» پەيدا قىلىش بىلەن بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزنىڭ ھەقىقىي دىنىنى بۇلغىغان، دىندىن ئازدۇرغان ھەر ئىككىلا «دىنىي» گۇرۇھنىڭ يېتەكچىلىرىنى دەل ئىسلام دۈشمەنلىرى — مۇرتەد، قارا يۈز شەخسلەر ھېسابىدىن قارىلاپ، رەت قىلىۋېتىشكە توغرا كېلىدۇ.

بۇ مەسىلىنى ئىجتىمائىي مۇسۇلمانچىلىق نۇقتىسىدىن ئالغاندىمۇ ئۇلارنى يەنىلا ئۆز نەپسانىيەتلىرى ئۈچۈن مۇسۇلمان ئەجدادلىرىمىزنى قالماقلار ۋە مانجۇلار ئۈچۈن قول قىلىپ بەرگەن ۋە تۇمەنلىگەن پاك دىل مۇسۇلمان ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىسسىق قانلىرىنى ئاققۇزۇپ بەرگەن، يۇرت - ماكانلىرىمىزنى ئانتى ئىسلام تائىپىلەرنىڭ ھوزۇر — ھالاۋەت جەننەتلىرىگە ئايلاندۇرۇپ بېرىشىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ خارۇزارلىق كۈلپەتلىرىنى ئاشۇرغان جىنايەتكار «پىر»لەر، «دىن» چىلار دېيىشكە توغرا كېلىدۇ. «ئۇلارنىڭ تارىختا تۆھپىلىرى»مۇ بار ئىدىغۇ، دېگۈچىلەرگە يۇقىرىقى گەپلىرىمىزدىن بۆلەك يەنە تۆۋەندىكى سوئاللارنىمۇ بېرىپ كېتىمىز: ئالايلى، ئۇ «تۆھپىكار» زاتلار ئىسلام مەنپەئىتى ئۈچۈن، مۇسۇلمان ئەجدادلىرىمىزنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن راست ئىسلام ھەرىكىتى ئېلىپ بارغانمۇ؟ ئۇلارنىڭ بىرەر قېتىممۇ، بىرەر يەردە، بىرەر كۈنمۇ ئىسلام دىن دۈشمەنلىرى — (لاما، ھىندى ۋە باشقا دىندىكى) تاجاۋۇزچى خۇنخورلارنىڭ زۇلمىغا، باسقۇنچىلىقىغا قارشى كۈرەش قىلغان چاغلىرى بارمۇ؟ ئۇلار نېمە ئۈچۈن ئەجدادلىرىمىزنى ئىستىبدات زالىملارنىڭ پايدىسى ھېسابىغا ئۇرغۇن «دىنىي» بۆلەكلەرگە، ئۇرغۇن «دىنىي» زىددىيەتلىك سەپلەرگە پارچىلاپ، بىر-بىرىنى بوغۇپ ئۆتىدىغان پارچىلىنىش ئاپىتىگە باشلاپ - يېتەكلەپ، «دۇئا»لىرى سېھىرلىرىدىن چىقارماي تۇرۇشقان؟ بۇلار مۇسۇلمانچىلىق ئۈچۈن ياكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ «دىنى»غا راۋاج بېرىش ئۈچۈنمىدى؟ ئۇلارنىڭ گۈزەل يۇرت - ماكانلىرىمىزنىڭ — (بۇ يۇرت - ماكان ئەجنەبىي خوجا - ئىشانلارنىڭ ئەمەس ئىدى، ئەلۋەتتە) بايلىق غېنىمەتلىرىنى، ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەزىز پەرزەنت — قىز - ھەمشىرىلىرىنى

ئۇلارغا تارتىق قىلىشىپ، بەدەل - شەپقەت ھېسابىدا ئالغان خەنجەر، قامچا... لىرىنى كىمنى بوغۇزلاش كىمنى دۇمبالاشقا ئىشلەتكەن؟

* * * «تەنەپپۇسلۇق سوۋغىلار»دىن * * *

«تۆگىنىڭ قانچىلىك ياۋاش ئىكەنلىكى ھەممىگە مەلۇم، ئەگەر كىچىك بالا تىزگىنىدىن يېتىلىسە، يۈز چاقىرىم يەرگە كېتىۋېرىدۇ. ھەرگىز بالىنىڭ سىزىقىدىن چىقمايدۇ. ئەمما ھالاكەتكە سەۋەبچى بولۇش ئېھتىمالى بولغان خەتەرلىك بىر ساي ئۇچراپ، بالا نادانلىق قىلىپ ئۇ يەرگە مېڭىۋەرمەكچى بولسا، ئۇ چاغدا تۆگە بالىنىڭ قولىدىن تىزگىنىنى ئۈزۈپ، ئىككىنچى بويسۇنماي قويىدۇ. چۈنكى، قاتتىق قول بولۇش پەيتىدە يۇمشاقلىق قىلىش ئورۇنسىزدۇر. شۇ سەۋەبتىن كىشىلەر ئېيتقانكى: دۈشمەننى يۇمشاق مۇئامىلە بىلەن دوستقا ئايلاندۇرالمايسەن، بەلكى ئۇنىڭ خورىكىنى ئۆستۈرۈپ قويىسەن».

تۆۋە قىلىشقا قول كۆتۈرگەن گۇناھكار ئادەم غادىيىپ ئالغان سوپىدىن ياخشىراق.

— («گۈلىستان» 309 -، 314- بەتلەردىن)

ت. تارىخىمىزدىكى ھايات كۆشەندىلىرى

خوجا - ئىشانلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى بىزدە ئومۇمەن جەمئىيەت خاراكتېرلىك يۇقىرى زوراۋانلىقتا كۆتۈرۈلگەن يۇقىرىقى تارىخىي يىللار جەريانلىرىدا خوجا - ئىشانلار ئىجاد قىلىشقان «تەرىقەت - سوپىلىق يولى» — (ئىدىئولوگىيىسى) نىڭ تۈزۈم - قائىدىلىرى — (ئەمەلىيەتتە قەبىھ زوراۋانلىققا يۈزلىنىش قائىدىلىرى) بىر قىسىم ئەجدادلىرىمىزنىڭ «روھىي چىقىش يول»لىرىدا مەلۇم ئىدىئولوگىيىلىك داۋالغۇش كىرىزىسى شەكىللەندۈرگەنىدى. مەسىلەن: بىر قىسىم ئەۋھاپەرەس ئەجدادلىرىمىز خوجا - ئىشانلار تاڭغان «تەرىقەت» تۇرمۇشىنى ئېزىقىپ قىزىقىش ئېتىبارلىرىدىن، ھەۋەس قىلىش مەۋسۇمىگە، ھەۋەس قىلىش مەۋسۇمىدىن تەدرىجىي مۇقىم ئىخلاس قىلىش - كۆنۈش ئادەتلىرىگە ئۆزلەشتۈرۈش ھولىنى بېسىشماقتائىدى. بۇ خىل ئىدىيىۋى ئۆزلەشتۈرۈش بارا - بارا ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى مىللىي تۇرمۇش، مىللىي ئادەت ۋە مىللىي بارلىقلىرىنىڭ ھەممە ئىجتىمائىي قاتلام - تەركىبلىرىگە قاتتىق، قارام روھىي ھۇجۇم شەكلىدە كېڭىيىپ، ئۇنى يوقىتىشنى نىشان قىلغان يېڭى «ساپ تەرىقەت يولى» — «سوپىلىق ئەخلاقى»، «سوپىلىق يولى»، «سوپىلىق تىرىكچىلىكى» ... دېگەندەك سەلبىي - غەيرىي ئىنسانچىلىق ئالامەتلىرى ھالىتىدە ئىپادىلىنىپ باراتتى. بۇ خىل يېڭى ئىجتىمائىي «ئىنسان كەيپىياتى»نى مەلۇم مەنىدىن ئالغاندا، ئەجدادلىرىمىزنىڭ يېڭى تاللىشى، يېڭى «دىنىي پەزىلەت»لەرگە «كۆچۈشى» دېيىشكىمۇ بولاتتى. بۇ خىل «سوپىلىق ئەخلاقى»، «سوپىلىق يولى»، «سوپىلىق تىرىكچىلىكى» مۇسۇلمان ئەجدادلىرىمىزئارىسىدا ئاپپاق خوجىنى «داھىي» — «مەركەز» قىلغان «ئىشقىيە»چى «دىن»دار «ئاق تاغلىق»سوپى - ئىشانلار ھۆكۈمرانلىقى كۈچەيگەن چاغلاردا «خۇدا ئۈچۈن ئالتە پاكلىق»، «توققۇزدىن تەرك بولۇش»، دانىيال خوجىنى «داھىي» — «مەركەز» قىلغان «ئىسھاقىيە»چى «قارا تاغلىق»سوپى - ئىشانلار ھۆكۈمرانلىقى كۈچەيگەن چاغلاردا «خۇدا ئۈچۈن ھەپتە پاكلىق» (يەتتە پاكلىق — ئا)، «ئون تەرك بولۇش»لار بويىچە جارى ئەتكۈزۈلگەنىدى (بۇ يەردە مىسال ئۈچۈن ئالتە، توققۇز «پاك»، «تەرك» توغرىسىدا نۇقتىلىق توختىلىمىز — ئا). ئالدىنقى ئالتە، توققۇز «پاك»لىق بىلەن «تەرك»بولۇش ئاپپاقخوجىنىڭ مۇنۇ «دىنىي ئىدىيە»سىدىن پەيدا قىلىنغان «ئىجادىيەت» ئىدى. بۇ «ئىدىيە» مۇنۇ نۇقتىدىن يەنى — «مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن ئەگەر كىشى پەيغەمبەر بولىدىغان بولسا مەزرىنى ئاپپاق خوجام بولاتتى ... ئۇ، زات مۇنداق دېگەن: «ئەششەيخو پىقەۋ

مەھي كەنئەبىيوپى ئۇممەتھۇ» — مەنىسى پىر دېگەن پەيغەمبەرگە ئوخشاش. مۇرت پەيغەمبەرنىڭ ئۇممىتىگە ئوخشاش، پەيغەمبىرىمگە قانداق ۋەھيي كەلگەن بولسا، ئەۋلىيائىمۇ شۇنداق ۋەھيي كېلىدۇ» («تەزكىرە ھىدايەت» پارسچىدىن تەرجىمە قولييازما 3- بەت)① دېگەن نۇقتىدىن ھاسىل بولغانىدى. دېمەك ئۆزىنى يۇقىرىقىدەك ناپسەنتلىك مۇناپىقلىقى بىلەن ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ «ئىز باسارى» ئېلان قىلغان ئاپپاق خوجا ئۆز «دىنىي» مەۋقەسىنىمۇ ئىسلام دىنىنىڭ دەل نوقۇل ئەقىدىۋى پرىنسىپلىرى بىلەن ياندىشى ھېساب قىلاتتى. مانا بۇ، ئاپپاق خوجىنىڭ «دىنىي ئىددىيەسى» دېيىلەتتى. مانا مۇشۇ «ئىددىيە»دە ئالغا سۈرۈلگەن «ئالتە» «پاك»لىق (مەزمۇنەن): 1) بىر تەن بىر جان بولۇپ پاك تۇرماق، 2) پىرغا ساداقەتتە پاك تۇرماق، 3) ماددىي غەنىمەتلەردىن خالىلىقتا پاك تۇرماق، 4) دۇنياۋى ھەۋەسلەردىن پاك تۇرماق، 5) مەئىشەت - پاراغەتتىن پاك تۇرماق، 6) جىنسىي ھەۋەستىن پاك تۇرماق.

ئاپپاق خوجا مۇنداق دەيدۇ: «... مۇرىتلىق — (ئەلۋەتتە ئۆزىگە مۇرت بولغانلار - دە، — ئا) دۇنيادىن، بارلىق مەئىشىي - مەنپەئەتلەردىن ۋاز كېچىپ، ئۆي تۇتمايدىغان، تىرىكچىلىك قىلمايدىغان، تاپقاندا يەيدىغان، بولمىسا ئاچ يۈرىدىغان ... خىسلەتلەرنى ھازىر قىلغان بەندىلەرگە خاستۇر ... ئىسلامى ھەقىقەت نېمە؟ ئىسلامى ھەقىقەت دېگەن پۇل تاپىمەن، تىجارەت قىلىمەن دېمەسلىك، ھۈنەر قىلىمەن دېمەسلىك، خۇدا بەرسە يەپ، بولمىسا ئاچ يۈرۈش، بۈگۈن بۇنى يېدىم، ئەتە ئۇنى يەيمەن دېمەسلىك ... مانا بۇ ئىسلام ھەقىقىتىدۇر ...» («تەزكىرە ھىدايەت» پارسچىدىن تەرجىمە قولييازما 10- بەت).

دېمەك، ئاپپاق خوجا «دىنىي ئىددىيە»سى ھېسابلىنىدىغان «ئىشقىيە» سوپىلىق يولىنىڭ بۇ «پرىنسىپلىرى» بويىچە بولغاندا، مۇسۇلمان قايتىدىن ئاپپاق خوجىچە «پاك» مۇسۇلمان بولۇش ئۈچۈن، چوقۇم:

بىرىنچىدىن، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ «قۇرئان كەرىم» ئەقىدىسى — (ئىددىيەسى)دىن مەلۇم دائىرىلەر بويىچە چەتلىشى لازىم بولىدۇ، ئەلۋەتتە. يەنى «قۇرئان كەرىم»نىڭ 56- سۈرىسى — «سۈرە ۋاقىئە» 96- ئايەتتە قەيت قىلىنغان: «... ئۇلار سەرى دەرەخلىرىدىن، سانجاق-سانجاق بولۇپ كەتكەن مەۋز دەرەخلىرىدىن، ھەمىشە تۇرىدىغان سايىدىن، ئېقىپ تۇرغان سۇدىن، تۈگىمەيدىغان ۋە چەكلەنمەيدىغان مېۋىلەردىن، ئېگىز، يۇمشاق چۆشەكلەردىن بەھرىمەن بولىدۇ. شۈبھىسىزكى، بىز ھۆرلەرنى يېڭىدىن ياراتتۇق، ئۇلارنى پاكىز، ئەرلىرىگە ئامراق،

① «تەزكىرە ھىدايەت» — ئاپپاق خوجىنىڭ تەرجىمھالى ھەققىدە يېزىلغان پارسچە نەشرى ئەسەردۇر. بۇ ئەسەرنى ھىجرىيە 1226- يىلى ماھى رەبىئۇل ئەۋۋەلنىڭ 12 سىدە (مىلادى 1808- يىل 12- ئىيۇندا — ئا) ئۇيغۇر موللا مۇھەممەد كۇچارى قەشقەردە يېزىپ تاماملىغان. موللا مۇھەممەد خەلپەت قەشقەرى بۇيرۇپ يازدۇرغان. 104 بەتلىك بۇ پارسچە ئەسەر ئۆز زامانىسىنىڭ يەرلىكتە ئىشلەنگەن تولىمۇ سىپتا، ئەلا سۈپەتلىك مىنجام، پاتلىق بوز رەڭ سامان قەغەزگە تاش مەتبەدە چاپىيە قىلىنىپ تارقىتىلغاندىن بۇيان، ئاساسەن ئاپپاق خوجىنى ماختاپ كۆككە كۆتۈرۈپ كەلگۈچىلەرنىڭ «گۆھەر قوللانمىسى» ھېسابلىنىپ كەلگەن. بۇ ئەسەرنى مەن ئۆز ۋاقتىدا گۇمىلىق ئۆلىما راشىدىدىن ئاخۇندىن ھەدىيە ئالغانىدىم. ھۆرمەتلىك تارىخ تەتقىقاتچىلىرىمىزدىن ئابدۇقادىر داۋۇتنىڭ ياردىمى بىلەن يېقىندا ئۇيغۇر ھازىرقى زامان تىلىغا تەرجىمە قىلدۇرۇپ تەييارلىدىم. مۇھتەرەم ئابدۇقادىر داۋۇتقا ئالاھىدە رەھمەت. مۇئەللىپ.

www.uyghurkitap.com

تەگتۈش قىلدۇق ...» («قۇرئان كەرىم» ئۇيغۇرچە يېڭى باسما نۇسخا 536- بەتتىن)، «... ئاللاھ سىلەرگە بۇلۇتتىن يامغۇر ياغدۇرۇپ بەردى، ئۇنىڭدىن ئىچىسىلەر ۋە شۇ ئارقىلىق ئۆسكەن دەل - دەرەخلەر بىلەن چارۋاڭلارنى باقىسىلەر. سىلەرگە شۇ يامغۇردىن زىرائەتلەرنى ئۆستۈرۈپ بېرىدۇ ... ئاللاھ سىلەرگە كېچىنى، كۈندۈزنى، كۈننى، ئاينى بويسۇندۇرۇپ بەردى ... ئاللاھ يەنە يەر يۈزىدە سىلەر ئۈچۈن ياراتقان رەڭگا - رەڭ نەرسىلەرنى سىلەرگە بويسۇندۇرۇپ بەردى ...» («قۇرئان كەرىم»—16- سۈرە نەھل»دىن) دېگەنلەردىن قەتئىي ۋاز كېچىشلىرى لازىم بولىدۇ.

ئىككىنچىدىن، بۇ «دىنىي ئىدىيە»نىڭ يېتەكچى ۋارىسلىرى مۇسۇلمانلارنى پۈتۈنلەي تەركىي دۇنيا تىرىكچىلىك ئېقىمىغا بەنت قىلىۋېتىپ، ئۇلارنى گويا كى تەبىئىي بىر تەن، بىر جاندىن بۆلەك ھېچقانداق ئىنسانچىلىق شارائىتى بولمايدىغان «قولىدىكى قورال» ياكى «تەزكىرە ھىدايەت»تە تەكىتلەنگەندەك: «ئۆل دېسە، ھازىر ئۆلىدىغان، تىرىل دېسە ھازىر تىرىلىدىغان» جىنى، تېنىلا بار، قىلچە ئادەملىك ۋۇجۇدى يوق تىللىق گۆش قورچاق ھالىتىدىكى بەدەۋى ئىنسانلار تۈركۈملىرىدىن قىلىپ يېتىشتۈرۈپ، يېتەكلەپ تۇرۇشقان. «تەزكىرە ھىدايەت»تىن بۇ ئەھۋال مۇنداق تەرىپ قىلىنىدۇ: «بۇ زاتنىڭ تۈزىنى ساقلاپ، شەك - شۈبھىسىز پاكلىق، بالاغەتنى بىلەن خۇدايى بەندىچىلىك قىلىدىغان ئۇن مىڭ ئىخلاسمەن مۇتەۋەللى سوپى - زات «ئىشقىيە» يولىنى جارى قىلىۋېرىدى. پىرىمىنىڭ جىمىكى مۇرىتلىرى دۇنيانى قىلچىمۇ دوست تۇتمايدىغان، ئىززەت-ئابرويىنى دوست تۇتمايدىغان، قورسىقىنى تويغۇزارمەن دەپ تىجارەت قىلمايدىغان، ئۆز قولى بىلەن ئۆزىنى ھالاكەتكە تاشلايدىغان، خۇدانىڭ ھەر قانداق بالا - قازاسىغا كۆكرەك كېرىپ تۇرىدىغان، دۇنيانىڭ پايدىسىدىن زىيىنىنى ياخشى كۆرىدىغان، غورۇر - شۆھرەتتىن كۆرە دەككە - خورلۇقنى خوپ بىلىدىغان، بىھېسىش ساۋابى كۆپ كارامەت پاك دەرۋىشلەردىن ئىدىلەر ...»

ھۆرمەتلىك «ئۇلۇغ زات» ئەينى تارىختا بىزگە پۈتۈن ئادەمزاتنىڭ ياۋايىلىرىنى، خار - بىئېتىبارلىرىنى، ئىنسانچىلىق پەزىلەت ۋە تىرىكچىلىكتىن يىراق، قەلبىدە بىرلا خۇدادىن بۆلەك ئىنسان تايانچىسى بولمايدىغان، مىللىي ئاڭ، نەسلى-نەسەپ مۇرادى يوق، ئىنسانچىلىق ۋىجدان، ھەق-ناھەق سېزىمى بىلەن نومۇس، ئىنسانىي مۇھەببەت، ئىنسانىي ئىستەك، ئىنسانىي مەسلەك، غايە ۋە ئىنسانىي ئارزۇ بولمايدىغان، ماكانسىز - ۋەتەن تۇتمايدىغان، ۋەتەن چۈشەنچىسى يوق ... بىر قىسىم سۈرىتى ئادەمزات — «ئاشىق» قەلەندەر، تەرسا، بىنومۇس، ئاچكۆز ...لەرنى، ئومۇمەن يەر يۈزىدىكە ھارام يۈك، ئەلگە نومۇس، ئىنسانغا نىجىسلىق ئىللەتلىرى بىلەن ئۆتىدىغان «پاك»- «مۇرىت»، مۇرىتلار تۈركۈملىرىنى تەربىيەلەپ، يېتىشتۈرۈپ بەرگەن روھانىي قىلمىشلىرى بىلەنمۇ ئالاھىدە يادلىنىپ تۇرىدۇ.

ئۇ، زاتنىڭ ھازىرقى زامان ۋارىسلىرىدىن سوراپ كۆرەيلى: ئاللاھ تائالا مۇشۇنداق قىلىقلىق مۇسۇلمانىنى بەندەم، پەيغەمبىرىم ئۈممىتىم دەرمىدى؟ مۇسۇلمانچىلىقنىڭ «پەش پەرز»نى ئادا قىلمىغان مۇسۇلمانىنى «مۇسۇلمان» دېيىشكە بولارمۇ؟

«قۇرئان كەرىم» ۋە ئۇنى چىقىش قىلغان ھەدىس ھەم باشقا ئىسلام كىتابلىرىدا مۇسۇلمان كىشىنىڭ مۇسۇلمانچىلىق سۈپەتلىرى: 1) ئەقىل ۋە ئەمەلىيەت؛ 2) توغرىلىق ۋە راستىلىق؛

3) مۇرۇۋۋەتلىك. بۇ ئۈچ سۈپەتنىڭ سەرمايىسى ۋە ئۇلۇغى — ئەقىلدۇر دېگەن پەلسەپىلىك غايە نامايەن ئىدىغۇ؟

ئاپپاق خوجا «داھىي»لىقىدىكى «ئىشقىيە»چى سوپى- ئىشانلار ھۆكۈمرانلىق قىلغان زامانلاردا يۇقىرىقىدەك بەندىچىلىكتە «پاك تۇرماق»، «ئادا تۇرماق»لارنىڭ كاساپىتى بىلەن بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز تەركىبىدىن (ئاساسەن قەشقەرىيىدىن) شۇ زامانلاردىكى مۇسۇلمان ئوتتۇرا شەرق بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا مۇسۇلمان ئەللىردىگە «مەككىگە ماڭغان مۇساپىر»، «ئەنجانغا چىققان يېتىمچى»، «پېتىراپ يۈرگەن ئالا خورجۇن» ... لار نامىلىرى بىلەن «خۇدايى قەلەندەر» بولۇپ چىقىدىغان «ئاشىق» «دىۋانە»لار كۆپىيىپ كەتكەن. يەنى تىلەپ ۋە تىلەمچى «دۇئا» قىلىپ خەلقتىن قېپىنىدىغان تىردىكتاپ «خۇدايى سوپى»، «خۇدايى بۇۋدم»، «خۇدايى ئىشان»، «سەئىد» ... لەر تىلەش، ئالداش، بۇلاش، «ئىمان» يېگىلاش، «قول قوبۇل قىلىش —(قول بەرگۈزۈش)»، «خۇدا چاچقان رىزقى»نى ئىزدەپ — تېپىپ يېيىش ... «كەسىپ»لىرىنى كەسپىي ئىختىيار ئەيلىشىپ باشلىرى قايغان، ھوشۇقلىرىتايغان تەرەپلەرگە «خۇدايى ھىجرەت» قىلىشىدىغان لاماكان، نومۇسسىز، تېجىمەل «خۇدايى» يالاڭتۆشلەردىن بولۇپ كېتىشكەن. ئۇلارنىڭ ئۇرتاق «بەندىچىلىك ئىبادىتى»نىڭ شەكلى سۈپەتلىرى بىر تۇتاش «ئاشىق»لىقتىنلا ئىبارەت بولغان. ئۇ خىل «ئاشىق»لىق توغرىسىدا ھۆرمەتلىك مۇئەللىپ ھاجى نۇر ھاجى ئۆزىنىڭ «سوپىزمنىڭ مەيدانغا كېلىشى، تارقىلىشى ۋە ئۇنىڭ ماھىيىتى توغرىسىدا» دېگەن ئەسىرىدە توختىلىپ مۇنداق يازىدۇ: «ئۇلار توپلانغان جايدا ياكى يەككە - يېگانە ھالدا قانغۇدەك چېلىم تارتىپ نەشە چېكىشنى ‹ئىبادەت› دەپ ھېسابلايدۇ. بۇ ئارقىلىق ‹خۇدا›غا ئاشىقلىقىنى ئىپادىلىمەكچى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ زور كۆپچىلىكى چاچلىرىنى ئۇزۇن ئۆستۈرۈپ، ساراڭلارچە ھاياتقا قەدەم قويغانلىقىنى ‹خۇدا›نىڭ ئىشقىغا ئۆزىنى پىدا قىلغانلىق دەپ قارايدۇ ...»

دېمەك، تارىخىمىزدا پەيدا بولغان ئىجتىمائىي ئىللەتلەر: بەنگى قەلەندەر - چىلىك، تەپىرقە، نوقانچىلىق، مىللىي ئاڭسىزلىق، «خۇدايى» قۇللۇق، ئىجتىمائىي ئىنسانىيەتسىزلىك، غەيرىي ئىنسانپەرەسلىك، خورلۇق ... ئىللەتلىرى ئەنە شۇ «ئۇلۇغ» ئاپپاق خوجامنىڭ «ئالتە پاك»، «توققۇز تەرك» «دىنىي تۈزۈمى»نىڭ مەھسۇلاتلىرىدۇر. بەندىلەرنى يۇرتسىز - ماكانسىز، قەۋم - قېرىنداشسىز، نەسلى - نەسەبسىز، غورۇر - ئىستەكسىز، بەدقىلىق، بەدەۋى تەقسىرلەرگە ئايلاندۇرۇۋېتىشنى تۈپ «دىنىي نىشان» — مەقسەت قىلغان ئۇ «ئەۋلىيا» زاتنىڭ ھازىرقى زامان ساقىندى ۋارىسلىرى ھېسابىدىن بولغان قەلەندەر، «پىر» ئابدال، «ئاشىق»، «قاسماق ۋەلى»، «دىنىي كۆكەمە»لەر (خۇدا تىلەشكىلا يارىتىلىپ، بىردىشكە يارىتىلغان) «خۇدايى» ئۇششۇق، كۆڭلى غەش، ۋىجدان، نومۇستىن مەھرۇم، بەدەۋى تەقسىرلەرنى ھېلىمۇ مىللىي تەركىبىمىزنىڭ مەرەز بۆلەكلىرى سۈپىتىدە ئۇچرىتىپ تۇرماقتىمىز.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

(تارىخىي چۆچەك)

16 - ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا ئەكبەر شاھ كۆپلىگەن قەبىلە ۋە خەلقلەرنى بويسۇندۇرۇپ ئۆز دۆلىتىنىڭ چېگرىسىنى شىمالدا تىبەتكىچە، جەنۇبتا گوداۋارى دەرياسىغىچە، غەربتە گۇجرەت ۋىلايىتى، شەرقتە بېنگالغىچە كېڭەيتكەنىكەن.

بويسۇندۇرۇلغان قەبىلەر ۋە خەلقلەر تۈرلۈك دىنلارغا ئېتىقاد قىلىشىدىكەن. شۇ سەۋەبتىن ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا قانلىق توقۇنۇشلار يۈز بېرىپ تۇرىدىكەن. ھەر خىل دىنلارغا ئېتىقاد قىلىدىغان كىشىلەر بىرلىكتە يۇقىرى دارچىلىق قىلىشتىن باش تارتىپ، ئىسيان ۋە قوزغىلاڭلار مەملىكەتنى خانىۋەيران قىلىۋەتكەنىكەن. ھىندى دېھقانلىرى مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆيىدىن بىر يۇتۇم سۇ ئىچىشتىن كۆرە ئۇسسۇزلۇقتىن ئۆلۈشنى ئەۋزەل كۆرىدىكەن. ئۇلار ھىندى قەبىلە باشلىقلىرى بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ خەلقنى ئۆز دىنى تالاۋاتقان يېرىك مۇسۇلمان زېمىندارلىرىغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە قوترىتىدىكەن. مۇسۇلمانلار بولسا ھىندى فېئوداللار بىلەن سودىگەرلەرگە قارشى كۆرەش قىلىش ئۈچۈن مەخپىي تەشكىلاتلارنى قۇرۇپتىكەن.

ئەكبەر شاھ ئۆز دۆلىتىنى ئىچكى ئۇرۇش بولمىغان، مەركەزلەشكەن قۇدرەتلىك ئىمپېرىيىگە ئايلاندۇرۇش ئارزۇسى بىلەن مۇسۇلمان ۋە ھىندى فېئودالىرىنى ئىتتىپاقلاشتۇرماقچى بولۇپتۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ بىر كۈنى پازىللىقى بىلەن شۆھرەت قازانغان مەشھۇر بۇددا راھىبىنى سارىيىغا چاقىرىپ:

— ئۆز ئارا ئۇرۇش - جاڭجاللارغا قانداق بەرھەم بەرسەك بولىدۇ، — سوراپتۇ.

— ئەي پادىشاھى ئالەم، — دەپتۇ راھىب جاۋابەن، — بىر زامانلاردا گانگى دەرياسىنىڭ ئوڭ ساھىلىدا بىراھما دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچى كىشىلەر ياشايدىكەن. ئۇلار دەريانىڭ قارشى ساھىلىدا ياشىغۇچى ئاتەشپەرەستلەر بىلەن دۈشمەن ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە دەريانىڭ ئوڭ ساھىلىدا ياشىغۇچىلارنىڭ يېنىغا بىر مەشھۇر سېھىرگەر كەپتۇ. سېھىرگەر: «نېمىنى خالىساڭلار بېرىمەن. پەقەت بىرلا شەرتىم بار: دەريانىڭ قارشى ساھىلىدا ياشىغۇچىلار سىلەرگە نىسبەتەن ئىككى باراۋەر كۆپرەك

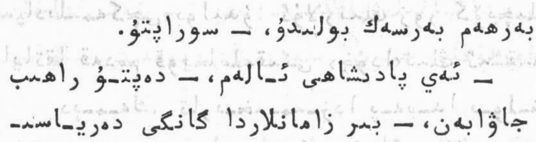

ئېلىشى كېرەك» دەپتۇ. شۇ چاغدا ئۇلار سېھىردىگەرگە: «ياخشىسى ھەر بىر باراۋەر ئۈچۈن ھەر بىرىمىزنىڭ بىردىن كۆزىمىزنى ئويىۋالغىن» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئۇلار قارشى سالىدىكىلەرنىڭ قارىغۇ بولۇپ قېلىشى ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ بىر كۆزىدىن ئايرىلىپ قېلىشنى خالىغانىكەن.

راھىب بىر ئاز تۇرۇۋالغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلىپتۇ:

— بارچە كىشىلەر بۇددا دىنىنىڭ نۇرىدىن بەھرىمەن بولغان چاغدىلا ئارىدىكى ئۆزئارا نەپرەتنىڭ ئوتى ئۆچىدۇ.

بۇ گەپلەر ئەكبەر شاھقا ياقماپتۇ. ئۇ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا ئەۋلىيا دەپ نام چىقارغان شەيخ سەلىمنى چاقىرتىپ، ئۇنىڭدىن ھېلىقى سوئالنى سوراپتۇ.

— ئاللاھنىڭ كەرىمى كەڭ، — دەپ خىتاب قىلىپتۇ شەيخ، — بارچە كاپىرلار مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ تەلىماتىنى قوبۇل قىلغان چاغدىلا ئۇرۇش-جاڭجاللار بەرھەم تاپىدۇ.

بۇ جاۋابمۇ ئەكبەر شاھقا ماقۇل كەلمەپتۇ. چۈنكى پۇقرالارنىڭ تۆتتىن بىر قىسمىلا ئىسلام دىنىنىڭ تۈرلۈك مەزھەپلىرىگە ئېتىقاد قىلاتتى. ئۇلار ئۆزئارا بىر-بىرىگە ئەشەددىي دۈشمەنلىك قىلىشار ئىدى. ئەكبەر شاھ **1577**-يىلىدىلا تەڭگىلەرگە مۇسۇلمانلىقنىڭ بىشارىتى بولغان «ئاللاھتىن ئۆزگە خۇدا يوق» دېگەن سۆزلەرنى ئويۇشنى توختىتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگەن، ۋىنو ۋە چوشقا گۆشىگە بولغان تەقىپنى بىكار قىلغانىكەن.

شۇ چاغدا ئەكبەر شاھ «شائىرلارنىڭ شاھى» دەپ نام ئالغان دەھرى بىربالغا مەسلىھەت سېلىپتۇ. بىربال ئەسلىدە كەمبەغەل ئائىلىدىن بولۇپ، ئەقىللىقلىقى ۋە ھازىرجاۋابلىقى تۈپەيلىدىن ئەكبەر شاھ ئۇنى ئۆز يېقىنلىرىنىڭ ئارىسىغا قوشۇۋالغانىكەن. «ئەگەر بارچە دىنلار يوقالسا، دىنىي دۈشمەنلىكمۇ يوقالغان بولاتتى» دېيىشكە بىربال پېتىنالماپتۇ. شۇڭا ئۇ ساراي ئەھيانلىرىدىن:

— نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىمنى بىلەمسىلەر؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ياق، بىلمەيمىز، — دەپتۇ ئۇلار بىر ئېغىزدىن.

— ئۇنداق بولسا، سىلەر بىلمىگەن نەرسىلەر ھەققىدە گەپلىشىپ ئولتۇرۇشنىڭمۇ ھاجىتى يوق، — دەپتۇ بىربال. ئەكبەر شاھ بولسا:

— ئۇلار بىلىدۇ، — دەپ ۋارقىراپتۇ.

— ئۇنداق بولسا، بىلىدىغان نەرسىلەر ھەققىدە گەپلىشىشنىڭمۇ ھاجىتى يوق، — دەپتۇ يەنە بىربال.

شۇ چاغدا، ساراي ئەھيانلىرى ھېيلە ئىشلىتىپ، بىربالنى قولغا چۈشۈرمەكچى بولۇشۇپتۇ-دە، بەزىلىرى: «بىلىمىز»، بەزىلىرى: «بىلمەيمىز» دېيىشىپتۇ.

— ناھايىتى ياخشى، — دەپتۇ بىربال كۈلۈپ تۇرۇپ، — ئۇنداق بولسا بىلىدىغانلار بىلمەيدىغانلارغا دەپ بەرسۇن.

ئۆزبېكچە: «ياش لېنىنچى» گېزىتىنىڭ **1987**-يىل **28**-نويابىر سانىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ئەزىزى

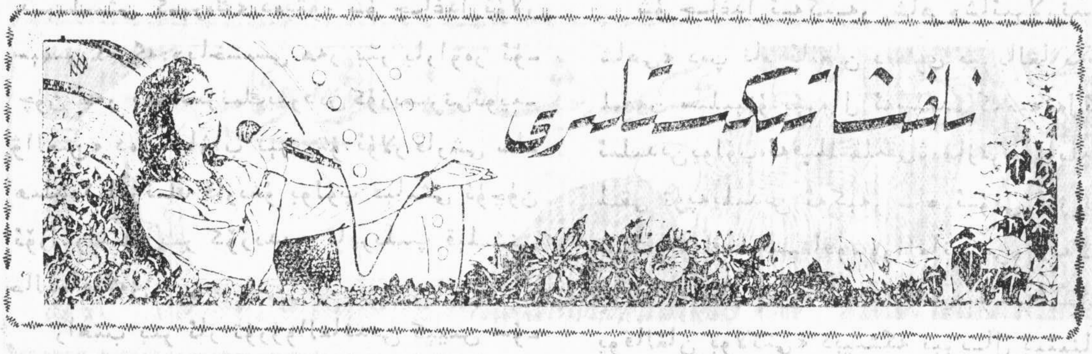

مۇھەممەتئېلى زۇنۇن

تۇتقۇن پەرزات

مەن ئىدىم ئەل دىلبىرى،
بىر جۈپ كۆزىنىڭ گۆھىرى.
ئۆزگە يۇرتتا ئەمدى مەن
بىئەتىۋار تۇتقۇن پەرى.

شان ئىكەن، ئۇنۋان ئىكەن
ئۆسكەن دىيارى— ئۆز يېرى.
جان ئىكەن، دەرمان ئىكەن
ئەجدادىنىڭ تۆككەن تەرى.

بەخت قۇشۇم ئۇچتى يىراق،
ئۆچتى يولۇمدىن نۇر چىراغ،
ئۆرتىدى جاننى پىراق
چەتئەلگە كەتكەندىن بېرى.

بەخت دېگەن، ئامەت دېگەن،
دۆلەت دېگەن، راھەت دېگەن
بىر قىيا باقمايدىكەن،
كىم بولسا ئۆز يۇرتتىن نېرى.

ئاخىرقى تەكرارى:
مەن ئىدىم ئەل دىلبىرى،
بولدۇم بۈگۈن تۇتقۇن پەرى.
شام بولۇپ ئاقتى ۋەتەن
ئىشقىدا كۆزنىڭ گۆھىرى.

يىغلىما

كۆزۈڭدىن ئاقتى دەرۋايىت،
سىنىڭ دەردىڭنى ئۇ بىلمەس.
يىغانىڭدىن يانار بىر ئوت،
سىنىڭ قەلبىڭنى ئۇ بىلمەس.

گۈلى رەنا ئىدىڭ، سولدۇڭ،
سىنىڭ قەدرىڭنى ئۇ بىلمەس.
كۆزۈڭنى ياشلىما مۇنچە،
ۋاپا - مېھرىڭنى ئۇ بىلمەس.

نادامەت قوينىغا چۆككەي،
سىنىڭ قەدرىڭ ئۆتۈلگەندە.
پۇشايمان خەنجىرى بىرلە
يۈرەك - باغرى سۆكۈلگەندە.

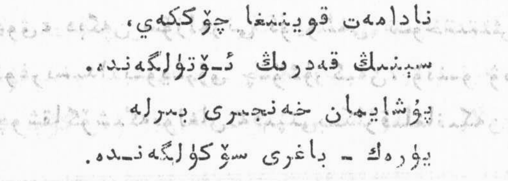

گۈزەل

گۈل گۈزەل، غۇنچە گۈزەل،
گۈل ھۆسنىدە ئۈنچە گۈزەل.
قايسى باغ، قايسى چىمەننىڭ
گۈللىرى مۇنچە گۈزەل.

لالە، گۈل ئەمبەر گۈزەل،
گۈلچى پەرى — دىلبەر گۈزەل.
گۈلچىنى، گۈل - غۇنچىنى
تۇغقان سۆيۈملۈك يەر گۈزەل.

كېلىڭ

ئەي ئەزىز مېھمان، كېلىڭ،
مەردانە قىز - ئوغلان، كېلىڭ.
قەلبىمدە ئىشقى ئوتى
يالقۇنلىغان كارۋان، كېلىڭ.

بۇ ساراي — گۈلباغىمىز،
خۇرسەن ئۆتەر ھەر چاغىمىز،
ئەيلىمەك مېھماننى رازى
بىزگە شۆھرەت - شان، كېلىڭ.

قايتارما:
ئەي ئەزىز مېھمان، كېلىڭ،
مەردانە قىز - ئوغلان، كېلىڭ.
سىز ئۈچۈن ئەتتۇق پىدا
بىر جان ئەمەس، مىڭ جان،
كېلىڭ.

ئايرىلمىسۇن

تاغدا يولۋاس شاھ ئىكەن، ئۆز تاغىدىن ئايرىلمىسۇن،
باغدا بۇلبۇل شاد ئىكەن، گۈلباغىدىن ئايرىلمىسۇن.

ئاق - قىزىل لەيلى گۈزەل زۇمرەت كەبى ياپراق بىلەن،
بارچە گۈل - غۇنچە يېشىل ياپراقىدىن ئايرىلمىسۇن.

ھەر نېمەرسە قەدرى - قىممەتلىك ئەزىز تۇپراقىدا،
يىغ سورۇپ ئۆسكەن ئەزىز تۇپراقىدىن ئايرىلمىسۇن.

ئەھلى ئىنسان جانىجان تۇپراقىدىن ئايرىلمىسۇن،
مەڭگۈلۈك ئارزۇ - مۇراد بايراقىدىن ئايرىلمىسۇن.

قالدۇرايلى تۆھپىلەر

ئاپىرىن خانىتەڭرىنىڭ زىبىاسىغا، بەرناسىغا،
جانىجان ئەۋلادىنىڭ پەرۋانىسى — شەيداسىغا.

پەن - بىلىمنىڭ قۇدرىتىدىن ئەيلىدى گۈلباغ بەنا،
بۇ ئانا يۇرتنىڭ پايانسىز تاغ - دالا، سەھراسىغا.

پەن - بىلىم سۆيگەن كىشى، ئەل بەختىگە كۆيگەن كىشى،
ياقتىلەر نۇرانە شام ئىنسانىيەت دۇنياسىغا.

تۆھپىكار ئەجدادىمىز قالدۇردى شۆھرەتلىك مىراس،
تولدۇرۇپ تارىخ بېتىنى شان - شەرەپ رەناسىغا.

تۆھپىكار ئەجدادىمىزدەك قالدۇرايلى تۆھپىلەر،
چوڭ سەپەر كارۋانلىرىنىڭ ئىز باسار ھەقداسىغا.

بىز - ئانا

(ئىككى كىشىلىك ئايالچە ناخشا)

بىز - ئانا، باتۇر نەسىللەر كانى بىز،
مېھرى شەپقەت تەختىنىڭ سۇلتانى بىز.
بىز - ئانا، بىز - پاشپاناھ، بىز - رەھنىما،
نەسلىمىزنىڭ جانى بىز، دەرمانى بىز.

ياغدۇرارمىز نۇر - ھارارەت ھەر زامان،
نەسلىمىز قۇياشى بىز، چولپانى بىز.
ھېچ كۆمۈلمەس ئەجرىمىز، قان - تەرىمىز،
بىز سۆيۈملۈك نەسلىمىز قۇربانى بىز.

قەلبىم خىتابى

بارمىدۇزەرگەرگە قىممەتلىك نېمەزەردىن بولەك،
چاقىقمىغان سەييياھقا ئاتەش چولدە كەۋسەردىن
بولەك.

خەلقى ئالەم ئالدىدا قىلغاي خىتاب قەلبىم مېنىڭ:
ھېچنېمە يوقتۇر قەدىرلىك بۇ ئانا يەردىن بولەك.

ئوز ئېلىم ـ شاھانە تەختىم، ۋارىسى ـ شاھزادىمەن،
يۇرت ـ ۋەتەنسىز كىم ئوزى نىمەجان قەلەندەردىن بولەك.

جان كېرەك، ۋىجدان كېرەك ئاقلاش ئۈچۈن يۇرت مېھرىنى،
ئاقلىميالماس ھېچنېمە ۋىجدان ۋە قان ـ تەردىن بولەك.

سەن كورۇنگەندىن بۇيان...

بەختىيارمەن سەن تولۇنئايىم كورۇنگەندىن
بۇيان،
نۇر چامالىڭدىن يۇرەك ـ قەلبىم سويۇنگەندىن
بۇيان.

بولدى غايىب بۇ جاھاننىڭ بارچە غەم ـ
تەشۋىشلىرى،
شۇ گوزەل نازىڭ بىلەن گۇلباغدا كۇلگەندىن
بۇيان.

جەننەتۇل رىزۋانغا ئايلاندى ھاياتلىق
ئالەمى،
بىر تىنىق، بىر جان بولۇپ مەنزىلگە يۇر ـ
گەندىن بۇيان.

بەختىيارمەن، ئەي نىگارىم، سەن كورۇن ـ
گەندىن بۇيان،
بىر بۇيۇك ياغقۇن ئىچىدە بىللە كويگەندىن
بۇيان.

نىگار

چاقىقمىغان قەلبىم ياشاردى ئېھتىرامىڭدىن، نىگار،
تاڭ سەھەردە يوللىغان شېرىن سالامىڭدىن، نىگار.

ئەيلىدىڭ گوياقاراڭغۇ تۈننى قۇتلۇق تاڭ ـ سەھەر،
ياغدۇرۇپ ئاتەش ـ ھارارەت سويگۇ شامىڭ ـ
دىن، نىگار.

بۇ ھاياتلىق رىزقىنىڭ يەتمەس ئىككە نىمەن قەدرىگە،
ئىچمىسەم بەختىم شارابى مېھرى جامىڭدىن، نىگار.

چاقىقمىغان قەلبىم ياشاردى ئېھتىرامىڭدىن، نىگار،
يوللىغان شېرىن جاۋاب ـ ئوتلۇق سالامىڭ ـ
دىن، نىگار.

شائىرغا

تۇرسۇن نىياز

شائىرسەن ـ كويى ئوتلۇق،
ئوتىڭدىن ئېرىگەي ئالەم.
شائىرسەن ـ دىلى نۇرلۇق،
سوزىڭدىن ئويغۇنار ئادەم.

دوستىسەن ۋەتەن ـ ئەلنىڭ،
يۇرەك تەشناسىغا كەۋسەر.
رەقىب ـ سەن ـ رەقىبلەرنىڭ،
قادالغان كوكسىگە خەنجەر.

شائىرسەن ـ ئىجادكارسەن،
ئادالەت تەختىدە سۇلتان.
كويۇڭدە كويلىنەر دۇنيا،
سېنىڭدىن رازىدۇر ئىنسان.

www.uyghurkitap.com

ئۇسسۇلچى قىز

تۇرغان شاۋۇدۇن

سەھنە مېنىڭ جەۋلانگاھىم، پەخرىم، شادلىقىم،
سەھنە بىلەن تاپتى كامال كۆركەم ياشلىقىم.

قارلىغاچتەك پەرۋازىمدىن باھار تاڭ قالار،
ئاققۇ سۈپەت رەپتارىمدىن دىللار زوق ئالار.

چال سازەندەم شوخ سازىڭنى ياڭراق پەدىگە،
ئېيىت ناخشاڭنى جاراڭلىتىپ، چىققۇسۇن ئەۋجىگە.

ساڭا تەگكەچ ئويناي ئۇسسۇل دىللار يايرىسۇن،
تاغدا كاككۇك، باغدا بۇلبۇل خۇشال سايرىسۇن.

پەرۋازىمغا سامان يولى بولسۇن پايانداز،
كۆك قىزلىرى باقسۇن خۇشال ئەيلىشىپ خۇش ناز.

تەبەسسۇمىم بەرسۇن جىلۋە سۇبھى ھۆسنىگە،
شادلىقىمنى گۈل قىپ چاچاي ئالەم كۆكسىگە.

ياشارسۇن سۆيگۈدىن جانلار

ئەركىن نىزامى

ئېچىلغان گۈل - چېچەكلەردە،
گۈزەل سەرۋى سىياقىڭ بار.
سېنى ئەسلەپ ئۆتەر كۈنلەر،
يۈرەكتە ئوت - پىراقىڭ بار.

بۇزۇلماس پاك ئەقىدەم بار،
ۋىسالىڭ يۇلتۇزى ئۆچمەس.
مۇھەببەت ئىشقىدا بۇلبۇل،
بېغىمدىن بىر ئۆمۈر كەچمەس.

دېڭىزنىڭ دولقۇنى گويا،
تومۇردا ئوخچىغان قانلار.
نىگار كۆرسەت جامالىڭنى،
ياشارسۇن سۆيگۈدىن جانلار.

ئەقىدە

مېھمانجان روزى

ۋەتەن مەڭگۈ سېنى سۆيمەك،
ئۆمۈرلۈك چىن يۈرەك ئەھدىم.
ساڭا سادىق ئىجادكار مەن،
سېنى كۈيلەش مېنىڭ بەختىم.

يېتىلدىم، شاد نەپەس ئالدىم،
ئىپار ھىدلىق قۇچاقىڭدىن.
بېھساب كۈچ - ئەقىل تاپتىم،
ئىلىم - ھېكمەت بۇلاقىڭدىن.

ساڭا جانىم پىدا ئەيلەپ،
ياشاشقا چىن ئەقىدەم بار.
شەنىڭگە راۋابىمدىن
ئۈزۈلمەس كۈي - قەسىدەم بار.

تىلسىز

ياسىن مۇخپۇل

خۇما كۆز نىگارىمنىڭ،
لەۋلىرى شېرىن - شېكەر.
نەقىش قىلىپ قەلبىمگە،
خىيال بىلەن گۈل چېكەر.

سۆزلىمەيدۇ ئۇ گۈزەل،
خىيال سۈرەر ناز بىلەن.
ئويغۇتايمۇ يارىمنى،
قولۇمدىكى ساز بىلەن.

تىلسىزمىكىن دېمەڭلار،
ئۇ سۆزلەيدۇ كۆز بىلەن.
ئالەمچە مەزمۇن پۈتەر،
كۆزىدىكى سۆز بىلەن.

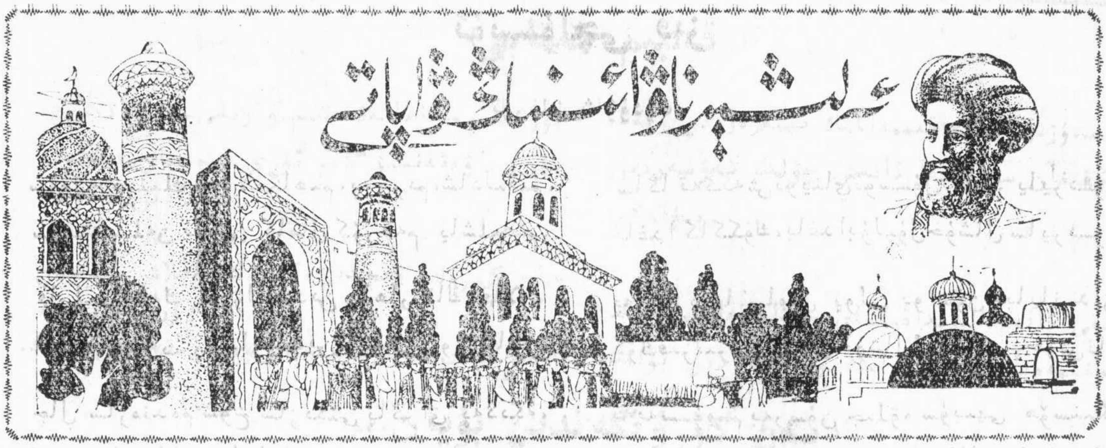

خاندەمىر

(«ناۋائى، زاماندashلىرى خاتىرىسىدە» دېگەن كىتابتا، خاندەمىرنىڭ «مەكارىمۇل - ئەخلاق» ناملىق ئەسىرىدىن كەلتۈرۈلگەن تارىخىي خاتىرە)

ئەقىل ئىگىلىرىگە مەلۇمكى، ستەمكار زامانە ئىنسانلارغا سالىدىغان جاپا سەرمايىسىنى ئۈزلۈكسىز كۆپەيتىپ باردى. پازىل كىشىلەرگە ئېنىقدۇركى، جاڭجالكەش پەلەك ۋاپا ئەھلىلىرىنى تىنچ ۋە خاتىرجەم قويمايدۇ.

بۇ سۆزلەرنىڭ شەرھى شۇلكى، ھىجرىيە 906 - يىل جامادىيەل - ئەۋۋەل ئېيىنىڭ ئاخىرلىرى (مىلادى 1500 - يىلى 23- دېكابىر)دا ئادالەتلىك ساھىبقىران (ھۇسەيىن بايقارا)-نىڭ مۇبارەك بايرىقى ئاستراباد ① يۈرۈشىدىن سەلتەنەت تەختىنىڭ قارارگاھىغا يۈزلەندى.

بۇ شادلىق خەۋىرى ناھايىتى تېزلا ھىرات خەلقىغە يېتىپ كەلدى. ھىدايەت نەسەبلىك، كاتتا ئابرويلۇق خاقانىي دۆلەتنىڭ تايانچى، سۇلتان ھەزرەتلىرىنىڭ دوستى ئالىي ھەزرەت ئەلىشىر ناۋائى خاقاننى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن جامادىيەل - ئاخىر ئېيىنىڭ يەتتىنچىسى، سەيشەنبە (مىلادى 1500 - يىلى 29 - دېكابىر) كۈنى قەۋسىيە ② قىشلىقىغا بېرىپ پەرىيات رابىتىنى ③ مۇبارەك يۈزىنىڭ نۇرى بىلەن جەننەتكە ئايلاندۇردى. كېچە ئاشۇ يەردە قونۇپ، چارشەنبە كۈنى (مىلادى 1500 - يىلى 30- دېكابىر) سەھەردە سەۋەبسىزلا، راباتنىڭ ئىشىك ۋە تاملىرىغا ئاللىكىملەر تەرىپىدىن يېزىلغان بېيىتلەرنى ئوقۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ بىر تەرىپىدىن ئىچىگە كىردى، توساتتىن ئول ھەزرەتنىڭ مۇبارەك كۆزى شۇ قۇرلارغا چۈشتى: مۇشۇ دەقىقىدە ھۆكۈمالارمۇ ئاجىز قالدى، ئىنسان تەگرىنىڭ قازاسىغا قارشى نېمىمۇ قىلالايدۇ؛ تۇمۇرنىڭ سوقۇش رىتىمى ئۆزگەرگەندە ئەپلاتۇننىڭ پۈتىمۇ ئاجىزلىقىغا پېتىپ قالىدۇ. مىجەزنىڭ ياخشىلىقى يامانلىشىشقا

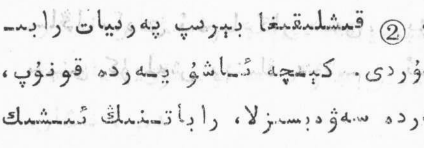

---

*ماۋزۇ تەرجىمان تەرىپىدىن قويۇلدى.

① ئاستراباد— يەر ئىسمى. ② قەۋسىيە — يەر ئىسمى. ③ رابات — قونالغۇ، ساراي.

يۈز تۇتقاندا ئەبۇئەلى ئىبنى سىنانىڭ «قانۇن»ى بىھۇدە نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. شۇ سەۋەبتىن ئىشەنچ ۋە ئېچىنىش ئىزھار قىلىپ ئېيتتىلەركى، «توغرا، ھەممە ئادەم ئۇ دۇنياغا بارماق لازىم. ئۆلۈم ۋە ھايات ياراتقۇچىسىنىڭ ئىستىكىنى ھېچكىم قايتۇرالمايدۇ».

شۇ كۈنى ئۇ يەردىن پاياب① رابىتىغا باردى، پەيشەنبە كېچىسى (مىلادى 1500- يىلى 31 - دېكابىر) بۇ يەرگە لەشكەرگاھتىن مەۋلانە ۋايىس كېلىپ «ئەلا ھەزرىتى بۈگۈن كېچە ئەمىر شاھ مەلىك رابىتىغا تەشرىپ بۇيرۇدىلەر، بۇ يەردىن ئەتە ئەتىگەن يولغا چىقىدۇ» دېگەن خەۋەرنى يەتكۈزدى.

«ۋىسال مەنزىلى يېقىنلاشسا، شەۋق ئوتى كۈچىيىدۇ» دېگەنگە ئوخشاش، ماختاشقا لايىق ساھىبقىرانىنى كۆرۈش شەۋكىتى بىلەن شادلىقىنىڭ ئۈستىگە شادلىق قوشۇلغان ئۇ ئەمىر خۇشاللىق ياشلىرىنى كۆزلىرىدىن راۋان قىلىپ، بامدات نامىزىنى بۇرۇنراق ئادا قىلىپ (مىلادى 1501 - يىلى 1- يانۋار كۈنى) سەھەردىلا دەرھال ئاتقا مىنىپ، ئەمىر شاھ مەلىك رابىتىغا قاراپ يولغا چىقتى. يول ئۈستىدە ھامان مۇبارەك پېشانىسىدىن شادلىق ۋە خۇرسەنلىك نۇرلىرى پارلىدى. پادىشاھنىڭ ئۇنىڭغا ئۇچرىغان ھەر بىر مۇلازىمى ھال- ئەھۋال سوراش ۋە كۆڭۈل ئوۋلاش بىلەن ئۇنى خۇشال قىلاتتى. بىر پەرسەخ② كە يېقىن يول يۈرگەندىن كېيىن ساھىبقىراننىڭ دەبدەبىلىك ۋە كۆركەم مەيپىسى كۆرۈندى. دەل شۇ چاغدا خۇدانىڭ ئىنايىتى بىلەن ئول زاتنىڭ مۇبارەك بېشى ئايلاندى. ئالىيجاناب ئەمىر خوجا شاھابىددىن ئابدۇللانى ھوزۇرىغا چاقىرىپ: «مېنى ئېھتىيات قىلىشتىن غاپىل بولماڭلار، ئەھۋالىم ئۆزگىرىپ قالدى» دېدى. ھەممە ئەلا ھەزرەتنىڭ قولىنى سۆيۈشكە، ئالدىغا بېرىش ئۈچۈن ئاتتىن چۈشتى. تۇساتتىن پەيدا بولغان كېسەللىكنىڭ كۈچىيىشى ئاخىرقى پەللىگە يەتكەنلىكى ۋە مېڭىشقا مادارى قالمىغانلىقىدىن، مەزكۇر ئەمىر (شاھابىددىن ئابدۇللا) ۋە مەۋلانە جالالىددىن قاسىم ئۇنىڭ قولتۇقلىرىغا كىرىپ، ئۇلۇغ ئەمىرنىڭ بېشىنى بۈيۈك شەۋكەتلىك پادىشاھنىڭ قۇچىقىغا قويۇشقا ئاران ئۈلگۈردى. ئەلا ھەزرەت ئول بۈيۈكلۈك ۋە شان - شەۋكەتنىڭ ئاساسى بولغان ئەمىر (ناۋائى)نىڭ ئەھۋالىدا ئۆزگىرىش بارلىقىنى كۆرۈپ، غايەت قايغۇغا پاتتى، غەمكىن بولدى. بۇ يەرتوختاش جايى بولمىغانلىقتىن، ھال-ئەھۋال سوراش ۋە ئىلتىپات مۇراسىملىرىدىن كېيىن، يولغا چۈشتىلەر. شۇ ئارىدا بۇ كېسەل پالەچكە ئايلىنىپ، ئالىي نەسەبلىك ئەمىر دەقايىتا ھەرىكەت قىلىش ۋە سۆزلىشىشكە ماجال قالمىدى. ئەمىرنىڭ خىزمىتىدە بولغان بارلىق ئۇلۇغلارنىڭ مەسلىھەتى بىلەن خىزمەتكار ۋە مۇلازىملار ئول ھەزرەتنى مەپىگە ياتقۇزۇپ، شەھەرگە قاراپ يۈرۈپ كەتتىلەر. يول ئۈستىدە مەۋلانە نىزامىددىن ئابدۇلھەي ۋە مەۋلانە شەمسىددىن مۇھەممەد گىلانىي دانالارنىڭ مۇۋاپىق تېپىشى بىلەن ئول زاتنىڭ تومۇرىدىن مۇشكۈل قىيىنچىلىق بىلەن قان ئالدىلەر. بىراق بۇنىڭمۇ ھېچقانداق پايدىسى بولمىدىلەر. «بولدى قىل، ئەي تېۋىپ! ئىشىنىڭ ۋاقتى ئۆتكەن.» نائىلاج قايغۇلۇق كۆڭۈل ۋە ياشلانغان كۆز بىلەن، ئول ھەزرەتنىڭ غەم- ئەندۇھ كارۋىنى بىلەن بىرلىكتە شەھەرگە ئاتلاندىلەر.

ئەي دىل، تەتۈر پەلەكنىڭ تەبىئىتىدە ئارام بولمىغاچ، ئۇنىڭدا ھايات كەچۈرۈش ئۈچۈن، كىشىدە قانداق ماجال بولسۇن.

---

① پاياب — يەر ئىسمى. ② پەرسەخ — ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى.

قىسقىسى، جۈمە كۈنى (مىلادى 1501- يىلى 1 - يانۋار) كېچىسى يېرىم كېچىدە، خەيىر-
لىك بىنالار قۇرغۇچىسىنى ئۆيىگە ئېلىپ كەلدىلەر. ئەتىسى سەھەردىلا شەھەر تېۋىپلىرىنىڭ
كۆپچىلىكىنى ئۇل ھەزرەتنىڭ بېشىغا يىغدىلەر. بۇلار داۋالاشقا ھەر قانچە ھەرىكەت قىلىپ،
تۈرلۈك دورا - دەرمانلارنى ئىشقا سالغان بولسىمۇ بىماردا تۈزۈلۈش ئالامەتلىرى كۆرۈلمىدى،
ئەكسىچە، ئۇنىڭ ئەھۋالى سائەتمۇ - سائەت ئېغىرلىشىپ زەئىپلىكى كۈچىيىشكە باشلىدى.
«ئەجەل كەلگەندە، داۋالاشنىڭ نېمە پايداسى؟»

ئەشۇ كۈنى سۇلتانى ساھىبقىران شەھەرگە يېتىپ كەلدىلەر ۋە ئۇل ھەزرەت ئەلىشىر ناۋا-
ئىيغا بولغان چەكسىز مۇھەببىتى تۈپەيلىدىن باغى جاھانئاراغا بارماي، ئۇدۇل ھەشەمەتلىك
ئەمىر ھوزۇرىغا تەشرىپ بۇيرۇدىلەر. ئۇل ھەزرەتنىڭ كېسەلنىڭ بىنىھايەت ئېغىرلىقىنى سې-
زىپ، كۆپ ياش تۆكتىلەر ۋە قاتتىق قايغۇ- ھەسرەت بىلەن باغقا قايتتىلەر. ئەمما تېز - تېز
ئادەم ئەۋەتىپ، ھال - ئەھۋال سوراش مۇراسىمىنى بىجا كەلتۈرۈپ تۇرار ۋە غەم، ئىزتىراپ-
نىڭ ناھايىتى ئېغىرلىقىدىن، ئىستىراھەت تۆشۈكىدە بىر دەقىقىمۇ ئارام ئالالماس ئىدىلەر.
شەنبە (مىلادى 1501 - يىلى 2- يانۋار) كۈنى ھەم ياخشى خىسلەتلىك ئەمىرنىڭ ئەھۋالى
ئۆزگەرمىدى، بەلكى زەئىپلىك بارغانسېرى كۈچىيىپ، كېسەللىك شىددىتى ئېغىرلىشىپ بار-
ماقتا ئىدى. ئاقىۋەتتە مەزكۇر ئاي (جامادىيەل ئاخىر)نىڭ ئونئىككىنچىسى يەكشەنبە (مىلا-
دى 1501 - يىلى 3- يانۋار) كۈنى سەھەردە ھەق چاقىرىقىنى «لەببەيك» دەپ قوبۇل قىلىپ
باقىيلىق بارىنى روھ ئالغۇچىغا تاپشۇردىلەر ۋە ھايات گۈلشىنى بۇلبۇلىنى ئالىي چىمەنگە
يولغا سالدىلەر.

تا، بۇ جاھان مەۋجۇت بولغاندىن باشلاپ شۇنداق بولغان ھەم شۇنداق بولىدۇ. ھەممە
ئادەمنىڭ تەقدىرىنىڭ ئاقىۋىتى شۇنداق بولىدۇ.

مەشھەر كۈنىنىڭ غەۋغا، توپىلىڭى پۈتۈن جاھاننى چىرمىۋالدى، ئەمىر ۋە ۋەزىرلەر-
نىڭ يىغا- زارىسى، چوڭ- كىچىكنىڭ پەريادۇ - پىغانى ئاسماننىڭ ئەڭ يۇقىرى قەۋىتىدىنمۇ
ئۆتۈپ كەتتى. سۇلتانى ساھىبقىران ۋە پادىشاھ خانىدانىنىڭ بەزى ئەزالىرى شۇ چاغنىڭ
ئۆزىدىلا ئۇل ھەزرەت (ناۋائى)نىڭ خانىدانىغا يېتىپ كەلدىلەر ۋە ئىززەت تەختىدىن ماتەم
پەئاسىغا چۈشۈپ نالە - زار ۋە يىغلاشقا باشلىدىلەر. پەيغەمبەرنىڭ سۈننىتىگە ئاساسەن
يۇيۇش، كېپەنلەش قائىدىلىرىنى ئادا قىلدىلەر. زەپەرلىك ساھىبقىران، ھەشەمەتلىك ئەمىر-
لەر، ئىسلام ماشايىخلىرى، بۈيۈك سەئىدلەر، ئالىم ۋە پازىللار ۋە جېمى خەلق رەھمەت ئىگى-
سىنىڭ ھەمراھلىقىدا چوڭ كوچىغا قاراپ ماڭدىلەر. بارلىق غەمكىنلەر ئاھىنىڭ ساداسى،
يېگىدىن دۆلەتكە ئېرىشكەن خەسىسلەرنىڭ كىبىر - ھاكاۋۇرلۇقىدەك ئاسمانغا يەتتى ۋەيۇرەك
خۇنابلىرى بەختى قاچقان سېخىيلارنىڭ ياش گەۋھەرىدەك كۆز چاناقلىرىدىن توختاۋسىز تۆپ-
راققا تۆكۈلەتتى.

شۇ چاغدا ھاۋا جەۋھىرى شاھ ۋە گادايلارغا قوشۇلۇپ،چەكسىز ياشقەترىلىرىنى ياغدۇر-
دى، بەلكى روھ بۇلۇتىنىڭ رەيھاندەك خۇش پۇراق تامچىلىرى ئۇنىڭ ئەرشتەك مۇئەززەم تا-
ۋۇتىنىڭ ھەممە تەرىپىگە قونۇپ تۇردى.

ئاسماننىڭ كۆزلىرىدىن شەپەق قانلىرى تامدى. ئاي يۈزلىرىنى تىرنىدى، زۆھرا

www.uyghurkitap.com

چاچلىرىنى يۇلدى. شۇ ماتەم ۋاقتىدا تىلون قارا تون كىيدى. تاڭ بولسا، سوغۇق ئاھ چېكىپ ياقىسىنى يىرتتى.

ھىرات ھېيتگاھىسىدا ناماز چۈشۈرۈلدى، كېيىن ئۆزلىرىنىڭ جامە مەسچىتى يېنىدىكى، ئىلگىرى شۇ ھادىسە ئۈچۈن مەخسۇس ياساپ قويۇلغان گۈمبەز ئىچىگە ئېلىپ كىرىپ دەپنە ئەتتىلەر. «ئەي تۇپراق، باغرىڭدا نېمە بارلىقىنى قانداق بىلمىسەن؟» شۇ كېچىسى بۈيۈك سەئىدلەر ۋە ئالىملارنىڭ كۆپچىلىكى ئاشۇ جەزبىلىك قەبرىنىڭ بېشىدا تۈنەپ قالدىلەر، قارىلار تاڭ ئاتقۇچە تىلاۋەت قىلىش بىلەن مەشغۇل بولۇپ كىرىپىك قاقمىدىلەر.

ئەتىسى قۇياش جەمشىتى ماتەم تۇتقان كىشىلەردەك ئاسماننىڭ كۆك چاپىنىنى كىيدى، يۇلتۇزلار تۈركۈمى ئادەمنىڭ كۆز يېشىدەك يەرگە تۆكۈلدى. ۋاپادار ساھىبقىرانىمۇ رەھمەتكە سازاۋەر ئەمىر ناۋائى ئۈچۈن ماتەم بىلدۈردى. پايتەخت ھىراتنىڭ ئۇلۇغلىرىمۇ خىزمەتكە كېلىپ، تەزىيە بىلدۈرۈش مۇراسىمىنى بىجا كەلتۈردىلەر. شۇ كۈنى ھىرات شەھرىنىڭ كۆپلىگەن مەسچىتلىرىدە خەلق ماتەم جايىنامازىغا ئولتۇرۇپ ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك زاتنىڭ روھىنى شاد قىلىش ئۈچۈن خەتمە قۇرئان بىلەن مەشغۇل بولدىلەر.

ئۇنىڭ ۋاپاتى سەۋەبىدىن ھەر بىر ئۆيىنى ماتەم چۇلغىدى. تەرەپ - تەرەپتىن نالە قوزغالدى. بۇ پاجىئەلىك مۇسىبەتتىن، بۇ قايغۇلۇق ئۆلۈمدىن، ھەر قانداق باغرى تاش قەلبكىمۇ ئوت تۇتاشتى.

سۇلتانى ساھىبقىران ئۈچ كۈنگىچە ئول كىشىلەرنىڭ دەردىگە دەرمان بولغۇچىلارنىڭ يول باشچىسىنىڭ ئۆيىدە تۇردى، سەدىقە ۋە نەزىر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە نۇر چاچقۇچى زاتنىڭ مازىرىنىڭ بېشىغا بېرىپ، زىيارەت شەرتلىرىنى بىجا كەلتۈردى. ئالىي نەسەب ئەمىرنىڭ ئۇلۇغ بۇرادىرى ئەمىر نىزامىددىن شەيخ بەھلۇل ۋە ئول جانابنىڭ بىقەۋالغان ئوغلى ئەمىر كامالىددىن سۇلتان ھۈسەيىنگە ۋە ئالىي ھەزرەتنىڭ باشقا يېقىنلىرى ۋە مۇلازىملىرىغا مېھرىبانلىق كۆرسەتتى. ھەمدە ئاشۇ كۈنى سۇلتانى ساھىبقىراننىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن ئالىي قەدىرلىك ئەمىر مۇبارىزىددىن مۇھەممەد باھادىر، ئەمىر خوجا ئەپزەلىددىن مۇھەممەت جانابلىرى ۋە ئالىي دەرگاھ (ئوردا) ئەمىرلىرىنىڭ سەردارى خوجا شاھابىددىن ئابدۇللا ھىرات شەھرىنىڭ ماشايىخ، سەئىد، ئالىم ۋە پازىللىرىنى رەھمەت ئىگىسى (ناۋائى)نىڭ ئۆيىگە چاقىرىپ، تۈرلۈك - تۈمەن تائام تارتتىلەر. بىراق سائادەتلىك ساھىبقىراننىڭ ئالىي ھىممىتى بۇنىڭ بىلەن قانائەتلەنمىدى. ئۇنىڭ روشەن خاتىرىسىدىن ناھايىتى كاتتا بىر يىغىن (يىغىلىش) ئۆتكۈزۈش پىكرى كەچتى. ئۇلۇغ ئەمىرلەر مۇراسىم ئۈچۈن كېرەكلىك نەرسىلەرنى تەييارلىدىلەر. بۇ نەرسىلەر بىلەن بىرگە يەنە 250 قوي، 70 ئات ۋە ئۆكۈز سەرپ قىلدىلەر. مەزكۇر ئاينىڭ 23- كۈنى يەنى پەيشەنبە (مىلادى 1501 - يىلى 14- يانۋار) كۈنى ئۇلۇغ ماشايىخلار، ئالىي دەرىجىلىك سەئىدلەر، ئالىملار، پازىللار، ئۇلۇغلار، ئايانۇئەشرەپلەر① نى چوڭ كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مەيدانىغا تەكلىپ قىلدىلەر. سۇلتانى ساھىبقىرانمۇ شۇ يەرگە تەشرىپ بۇيرۇپ، يىغىلىشنى مۇنەۋۋەر قىلدىلەر. مول - مول تائاملار

① ئايانۇئەشرەپ — بۈيۈك مۆتىۋەرلىرى، ئەمەلدارلار.

تارتىلىپ، قۇرئان ئوقۇلغاندىن كېيىن، ئالىي مەرتىۋىلىك پادىشاھنىڭ مۇلازىملىرى جەننەت باغچىسىدا ياتقان زات (ناۋائى)نىڭ قېرىنداشلىرى، يېقىن دوستلىرى ۋە خادىملىرىغا قىممەت باھالىق كېيىملەرنى كىيگۈزۈپ، ئۇلارنى ھازىدارلىق لىباسىدىن ئازاد قىلدىلەر (قارىسىنى سۇندۇردى). كېيىن، ئۇلارنى ساھىبقىران ئۆز ھوزۇرىغا چاقىرىپ، پادىشاھانە ئىلتىپاتلار ۋە شاھانە ئىنايەتلەر بىلەن ئۈمىدۋار قىلدى. ئىززەت ۋە بۈيۈكلۈك تايانچى (ناۋائى)نىڭ ۋاپاتىدىن 40 كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئۇ يەنە بىر مەرىكە ئۆتكۈزۈشنى خىيال قىلدى. ئەمىر كامالىددىن سۇلتان ھۈسەيىن ۋە خوجا جالالىددىن مۇھەممەد بۇ ئىشنى باشقۇرۇشقا كىرىشىپ، 100 گە يېقىن قوي، ئىككى توققۇز (18) ئات سويدۇرۇپ، خىيالغا نېمە كەلگەن بولسا، ئۇنىڭدىنمۇ زىيادىراق قىلىپ ئالىي ھەزرەت (ناۋائى)نىڭ مۇبارەك مەنزىلگاھىدا تۈرلۈك - تۈمەن تائاملارنى ھازىرلىدىلەر. رەجەپ ئېيىنىڭ 29 - كۈنى، يەنى پەيشەنبە كۈنى (مىلادى 1501 - يىلى 19 - فېۋرال) ۋاپادار ساھىبقىرانمۇ ئۇ جايغا تەشرىپ بۇيرۇدىلەر. ئۇلۇغلار ۋە بۈيۈك زاتلار يەنە جەم بولدىلەر. ئۇلۇغ ئەمىرلەر ئاش تارتىشقا كىرىشىپ، قېرىلار قۇرئان ئايەتلىرىنى ئوقۇشقا كىرىشتىلەر. شۇ چاغدا زامانىسىنىڭ خەدىچىسى مەھىد ئۇلىيانىڭ مۇلازىملىرى مۇسىبەت ئەھلىگە قىممەت باھا كىيىملەرنى كىيگۈزدىلەر.

ئالىيجاناب مۇدەررىس پەسىھىددىن مۇھەممەد نىزامىي قىرىق يىل چامىسىدا ئالىي ھەزرەت (ناۋائى)نىڭ سۆھبىتىدە بولغان، ئۇ ھەزرەت (ناۋائى) كۆپىنچە رەسمىي دەرس كىتابلىرىنى ئۇ جاناب ھوزۇرىدا مۇتالىئە قىلغان، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى ئاخۇن دەپ ئاتار ئىدى. ئۇ ئۇشبۇ كاتتا ۋەقەنىڭ تارىخى توغرىسىدا: زامانىنىڭ نۇرلۇق يۇلتۇزى ئالەمدىن كەتكەچ «قۇتبى ئەقتاب بىرەپت» ① ئۇنىڭغا تارىخ بولدى، دېگەنىدى.

ئالىي مەرتىۋىلىك ئەمىر كامالىددىن سۇلتان ھۈسەيىن ئۇ ھەزرەتنىڭ پەرزەنتى ئورنىدا ئىدى. ئۇ: مەرىپەت ئىگىسى يەر يۈزىدىن كەتكەچ، مۇقەددەس جەننەتتە ھال - ئەھۋال ياخشىلاندى. ئۇ (ناۋائى) ھايات چېغىدا خەيرلىك ئىشلىرى ئارقىلىق كامالەت تاپقانلىقىدىن، ۋاپات بولۇش تارىخى «خەيرۇن كامالۇھۇ» ② بولدى، دەپ يازغانىدى.

پاساھەت ئىگىسى ۋە بالاغەت مەنبەئى بولمىش جاناب مەۋلانە پەسىھىددىن ساھىبدارا، مىجەزىنىڭ نازۇكلۇقى بىلەن ئۇ ھەزرەتنىڭ مۇلازىملىرى ئىچىدە باشقىلاردىن ئۈستۈن تۇرىدىغان مۇستەسنالىق شەرىپىگە ئىگە ئىدى. ئۇ: ئەپسۇسكى ئاسماندەك (بۈيۈك) ئەمىرنىڭ ئۈمۈرنىھالى يىلتىزى بىلەن يىقىلدى. ئۇنىڭ ماتىمىدە كۆزلەر قان تۆككەنلىكى ئۈچۈن «خۇنرېزى دىدە» ③ ئۇنىڭ ۋاپات بولۇش ۋاقتى بولدى، دەپ تارىخ يازدى.

قۇرداشلىرى ئارىسىدا ئۇ ھەزرەتكە ناھايىتى يېقىنلىقى بىلەن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان تېۋىپلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى مەۋلانە دەرۋىش ئەلى ناۋائىينىڭ ۋاپات بولۇش تارىخىنى: ئۇ ھەققە يېتىشكەنلەرنىڭ پېشىۋاسىنىڭ ماتەمى بىلەن شاھتىن تارتىپ گادايغىچە بارلىق زامان ئوغۇللىرى ھەسرەت چەكتىلەر. ئۇ خەلق سەئىدى پەيغەمبەرنىڭ ھوزۇرىغا ھىجرەت قىلدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ ۋاپات بولۇش تارىخى «ھىجرەت بەرەسۇل» ④ بولدى، دەپ يازدى.

---

①«قۇتبى ئەقتاپ بىرەپت» سۆزلىرى ئەبجەت ھېسابى بولۇپ، ھىجرىيە 906 (مىلادى1501)- يىلىغا تەڭ.

②، ③، ④ بۇ سۆزلەر ئەبجەت ھېسابى بويىچە ھىجرىيە 906 (مىلادى 1501)- يىلىغا تەڭ.

www.uyghurkitap.com

پازىللار پېشىۋاھسى مىرمۇئمىنى لەقەملىك سەئىد رەھمەتۇللا ئول ئاجايىپ ئىشلارنىڭ ئىگىسى ناۋائىنىڭ يېشىغا تەقلىد قىلىپ 62 دانە تارىخ يازغان.

مەخپىي قالمىسۇنكى، بەدەۋلەت ئالىي ھەزرەتنىڭ (ۋاپات بولۇش) تارىخى ۋە مەرسىيەسى ھەققىدە زامان شائىرلىرى ۋە پازىللىرى تەرىپىدىن ناھايىتى كۆپ قىتئە ۋە قەسىدىلەر يېزىلغان. ئەمما بۇ پەقىر، گەپنىڭ ئۇزىراپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلىپ، ئۇلاردىن پەقەت يۇقىرىدىكىلەرنىلا كەلتۈرۈش بىلەن كۇپايىلىنىپ، كىتابنى قىسقارتتىم.

تاشكەنت: «غاپۇر غۇلام نامىدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت نەشرىياتى» تەرىپىدىن **1986** - يىلى نەشر قىلىنغان «ناۋائى، زاماندashلىرى خا[illegible]سىدە» ناملىق ئۆزبېكچە كىتابتىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: **ئەزىز ئەلى ئەزىزى**

كىشىنىڭ سەھۋە - خاتالىقلىرىدىن - نەپسىنىڭ كەينىگە كىرىپ ئۆتكۈزگەن ئۇششاق - چۈششەك ئەيىبلىرى ئەپۇ قىلىنىسىمۇ لېكىن تەكەببۇرلۇقتىن، مەنمەنلىكتىن ئۆتكۈزگەن خاتالىقى ئەپۇ قىلىنمايدۇ، چۈنكى ئازازۇلنىڭ گۇناھىمۇ تەكەببۇرلۇقتىن بولغاچ ئەپۇ قىلىنمىغان.

* * *

كۈلۈپ تۇرۇپ يامان ئىش قىلغان ئادەم، يىغلاپ تۇرۇپ دەردىنى تارتىدۇ. يىغلاپ يۈرۈپ رەنجى مۇشەققەت بىلەن ھالال مېھنەت قىلغان ئادەم، شاد - خۇراملىق بىلەن كۈلۈپ راھىتىنى سۈرىدۇ.

* * *

يامان ئىش گەرچە كىچىك، ئاددىي بولسىمۇ ھەزەر ئەيلەش كېرەك. قەتردىن كۆل ھاسىل بولغاندەك، يامانلىق ئاز - ئازدىن يىغىلىپ، ئاخىرى كېلىپ ئۇنىڭدىن چوڭ بىر ھالاكەت پەيدا بولغۇسى. بىر تال سەرەڭگە تاغدەك خامانىنى كۆيدۈرۈپ تاشلايدۇ ئەمەسمۇ؟

* * *

ئەدەب - ئەخلاقلىق كىشىنىڭ كۆڭلى - كۆكسى كەڭرى، ئۆزى مۇلايىم كېلىدۇ. ھارامخورلۇق ۋە ناپاكلىقتىن ئۆزىنى تارتقان كىشىنىڭ پىكرى ساپ كېلىدۇ، نەسىھەت ئاڭلايدۇ، ئىنسانىي قائىدە - قانۇنلارغا خىلاپلىق قىلمايدۇ، باشقىلارنى بىھۇدە رەنجىتمەيدۇ، قولۇمدىن كېلىدۇ دەپ كىشىنى بوزەك قىلمايدۇ.

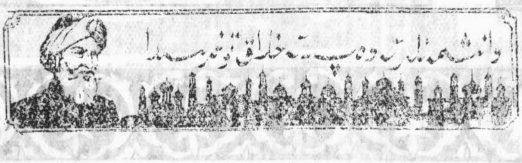

ئەرەبچىدىن: **ياسىن داموللا ھاجى**
مىسىرى تەرجىمىسى

مۇختار مۇھەممەت ئىمىن يازغان

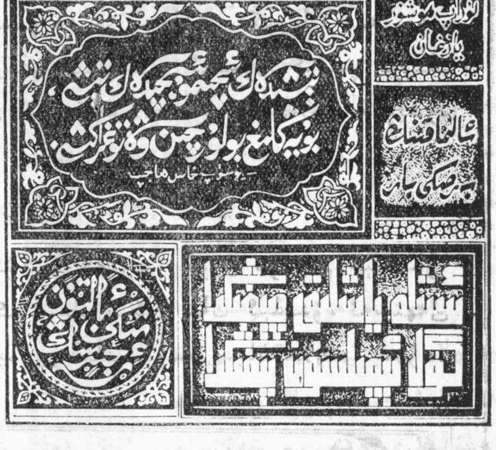

هۆسنخەتلەر   ئىبراھىم مۇھەممەت يازغان

«شىنجاڭ مەدەنىيتى» 新疆文化（维吾尔文）
(قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال) 1989 - يىل 1 - سان 38 - يىل نەشرى

«شىنجاڭ مەدەنىيتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزدى. تېلېفون نومۇرى: 28055. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئاممىۋىي سەنئەت يۇرتى نەشر قىلدى. «شىنجاڭ گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى. ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقاتتى. مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پوچتىخانىلار مۇشتىرى قوبۇل قىلىدۇ. تاق ئايلارنىڭ 20 كۈنى نەشردىن چىقىدۇ.

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى: CN65 — 1073/1 ۋەكالەت نومۇرى: 22 — 58 تىزىملانغان نومۇرى: 414. باھاسى 50 پۇڭ.